ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

8'90

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ:

— На духовній і матеріальній культурі українського народу відбилася надзвичайна драматичність його історичного буття. Суть, роль і визначальні етапи еволюції національної культури і національної свідомості і досі залишаються науково не осягнутою сферою об'єктивного вивчення в Радянській Україні...

Національна культура нерозривно пов'язана з наукою, мораллю, освітою, вона формує націю, звеличує її і творить їй неповторне духовне обличчя в своєрідному груповому портреті світової цивілізації. Віриться, що буде витворене оригінальне національне духовне обличчя українського народу — його культура як своєрідний організатор національної самосвідомості.

Статтю заступника директора Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, члена-кореспондента АН УРСР, доктора філологічних наук Миколи Григоровича ЖУЛИНСЬКОГО «Українська культура і українська державність» читайте на стор. 10.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

СЕРПЕНЬ 1990

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство». 1990

наука і суспільство

У номері:

2 **У лабораторіях учених**

САФРОНОВ В. У КРИЖАНІЙ КОЛЬЧУЗІ. ВОДА... ПАМ'ЯТАЄ

4 СУКМАНСЬКА Н. НА ПОРОЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ. Бесіда нашого кореспондента з науковцями науково-виробничого об'єднання «Мікропроцесор».

8 **Панорама науки і техніки**

10 ЖУЛИНСЬКИЙ М. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

17 **Конкурс-вікторина «Перемога». Останній тур.**

18, 26, 50, 73, 83 **Листи і відповіді**

20 **Проекти. Загадки. Гіпотези**

ІСКАКОВ Б. З МАЙБУТНЬОГО ЧЕРЕЗ СУЧАСНЕ У МИНУЛЕ. Інтерв'ю нашому кореспондентові В. Пустовойту дає автор мікролептонної концепції.

25 ГУЛЕНКО В. СОЦІОНІКА. Характеристики міжтипних стосунків.

30 **Резонанс**

31 БІБЛІЯ. Глави з «Нового завіту»

36, 78 **Мозаїка планети**

38 **Терра інкогніта**

ОНУПРІЄНКО С. МАГІЯ САМОЦВІТІВ. Розповідь про унікального гемотерапевта.

42 **«Гіперболоїд».** 145-те засідання клубу для юнацтва.

46 **Національна символіка України**

СЕРГІЙЧУК В. КОЗАК ІЗ САМОПАЛОМ

48 **Мистецький словничок**

51 **Чудеса! Давайте розберемося...**

КАСАВІН І. ШАМАН ТА ЙОГО ПРАКТИКА

57 **Біля домашнього вогнища**

59 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

79 **Доброго вам здоров'я**

82 **Під знаком зодіаку**

ДАНКО О. ДІВА

86 **«Сміхофразотрон»**

У крижаній кольчузі

Справжнім лихом для будівельників завжди були підземні води. Сьогодні навчилися надягати на них гамівну сорочку з льоду. Всій країні відомий єдиний в СРСР сектор заморожування гірських порід Всесоюзного НДІ організації та механізації шахтового будівництва, розташований у Харкові.

Підземні води не тільки створюють дивовижної краси гроти й печери, а й стають ворогами людини. Вони часом затоплюють геть усе. Тому й обрали вчені у боротьбі з ними спільником холод. У нього з водою розмова коротка: заморозить, перетворить її на крижану твердь. З холодом дружили ще золотошукачі. Не раз траплялося, що золотоносний шар простягався на дно ріки чи озера. Тоді люди чекали на зиму. А протягом літа споруджували дивні конструкції: зруб не зруб, хата не хата, а щось схоже на колодязь.

Опускали це дивне риштування під воду, ставили на дно, а потім починали тягати до річки каміння і закидали колодязь доверху. Наставав мороз, сковував камені, вкривав крижаною шубою стінки колодязя. А це якраз і потрібне було золотошукачам. Вони вирубували камені, розчищаючи дорогу. Утворювався крижаний тунель, за стінками якого плескалася вода. Люди спускалися на дно і розкладали там багаття, розігрівали землю, щоб дістатися до золотоносного шару.

Отак, під захистом холоду, і сьогодні досить часто змушені працювати ті, хто опускається під землю,— шахтарі, прохідники та інші підземні майстри. Для них немає гіршої зустрічі під землею, ніж з водою, а надто з грунтами, насиченими нею, наприклад,— пісками-пливунами. Воду з пливунів не відкачаєш. Як же з ним впоратися? Людину знову рятував холод. У штучно наморожених колодязях спокійно вирубували підземні дороги, і крижаний панцир надійно захищав людей від підступної води. Спосіб надійний, але дорогий, і тому вчені постійно у пошуку. Над цими проблемами і працює сектор заморожування гірських порід Всесоюзного НДІ організації й механізації шахтного будівництва.

Традиційний спосіб заморожування грунтів потребує розчину хлористого кальцію, котрий і при холоді в 40 градусів залишається рідиною. Це дуже зручно, тому що вода і насичені нею породи замерзнуть при значно меншому морозі. Охолодивши розчин у спеціальних установках, його насосами закачують під землю по трубі, на яку насаджено ще одну трубу, більшого діаметру. Циркулюючи у міжтрубному просторі, охолоджений розчин віддає свій холод грунту, забираючи собі його тепло. Иде неспішне заморожування із швидкістю всього один сантиметр на добу. Температура розчину при цьому дорівнює, як правило, мінус 25 градусам за Цельсієм. Коли на одному з родовищ треба було пройти шахтний ствол на глибину 650 метрів, харків'яни морозили грунти цілих два роки. Але свого домоглися: шахтарі пройшли ці метри, ствол закріпили, і вода відступила. Товщина крижаної кольчуги становила кілька метрів, і створити її на такій великій глибині було не просто.

Інколи холод, спрямовуваний рукою людини, треба використати точно у заданому напрямку. Це економічніше і швидше, ніж морозити на всю глибину, але зробити набагато складніше. Справді, як з тісного забою правильно визначити потрібний напрямок і пробурити туди спеціальні свердловини? А де гарантія, що не потрапиш при цьому в саму товщу води чи піску-пливуну, і вся ця маса не рине у забій, де люди й устаткування? Небезпечно. А все ж заманливо! Харків'яни переборюють сумніви і пропонують рішення, яке влаштовує експлуатаційників. Невдовзі практика підтверджує їхню правоту. У Криворізькому басейні під час проходження вентиляційного ствола шахти № 10 «Нова» на глибині 69 метрів раптом виявили пливун. Він прориває в прокладений людьми підземний хід і затоплює його, піднявшись до поверхні землі на висоту 30 метрів. Два роки не могли шахтарі впоратися з підступним грунтом. Використавши запропонований харківськими спеціалістами спосіб заморожування не з поверхні, а з глибини, вони успішно пройшли небезпечне місце. У заморожених грунтах було прорито штучний канал до потужних пластів руди, і шахта заощадила чималі гроші.

Сьогодні харків'яни використовують рідкий азот, перед могутнім крижаним натиском якого не вистоїть жодна рідина. За двохсотградусного морозу заклякає не тільки все живе, а й підступні рухливі грунти з будь-якими включеннями. Рідкий азот дає змогу наморожувати за добу до 20 сантиметрів криги, звісно, якщо вдається забезпечити достатню його кількість. Азот перевозять залізницею, потім доставляють на місця буріння автомашинами у спеціальних цистернах-дьюарах, де він перебуває під захистом вакууму і адсорбентів. І знову на глибину опускають дві труби — однією надходить рідкий азот, який умить скипає при зіткненні з породою і вихоплюється нагору холодною парою міжтрубним простором. Заощаджувати його не навчилися — білою хмарою викидають у повітря, втрачаючи величезні кількості.

Азот використовують в особливо складних випадках, коли треба допомогти швидко й ефективно. Минулого року в Краматорську на заводі «Енергомашспецсталь» треба було спорудити великий фундамент під новий цех. Котлован мав бути містким — діаметром 42 метри і глибиною 47. Будівельники вирішили оточити його по периметру крижаною огорожею, зробили 150 свердловин і почали морозити традиційним методом з допомогою розчину хлористого кальцію. Спочатку все йшло добре, але в міру того, як одна за одною замерзали отвори, крізь які вода надходила у котлован, збільшувався її доплив крізь інші, що не встигали заморозитись. Становище ставало безвихідним, і тоді краматорці звернулися до харків'ян. Думка спеціалістів була

тут одностайна — тільки рідкий азот зупинить воду в котловані. Харків'яни погодилися допомогти і почали готувати до переїзду свою апаратуру. На цей час у них вже був комплекс «Холод» — спеціальне обладнання для таких ситуацій.

Приїхавши на місце, організували цілодобове чергування, стежили за подачею азоту та іншими процесами. Працювали напружено, але й ефект вражав: крижана стіна заступила шлях воді, заощадивши будівельникам аж 850 тисяч карбованців! Її товщина сягала п'яти метрів — такий крижаний бастіон залишили харків'яни будівельникам, які тепер підтримують його традиційним методом.

Останнім часом для заморожування гірських порід використовують пересувні заморожувальні станції. Їх вдається швидко встановлювати на місці, менше часу витрачається на монтаж і пуск.

Вода... пам'ятає

Якщо склянку з водою примістити під світло електричної лампи, то невдовзі вода в ній буде вже зовсім інша! І ця «нова» вода запам'ятає на досить тривалий час те, що сталося з нею під дією світла. Отакі дива!
Про пам'ять води наш кореспондент Володимир САФРОНОВ веде бесіду з кандидатом фізико-математичних наук Борисом Григоровичем ЄМЦЕМ, котрий на кафедрі молекулярної та прикладної біофізики Харківського державного університету ім. Горького веде дослідження у цьому напрямі.

Кореспондент. Пам'ять завжди вважали властивістю живих істот, і раптом... пам'ять речовини, пам'ять неорганічної природи. Що це таке?

Б. Г. Ємець. Звичайно, нічого схожого на пам'ять людини в неживої природи виявити не вдалося. Проте прямі аналогії тут є. Наприклад, ви берете до рук цеглину, яку недавно вийняли з печі, й відчуваєте, що вона тепла. Довкола мороз. Минає п'ять-десять хвилин, а цеглина все ще тепла, бо пам'ятає про те, що була нагріта. По деякім часі ця пам'ять зникне. А от магнітна плівка на триваліший час запам'ятовує те, що на ній записано. Її пам'ять руйнується через місяці й навіть роки. Я згадую про ці загальновідомі речі лиш затим, щоб зрозумілішим стало визначення: пам'ять узагалі — це здатність зберігати інформацію про передісторію події. А тривалість пам'яті речовини — час, протягом якого, виведена із стану рівноваги, вона знову повертається до нього.

Нині спостерігається сплеск цікавості до пам'яті води, про це багато пишуть і говорять. Річ у тім, що вода не така проста речовина, як здається. Всі ми знаємо, що процеси у теплій і холодній воді перебігають по-різному. Наприклад, у гарячій швидше розчинюються цукор і сіль, і це нікого не дивує. А такий от приклад, мабуть, вразить усіх. Налийте в одну поліетиленову склянку звичайну воду з крана, в другу — окріп, і зачекайте, поки гаряча вода охолоне. Тоді обидві посудини з водою однакової температури поставте в холодильник. Здоровий глузд підкаже, що в обох посудинах вода одночасно замерзне і перетвориться на лід. Та цього не станеться! По деякім часі ви побачите, що замерзне вода, яку не кип'ятили. А та, що з чайника, залишиться рідкою. Вона теж зледеніє, тільки набагато пізніше.

У цьому випадку вода протягом певного часу мовби пам'ятає про свою нову структуру, набуту під час кип'ятіння. Аж потім повертається до вихідного стану. Такі досліди я проводив і можу твердити, що внутрішня структура води у склянці з окропом була порушена, від чого й виникла пам'ять. Цей феномен вдається дослідити за допомогою тонкого методу вимірювань ядерно-магнітного резонансу. Воду запаювали у скляні ампули і приміщали в електромагнітне поле. Метод — безконтактний, ніщо не порушує структуру води. І лише радіохвилі, проникаючи крізь скло, приносять приладам відомості про те, що сталося всередині ампули. Взаємодіючи з радіохвилею, ядра наче радирують нам про свій стан. Ми одержуємо достовірну інформацію про те, чим саме кип'ячена вода відрізняється від сирої.

Вивчали ми вплив на воду електричного світла. При цьому внутрішня структура води змінювалась, наш метод дуже тонко це вловлював. Можна твердити, що з рівноважного стану воду виводять чимало факторів, а не тільки температура, як це вважали раніше. Наприклад, слабка вібрація, опромінювання радіохвилями, ультразвуком, світлом. І скрізь одразу ж з'являється пам'ять, яку вода зберігає досить довго.

Кореспондент. Яка мета цих досліджень? Що дає нам знання про пам'ять води?

Б. Г. Ємець. Раніше вважали, що з водою нема чого панькатися, після будь-яких маніпуляцій вона впродовж секунд «приходить до тями» і все «забуває». Скажімо, охолола після нагрівання — і маємо таку саму воду, без жодних проблем. А нам вдалося виявити, що протягом, як мінімум, 30 хвилин вода після таких впливів, хоч зовні й не відрізняється від звичайної, насправді ж є іншою щодо фізичних проявів. Хімічні реакції у ній прискорюються — вода поводить себе так, ніби ще кипить, бо ще пам'ятає про це. І якщо враховувати цей час відновлення її структури, то стають зрозумілими багато які фізичні явища. Властивості такої води як розчинника зовсім змінилися, вона стає активнішою.

Відомо, наприклад, що замішаний на магнітній воді бетон міцніший і деталі з нього витримують значні навантаження. Якщо в радіатори автомашин заливати воду, яка зазнала магнітної обробки, то не утворюватиметься накип. Отже, зменшуються витрати пального, знос деталей. Звичайна вода утворює на стінках котлів електростанцій накип такої товщини, що його доводиться зрубувати відбійними молотками. А з магнітною водою такого не трапиться. Проте, маніпулюючи з оновленою водою, слід пам'ятати, що свої нові чудові властивості вона зберігає недовго, і тому скористатися ними треба одразу ж після обробки. А вже потім, під час експлуатації, ці властивості не зникнуть — вони закріпляться й існуватимуть тривалий час.

На порозі інтелектуальної ізоляції

Перша персональна ЕОМ (ПК) у США була створена 15 років тому. У нас серійний випуск тільки-но розпочався. Нинішній рівень комп'ютерного виробництва в СРСР (обсяг машинної пам'яті, тираж машин високої швидкодії тощо) ледве сягає одного процента від американського. Про побутову електронну техніку взагалі немає що сказати.

Світ уже прийшов до так званих НВІС — надвеликих інтегральних схем. Уявити реально, що це таке, важко: в одному кристалі напівпровідника синтезована радіоелектронна схема з мільйона елементів. Тобто цілі ЕОМ розміщені на одному кристалі. Нам поки що залишається тільки мріяти про таке, позаяк технологічний рівень вітчизняної електронної промисловості надзвичайно низький. Ми запізнюємося скрізь із застосуванням найновіших наукових розробок: і в хімії надчистих речовин, і в напівпровідниковій електроніці, і в інших галузях мікроелектронної промисловості.

Тим часом XXI століття, на порозі якого стоїмо, буде епохою електронного мозку. До 2000 року з'являться мікропроцесори, де на одному кристалі розміститься до мільярда елементів.

Одне слово, ми підійшли до межі інтелектуальної ізоляції. Скоро радянські люди просто не в змозі будуть спілкуватися з навколишнім світом. Так помстилася нам «лженаука кібернетика».

Чи є якийсь вихід! Адже свого часу в Києві була створена перша в Радянському Союзі електронно-обчислювальна машина. За тридцять з лишком років мікроелектронний потенціал республіки вийшов далеко за межі своєї альма матер — Інституту кібернетики АН УРСР. Не так давно у Києві засновано науково-виробниче об'єднання «Мікропроцесор». Редакція звернулася до його генерального директора, а також директора НДІ мікроприладів, кандидата технічних наук Віталія Леонідовича АВГУСТІМОВА з проханням висвітлити ситуацію в республіці в галузі розвитку мікроелектроніки. У бесіді взяв участь учений секретар науково-дослідного інституту мікроприладів, кандидат технічних наук Юрій Олександрович ПЕТІН. Бесіду записала Нінель СУКМАНСЬКА.

Н Сукманська: — Почнемо з найголовнішого — з коштів. У всьому світі мікроелектроніка щедро фінансується урядом. Як у нас стоять з цим справи?

В. Августімов: — Сьогодні ми є свідками байдужого ставлення до розвитку галузей з високим рівнем технологій — так званих високих технологій. На державу обрушилося стільки турбот,— безліч бідних, хворих, потерпілих, біженців, що в неї просто руки не доходять до мікроелектроніки.

Н. Сукманська: — Але ж зовсім недавно Рада Міністрів СРСР та ЦК КПРС ухвалили постанову про прискорений розвиток електронної промисловості.

В. Августімов: — Так. Однак практично до цього питання більше ніхто не повертався. Мова йде либонь про те, що проблему треба розв'язувати. Але це потребує коштів. Сьогодні їх спрямовують у соціальну сферу, забуваючи про те, що без мікроелектроніки не створити й нормальної соціальної сфери.

Ю. Петін: — Ми відстаємо в галузі обчислювальної техніки років на п'ятнадцять...

Н. Сукманська: — Мені здавалося, що набагато більше...

Ю. Петін: — Це і так жахливо. Якщо врахувати нинішні темпи розвитку обчислювальної техніки, то можна говорити про трагічне відставання. Бо нині обчислювальна техніка — основа всього життя суспільства. У нас не вистачає загальної культури, наукової, технічної. Ми залишилися далеко позаду в самому розумінні цієї проблеми. Брак інформації для держави, для суспільства — це величезна катастрофа.

Як працює американський учений? Щоб одержати певну інформацію, йому не потрібно навіть ходити до бібліотеки. Варто лиш звернутися до персонального комп'ютера, що стоїть у нього вдома. А наш учений, щоб з'ясувати, чи не винаходить він велосипед, надсилає письмовий запит. Поки він отримає відповідь, мине три-чотири місяці. Це колосальне відставання!

Те, що ЕОМ дає змогу підвищити продуктивність праці, якось уже всі зрозуміли. А от що інтелектуальна бідність людини без ЕОМ може набрати катастрофічних розмірів мало кого непо-

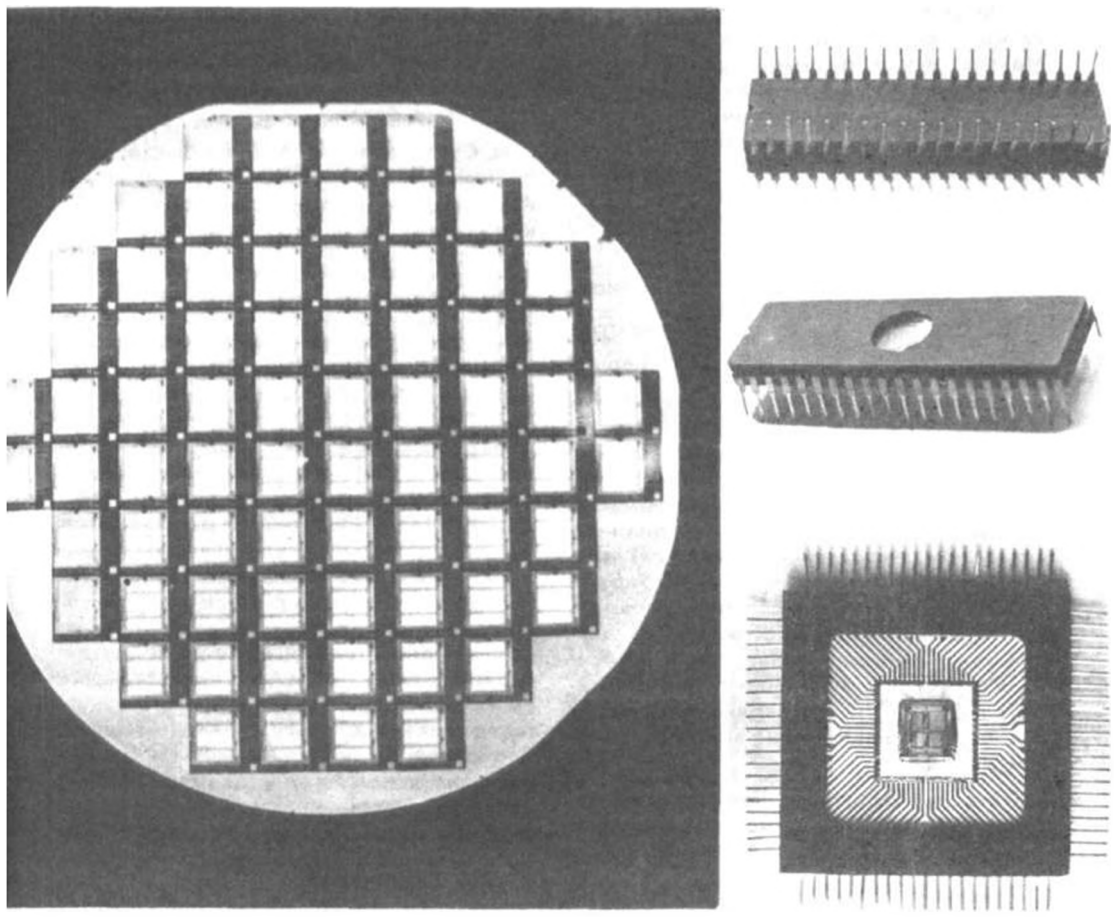

Пластинка з кристалами надвеликої інтегральної схеми. В одному кристалі понад мільйон транзисторів.

Блок обчислювальної машини.

коїть. Тим часом обчислювальна машина необхідна людині сьогодні саме в інформаційному плані. Потрібно оперативно працювати з інформацією. Сьогодні навіть директорові виробництва важко керувати підприємством без оперативних даних про те, що відбувається у цехах. Він повинен бути в курсі справ, чомусь віддавати пріоритет. Якщо директор реагуватиме на зведення, які одержує раз на місяць, то його підприємство постійно пастиме задніх.

В. Августімов: — Будь-яка високорозвинута країна виділяє на розвиток мікроелектроніки величезні кошти — близько десяти процентів національного доходу. У нас на ті ж самі потреби — менше одного процента. Це може призвести до того, що країна наша надзвичайно швидко перетвориться на другорядну, а, можливо, й третьорозрядну серед таких держав, як США, Японія, навіть Південна Корея, Сінгапур. Японія, скажімо, планує 2000 року 80 процентів прибутку одержувати від мікроелектроніки. У нас же вона перебуває на рівні рядової галузі машинобудування. Надто тяжке нині становище на Україні. Чому? Почасти тому, що центр, який володіє фінансами, відчув тенденцію у нашому регіоні до самостійності і злякався цієї тенденції. Мабуть, спрацювала ситуація у прибалтійських республіках.

Працюючи в об'єднанні «Мікропроцесор», я помічаю сторожке ставлення керівників вищого керівництва до свого підприємства на Україні. І їх можна зрозуміти: якщо я — розпорядник кредитів, то передусім спрямовуватиму їх туди, де не ризикую втратити. Україну сьогодні коштами обділяють, а надто — валютою. Це загрожує надзвичайно тяжкими наслідками. І якщо Україна таки стане економічно незалежною у нашій федерації, то перетвориться на відсталу країну Європи, не маючи власної мікроелектроніки. Дуже хотілося б, щоб Рада Міністрів, Верховна Рада республіки у порядок денний своїх засідань включили цю проблему.

Ю. Петін: — Коли б наш уряд виявив зацікавленість, ми змогли б стати високорозвинутою республікою в галузі мік-

роелектроніки. Науково-технічний потенціал України такий, як у Франції. Маючи таку ж потужну промисловість, такі ж енергетичні ресурси й приблизно таку ж чисельність населення, Франція на відміну від нашої республіки посідає одне з провідних місць у світі в галузі мікроелекроніки. Ми звикли до традиційних напрямів розвитку промисловості на Україні: у нас вугілля, у нас сталь, десь там є нафта тощо.

Н. Сукманська: — Атомні електростанції...

Ю. Петін: — І атомні. Візьміть республіканські газети. Ви там не прочитаєте, яку продукцію дає «Електронмаш», не прочитаєте про об'єднання «Маяк», радіозаводи. Коли-не-коли промайне згадка про львівський «Електрон», оскільки він випускає телевізори. І все. Створюється враження, що на Україні є либонь дві-три галузі промисловості, які розвиваються. Але ж це не так. Візьмемо той-таки Київ. Завод «Арсенал» випускає чудову кіно- та фотоапаратуру. Дайте їй високоякісну сучасну мікроелектроніку, і вона вийде на світовий ринок.

Мені не зрозуміла, не ображайтеся, сліпота журналістського корпусу республіки, який не помічає мікроелектроніку.

В. Августінов: — У республіці більш як 100 підприємств електронної промисловості. Тільки в нашому об'єднанні працює кілька десятків тисяч чоловік. 13 підприємств.

Маємо монопольні напрями. Ми всі говоримо, що монополія — це погано. Але для монополіста — це добре. Погано для країни. І то вже її клопіт — зробити так, щоб ми не були монополістами.

До речі, в нас уже з'явилося багато конкурентів. Сім великих об'єднань у країні, які працюють на мікроелектроніку. Наша мета — створити групу таких підприємств, які конкурували б на союзному ринку. Але потрібні капіталовкладення. Електроніка сама себе швидко не підніме. Наше відставання дедалі наростає. Навіть та програма, котру ми накреслили до 2000 року, передбачає відставання на 10 років. Може статися, що ми тут, у Росії, на Україні, перестанемо розуміти інші нації. Вони розмовлятимуть інформативною мовою. Щоб цього не сталося, потрібна дуже серйозна республіканська програма.

Світова наука вже працює над створенням комп'ютерів з молекулярними інтегральними схемами. Певно, вони будуть такі мініатюрні, що цілком уміститься в людському мозку. Нові ЕОМ неймовірно ускладняться і може повторитися ситуація з НЛО: ми щось бачимо, але не розуміємо його.

Н. Сукманська: — А чи не шкідлива то практика — йти шляхом наслідування? Адже це — наперед запрограмоване відставання. Чи не краще зробити щось своє, оригінальне?

Ю. Петін: — Все залежить від того, чи буде у нас замкнена система, а чи ми спілкуватимемося з усім світом. У межах замкнутої системи можна бути оригінальним. Якщо виходити на світову арену, то оригінальність має спиратися на передові ідеї. А ми перший тайм уже програли! Щоб сьогодні говорити про оригінальність, треба мати альтернативні проекти ЕОМ 2000 — 2010 років. Причому, ці ЕОМ мають бути сумісними з діючими обчислювальними системами.

Рано чи пізно ми прийдемо до ринкової економіки, відкриємо свої кордони для західної техніки. Вже нині західні фірми зняли обмеження на постачання своїх ЕОМ у нашу країну. Вітчизняні підприємства купуватимуть ці машини. Хто ж тоді зацікавиться нашими, з меншою пам'яттю і продуктивністю? Навіщо купувати чотири наших кристали, якщо за ті самі гроші можна придбати один закордонний? До того ж з гарантованою якістю і надійністю.

Нам слід кінчати з великодержавною переконаністю у тому, що ми здатні найближчим часом створити сучасну електронну промисловість.

В. Августінов: — Це дуже песимістична оцінка. Навряд чи з нею можна погодитися, але, справді, зволікати більше не можна.

Як же нашій електроніці вийти з прориву? Вона сьогодні повинна мати не лише потужну технологічну базу, але й високий економічний потенціал, привабливий життєвий рівень, щоб не втрачати своїх спеціалістів. Навіть не знаю, чи впливатиме благотворно на розвиток республіканських підприємств фінансова незалежність, яка нині проголошується.

Ми створили велике регіональне об'єднання, до складу якого ввійшли підприємства — творці інтегральних мікросхем. На Україні є багато підприємств, які працюють на мікроелектроніку: в Луганську, Запоріжжі, Світловодську. Але це не все. Без підприємств інших галузей в інших республіках ми мало чого варті.

Залишимо стратегічне планування в інтересах центру. Але мікроелектронна промисловість України, як основа розвитку економіки регіону та інтелектуальних можливостей його населення, має міцно стояти на власних ногах.

Ю. Петін: — Для цього в республіці є великий науковий потенціал. Кілька інститутів, у тому числі мікроприладів, НВО «Мікропроцесор», інститути кібернетики та напівпровідників АН УРСР, КДУ, КПІ. Та більшість договорів академічні інститути і вузи укладають з московськими підприємствами. Чому так сталося, сказати важко.

Такий великий інститут, як наш, повинен створювати наукові колективи з правом на ризик. Ризикувати вони мають там, де на світовому ринку залишилися вільні зони. Або ж створювати моделі ЕОМ майбутнього. Такий колектив має формуватися за контрактом з ученими Академії наук, вузів, галузевих НДІ та закордонних фірм, університетів. Отак тільки й можна «вирвати» з монопольних наукових шкіл талановитих учених. Якщо ж колектив із завданням не впорається, контракт уривається.

Н. Сукманська: — Що ж стримує наші можливості?

Ю. Петін: — Найперше, мені здається, відсутність менеджерства в науці. Немає у нас і законодавчих актів, які б давали свободу дій керівникам підприємств. Маємо подавати всіляку соціальну і законодавчу підтримку творчим працівникам.

Нині науковець, приміром, завідуючий відділом науково-дослідного інституту поважного віку — лідер наукового напряму, з стійкою, досить високою заробітною платою, не зацікавлений ні в якій ініціативі.

Ризикують там, де є соціально-економічні стимули. Та навіть якщо запровадити фонд стимулювання, далеко не всі погодяться, що його не слід ділити порівну. Мало хто розуміє, що технічний рівень підприємства залежить не від сумлінної праці середніх працівників, а від наукового потенціалу десятка лідерів, які генерують передові ідеї.

Та навіть якщо нам і вдасться залучити весь науково-технічний потенціал республіки, ми абсолютно всі проблеми мікроелектроніки самотужки не розв'яжемо. Є бар'єр, подолати який нам не під силу: рівень технологічного забезпечення дослідницької та проектної бази. Потрібні спільні підприємства. Нехай не з американцями та японцями, а з фірмами південно-східної Азії. Тайвань, Сінгапур, Малайзія, Гонконг... Мікроелектронна техніка в них сьогодні на високому рівні. І не буде великого гріха у тому, що ми підемо шляхом Південної Кореї чи Тайваню. Що швидше ми це зробимо, то краще. Нехай якась частина наших підприємств перетвориться на складальні цехи, нехай ми випускатимемо апаратуру не найвищого класу — то не біда. Зате ми ввійдемо у загальносвітову систему створення нової техніки.

Слід замислитися і над створенням так званих дочірніх фірм. Закордонний досвід говорить про те, що в мікроелектроніці малі підприємства працюють у багатьох випадках ефективніше, ніж великі.

В. Августімов: — Прагнення одержати державну фінансову підтримку не слід розуміти як наше бажання пограбувати державу. (До речі, сьогодні виробництво персональних компютерів у США збиткове. Але держава не шкодує на них грошей, бо знає, що завтра вони завоюють увесь світ). Ми хочемо створювати акціонерні підприємства.

Н. Сукманська: — Наскільки мені відомо, ви, Віталію Леонідовичу, президент правління першого акціонерного об'єднання з виробництва персональних комп'ютерів — «Перком»...

В. Августімов: — Акціонерні об'єднання прагнуть використати науково-виробничий потенціал мікроелектронних та приладобудівних підприємств (які, до речі, належать різним відомствам) для задоволення потреб республіки у персональних комп'ютерах.

Нам хотілося б, щоб мікроелектронні підприємства об'єдналися на основі акціонерного капіталу. Кожне випускає свої акції — внутрішні і ті, що надходять на фондову біржу. Купуючи ці акції один у одного, ми перетворимося на моноліт, який триматиметься на економічній, а не на адміністративно-командній основі, як нині. Гадаю: якщо держава надасть нам податкові пільги, то, створюючи товариство чи об'єднання, ми витягнемо таки мікроелектроніку з тої прірви, в якій вона нині опинилася.

На вершинах холоду

Не так уже й часто англійці, визнані законодавці моди у багатьох галузях науки, купляють обладнання за кордоном. А от до Харківського НТК «ФТІНТ АН УРСР» вони звернулися з проханням продати їм установку для одержання наднизьких температур. І це — незважаючи на загальновизнані досягнення англійських фізиків-кріогенників.

Установку створили харків'яни згідно з республіканською академічною програмою в галузі наукового приладобудування.

На самісіньке дно низькотемпературного колодязя примудрилися опуститись фізики на чолі з доктором фізико-математичних наук, лауреатом Ленінської премії Володимиром Андрійовичем Михеєвим. Вони сягнули околиці абсолютного нуля, і лише кілька сотих градуса відділяють їх від заповітної, але забороненої риски — мінус 273 градуси за шкалою Цельсія. Вчені підступилися до неї під керівництвом старійшини нашої кріогеніки академіка Бориса Єремійовича Вєркіна.

Майже триста сходинок, що ведуть у царину холоду, здолали за допомогою установки, яку фізики нарекли рефрижератором розчинення з кріогенним циклом циркуляції. За хитромудрою назвою — проста, зрозуміла ідея, котра проте нікого чомусь не осяяла упродовж багатьох років. Віддавши кріогеніці чверть віку свого життя, Михеєв вийшов на такий рівень мислення, коли стало можливим розв'язання актуальної проблеми. Він не був першопрохідцем у країні абсолютного нуля: майже тридцять років тому в СРСР уже існувала схожа на цю установка. Її одразу ж підхопили за кордоном і налагодили випуск унікального устаткування, а ми, як це нерідко траплялося, опинилися на задвірках науково-технічного прогресу. В країні випустили з десяток рефрижераторів, і на цьому справа занепала. А світ заполонили іноземні прилади, вперше народжені у російських головах.

Сьогодні все треба було починати з нуля. Знадобилися власні оригінальні ідеї, і Михеєв запропонував їх. Враховуючи повсякчасні труднощі нашої промисловості, пов'язані з випуском високовакуумного устаткування, він використав явище адсорбції, відоме ще з часів перших протигазів.

Деревне вугілля, як ненажера, всотує шкідливі домішки, очищаючи повітря. А глибокий холод живе лише під захистом вакууму, відгородившись ним від зовнішньої атмосфери. Тут космічна холоднеча почувається у цілковитій безпеці. І заморожені адсорбенти, у тому числі й вугілля, створили для неї надійний дім, у стінах якого фізики заходилися ворожити над одержанням наднизьких температур... То була лабораторія, де мав з'явитися рукотворний холод, створити який природі було не під силу. Вона лише обмежила його сповзання вниз, у крижані безодні, перепинивши шлях до них щитом абсолютного нуля. Якщо спека буває безмежною, то холод нижче від цього порогу вже не опускається. Усе як у людей: багатіти можна нескінченно, а от бідність своїм падінням утикається у смерть.

Вибудувавши вакуумний дім, Михеєв вирішив «оселити» у ньому надхолод. Але тепер йому знадобився механізм, котрий би його утворив. І знову вчений використовує загальновідоме явище: змішує звичайний гелій з його ізотопом — гелієм-3. Що інтенсивніше і частіше це робити, то нижче падатиме температура. А якщо змішувати безперервно, то можна крок по кроку плавно опуститися в загадковий район абсолютного нуля. Із суміші двох гелію, яка породжує холод, адсорбційні насоси увесь час вилучають ізотоп і тут же повертають його назад. Це — дивовижний процес, бо зазвичай у адсорбента не так-то й просто вирвати спійману здобич. Найперше, його треба підігріти, аби він розлучився з нею. Аце це означало зупинку процесу, паузу аж ніяк неприпустиму, бо вона припинила б таїну народження холоду.

І Михеєв знайшов вихід — запропонував, як він твердить, нескладний пристій, який не заважає появі надхолоду, перетворивши періодичну роботу насосів у суворо безперервний процес. Тим-то у назві установки є слова про «кріогенний цикл циркуляції». Добре знані явища і прості фізичні процеси, зрозумілі технічні розв'язання... Ну як не скажеш після цього, що все геніальне — просте?

І от у НТК — «ФТІНТ АН УРСР» спільними зусиллями фізиків, конструкторів і робітників створено компактну надійну установку, засновану на загальновідомих речах. Поставлені перед нею завдання вона, до слова, вирішує на світовому науковому рівні. Ознайомитись з нею приїжджають іноземці, ті самі, котрі вже не один рік випускають

щось подібне, і все-таки зацікавилися новинкою харків'ян. Везуть її за кордон — одна вже працює у Німеччині, друга зараз їде в Англію. Для країни дослідне виробництво НТК уже спорудило дев'ять установок, і це — за останні три роки. Попрацювати десь поблизу абсолютного нуля бажаючих вистачає, бо вбачають учені в цьому безмежне дослідницьке поле. Дехто мріє наблизитися до нього якомога ближче — у район не сотих, а тисячних градуса. Для таких сміливців — їх поки що одиниці — харківська установка слугуватиме першою сходинкою на важкому шляху. До неї легко прилаштувати другу, де використовуватимуться вже інші фізичні явища, щоб з'явилася змога торкнутися забороненої зони.

На установці Михеєва не одержиш результатів, котрі вже завтра використовувалися б на полях, чи, скажімо, у виробництві. Це стане можливим у далекій перспективі. Але знахідка фізиків вражає, вона збільшує нашу владу у царині надхолоду і дає змогу краще зрозуміти основи світобудови. Такі завдання стоять перед фундаментальною наукою, котра розв'язує стратегічні, глобальні проблеми нашого пізнання.

Духовна скарбниця

Понад 12 мільйонів примірників розмістилося в новому комплексі Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у Києві.

ЦНБ має зв'язок з 40 найбільшими книгозбірнями нашої країни, десятками зарубіжних, а загалом підтримує контакти з 71 країнами світу. До послуг бажаючих — міжнародний абонемент ЦНБ, отже, протягом місяця читач отримує потрібну літературу, практично з будь-якої бібліотеки континенту. На фото: зал для читання літератури на мікроносіях; читальний зал відділу гуманітарних професій; загальний вигляд ЦНБ.

Фото М. БІЛОКОПИТОВА

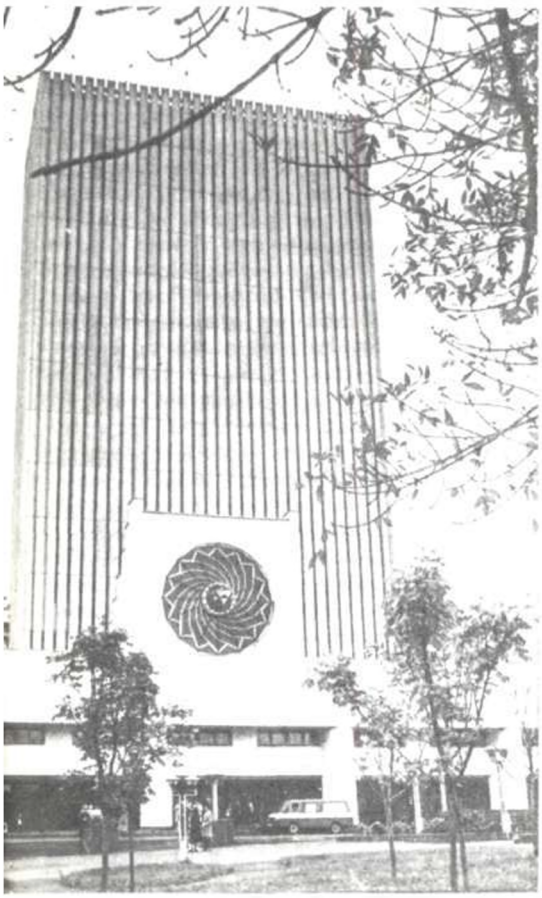

Українська культура і українська державність

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
член-кореспондент АН УРСР

На духовній і матеріальній культурі українського народу відбилася надзвичайна драматичність його історичного буття. Суть, роль і визначальні етапи еволюції національної культури і національної свідомості і досі залишаються науково не осягнутою сферою об'єктивного вивчення в Радянській Україні. Як феномен, українська національна культура, по суті, не досліджувалася українськими радянськими вченими. Правда, на початку XX століття, головним чином, у 20-ті роки — в період українського відродження — вчені намагалися розглянути в історичній перспективі формування національної культури як органічної складової становлення нації і національної самосвідомості. Відповідна наукова база була підготовлена попередниками. Це праця Миколи Костомарова «Дві руські народності», опублікована 1861 року на сторінках «Основи», це і «Світогляд українського народу» (1876 р.) І. Нечуя-Левицького, це фундаментальне дослідження Михайла Грушевського — десятитомна «Історія України — Руси» (1848—1937 рр.), його ж «Ілюстрована історія України» (1912 р.), «Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVIII віці» (1912 р.), це і праця Івана Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918 р.). Крім цих грунтовних, як правило, піонерських досліджень історико-культурних явищ і процесів в Україні з'явилося на початку XX століття багато різних статей, які тою чи іншою мірою заглиблення у науковий аналіз висвітлювали важливі аспекти історії української культури. Одне слово, інтенсивно нагромаджувався фактографічний матеріал для синтетичних досліджень, апробувалися теоретичні концепції під кутом зору автономності історико-культурного процесу в Україні.

Сприятливі умови для розвитку української історіографії та української культурології виникли на Радянській Україні у 20-ті роки. Як зазначав професор Роман Шпорлюк, «двадцяті роки були єдиним періодом в історії українсько-російських взаємин, коли історія України розглядалася як автономний процес, що розвивався поруч з історією Росії, а не як провінційний або регіональний варіант останньої. Таке трактування історії відповідало формально рівному статусу України й Росії в радянській федерації, як її тоді розуміли»[1].

Тогочасна українська історіографія була авторитетно забезпечена історичною школою М. Грушевського, яка в системі Всеукраїнської академії наук толерантно вживалася з незалежною марксистською українською історіографією на чолі з Матвієм Яворським. Складнішою була ситуація з дослідженням історії української культури, бо такі авторитетні вчені-культурологи як Іван Огієнко і Дмитро Антонович полишили Україну. А саме приват-доцент Київського університету Іван Огієнко закладав концептуальні положення в багату на факти систему історичного формування

В основу публікації покладено доповідь, виголошену автором на Міжнародній науковій конференції на тему «Основи соціальних і культурних традицій на сході Центральної Європи: Білорусії, Литви, Польщі, України», яка відбулась у Римі 28 квітня — 6 травня 1990 року. Організатор конференції — Польський інститут християнської культури спільно з іншими провідними інституціями Італії.

[1] Шпорлюк Роман. Україна і Росія. «Віднова». № 6/7. 1987. С. 335.

національної культури в контексті національно-визвольної боротьби українського народу за власну державність, а отже — і за можливість вільного розвитку своєї культури. В академічній промові у день відкриття Українського Народного Університету в Києві 5 жовтня 1917 року Іван Огієнко наголошував: «Культура наша велика, оригінальна, самостійна, і серед слов'янських народів займає почесне місце, бере одне з перших місць.

Я не міг,— вів далі доповідач,— тут докладно розказати про всю нашу культуру, про все те, що віками утворив талановитий український народ,— я це зроблю на своїх лекціях. Проте вже й з того, що я коротко розказав, можна ясно бачити, що народ з такою культурою повинен мати такі ж самі форми свого державного життя...»[1]

У новій соціально-історичній ситуації необхідно було утвердити в свідомості українців переконання у самобутності національної культури і цим самим висунути вагомий аргумент у боротьбі за здобуття державності України. Тому проблеми контексту української культури, взаємодії різноманітних тенденцій у сфері культури, взаємовпливів тощо не висувалися на передній план. Головним завданням було обгрунтувати національну самобутність української культури, об'єктивно відтворити справжню картину історично-культурного розвитку нації в усій складності його суперечностей, пошуків, боротьби і досягнень.

Прочитаний Іваном Огієнком в Українському Народному Університеті цикл лекцій про українську культуру з'явився в 1918 році окремим виданням і став, по суті, першим систематичним курсом історії культури українського народу.

Ця «коротка історія культурного життя українського народу» промовляла про зумовлену соціально-політичною ситуацією необхідність ідейно-концептуальної корекції добору і викладу явищ і тенденцій у національній культурі. Надія на виборення державності, а звідси — й досягнення необхідних умов для вільного розвитку національної культури, підказувала Іванові Огієнку: необхідно враховувати суспільні настрої і переживання. Тому головний акцент у своїй «короткій історії культурного життя українського народу» він робить на національній самобутності культури, на самостійному «визріванні визначальних тенденцій її розвитку, на доведенні за допомогою численних фактів і документальних свідчень впливу української культури на культуру російську». Цим самим руйнувався стереотип сприйняття української культури як культури похідної від російської, культури залежної і вторинної. Крім того, емоційний стиль викладу був спрямований на підсилення в сприйнятті слухачів і читачів драматичного стану української культури, яка протягом кількох віків не мала нормальних умов для свого розвитку та суспільного функціонування. Через те виборення національної державності є необхідною історичною передумовою і гарантом нормального культурного процесу на Україні. Не випадково Іван Огієнко завершує виклад історії української культури такими емоційними словами: «Тернистим шляхом, згинаючись під важким тягарем чорної недолі, утворили ми свою велику культуру...

Кінчаючи своє сумне оповідання про українську культуру, я з гірким болем запитаю вас: якою ж була б ця культура наша, коли б прямували ми до неї битими шляхами, коли б ми творили її увесь час вільними руками?!..»[1].

Формування нового національно-просвітницького варіанту української культури відбувалося на основі розмежування двох головних протиборних доктрин. Перша: українська культура як культура самобутня зі своїми традиціями і специфічними особливостями розвитку; друга: українська культура як культура, що розвивалася у системі імперської російської культури і є її складовою частиною.

Без обгрунтування і утвердження першої доктрини, витвореної на концептуальному дослідженні не лише всього комплексу культурного буття українського народу, але й історичного формування українського етносу, його політичної історії, важко було порушувати питання про державність України. Тим більше, що суспільно-політична ситуація в Росії внаслідок Лютневої революції 1917 року сприяла виборюванню політичної і культурної автономії України.

Ідея державності України, як гаранта вільного розвитку національної культури, стимулювала прагнення таких провідних культурних діячів, як Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Павлик, Сергій Подолинський та інші, ввести українську культуру в систему західноєвропейської культури, активізувати інтеграцію національних традицій і європейських культурних новацій. Але для цього

[1] Огієнко Іван. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві. Київ, Друкарня «Української Центральної Ради», 1917 р. С. 30—31.

[1] Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ. 1918. С. 264.

знадобився саме державний механізм як для захисту, збереження і розвитку національної культури, так і для екстраполяції культурних надбань українського народу в світову культурну систему.

Не випадково вже в 1878 році Михайло Драгоманов у передньому слові до видання «Громади» у Женеві нарікав: «Безперечно, українці багато втратили через те, що в ті часи, коли більша частина других пород людських в Європі закладали свої держави, їм не довелося того зробити. Як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі і по своїй волі»[1].

Як бачимо, для Михайла Драгоманова українська державність — це історично визріла потреба зберегти себе в умовах територіального розчленування України і нерівноправного, а на Східній Україні практично неможливого розвитку національної мови і культури, боронити «себе од чужих», спокійно, без втручання сусідів і без декларативного нав'язування імперських доктрин, які деформували культурний розвиток нації, упорядкувати свої справи так, як велить національний обов'язок і як цього потребує сам народ. Мова поки що не йде про систематичний і рівноправний обмін культурними цінностями з сусідами з метою духовного взаємозбагачення — бракує інституційних і правових засад і механізмів такої культурної взаємодії. Але культурні діячі України, які були з волі історичних обставин і діячами політичними, не чекали сприятливих умов, необхідних для виборення державності України, а організували цілу систему культурно-освітніх закладів, громадських установ, видавництв, журналів... І це в умовах послідовного впровадження Валуєвського (1863) і Емського (1876) указів, які забороняли друкувати українські книжки і періодику. Українським патріотам удавалося добитися дозволу на видання кількох альманахів і збірок («Громада», 1881, «Рада», 1883, «Херсонський Телеграф», 1886, «Складка», «Ватра», «Нива»), видавати протягом 25 років науковий щомісячник «Киевская Старина», вести наукову роботу в російськомовних університетських центрах України — Києві, Харкові, Одесі, виплекати український театр, проводити послідовну культурницьку роботу серед селян і робітників силами українських громад, які відіграли велику роль у суспільно-політичному 70-80-х років XIX ст. Адже за переписом 1897 року на Україні було 76 процентів неписьменних, серед них 90 процентів жінок. Селяни на 80 процентів не вміли ні читати, ні писати. Тому для українських культурних діячів було важливо виборотн право на національну освітню систему початкового, середнього і університетського рівнів. У Російській імперії освітня система була спрямована на русифікацію українців, а отже — на денаціоналізацію цілого народу. Тому необхідно було шукати засоби і форми збереження культурних та історичних традицій і готувати нові сили для забезпечення їх розвитку та збагачення.

Ці проблеми поставали не лише перед українським народом, позбавленим державності. Інші слов'янські народи (крім слов'янських слід згадати литовців, каталонців і бретонців, які добивалися в XIX столітті національної освітньої системи), такі, як білоруси, чехи, поляки, словаки, болгари, серби, що перебували у складі багатонаціональних імперій і вимушені були дбати про консолідацію нації, розвивати національний рух на шляху досягнення національної незалежності, одне слово — витворювати необхідний підмурок для вибудови на ньому вимріяного храму державності. У цьому процесі освіта відігравала своєрідну функцію національного самозахисту і була гарантом формування нації і створення національної держави.

«Самооборонна функція освіти для бездержавних національностей висловлювалася на двох рівнях: по-перше, передавати символи якнайбільшій кількості членів групи, щоб забезпечити збереження історичної пам'яті; і, по-друге, виховати нові кадри провідників, тобто інтелігенцію, на плечах яких лежало б завдання передавати національну культуру майбутнім поколінням»[1].

Формування національної свідомості повинно здійснюватися на основі наукового аналізу історичного минулого, історико-культурної та ідеологічної спадщини, національних традицій, міжнаціональних відносин, соціально-економічних процесів.

Передові українські діячі усвідомлювали необхідність наукового охоплення всього комплексу проблем, які поставали в процесі формування національної свідомості і становлення ідеології національного руху. Основну увагу було звернуто на історію України. Інтенсивний розвиток її, як наукової дисципліни, забезпечили у другій половині XIX століття О. М. Лазаревський, О. Я. Єфименко, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, Д. І. Яворницький. Засноване в 1873 році наукове товариство «Південн-

[1] Драгоманов М. П. Вибрані твори. Прага, 1937. С. 111.

[1] Магочий Павло Р. Національні культури і університетські катедри. Торонто, 1980. С. 6.

но-західного відділу російського географічного товариства» об'єднало зусилля українських учених різних наукових напрямів — істориків В. Антоновича і М. Драгоманова, етнографів П. Чубинського, М. Лисенка, І. Рудченка, мовознавців К. Михальчука і П. Житецького, статистика, соціолога П. Русова, антрополога Ф. Вовка, соціолога і економіста М. Зібера, історика права О. Кістяківського...

Авторитетним свідченням розвитку українознавства на європейському науковому рівні були такі події, як Археологічний з'їзд у Києві в 1874 році, поява в 1873—1878 рр. семитомних праць «під науковим керівництвом П. Чубинського, присвячених історії українського Правобережжя», «Історичних пісень малоруського народа» у 2-х томах, підготовлених В. Антоновичем і М. Драгомановим, наукова діяльність «Історичного Товариства ім. Нестора Літописця» при Київському університеті, «Історично-філологічного Товариства» при Харківському університеті та «Історично-філологічного Товариства» в Одесі з друкованим органом «Літопис», багатьох «Архівних комісій», праці світового рівня лінгвіста, фольклориста і літературознавця Олександра Потебні.

Поступово і цілеспрямовано українознавство як комплексна наукова дисципліна виходить на європейські наукові рубежі, «втягуючи» в свою орбіту вчених інших країн, і цим самим здобуває належне місце в контексті європейської науки і культури. Велике значення відіграло у цьому процесі входження української культури в систему європейського культурного відродження Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (1873), яке продовжило на якісно вищому рівні традиції «Руської трійці» (1837) та «Галицько-Руської матиці» (1848). Взагалі, глибоке відчуття історичного взаємозв'язку слов'янських народів, духовної спільності, спорідненості духовної творчості слов'ян, усвідомлення спільності драматичної долі поневолених народів стимулювало процес українського культурно-освітнього відродження. Не випадково вже в першій половині XIX століття в слов'янських країнах перебували Я. Головацький, О. Бодянський, І. Срезневський, які подружилися, листувалися, особисто спілкувалися з такими видатними діячами слов'янської культури, як Я. Коллар, П. Шафарик, В. Караджич, В. Ганка, Я. Коубек.

Творилася культурна традиція рівноправного обміну духовними цінностями, прокладалися своєрідні духовні орієнтири для української культури, аби вона входила в інші культурні системи. Тому й викликали велике зацікавлення в слов'янському світі здійснювані членами НТШ наукові дослідження з української та слов'янської філології, літератури і мистецтва, з історії та археології України, з філософії, політики, економіки, права, математики, природознавства, медицини, які друкувалися в «Записках НТШ», в українському літературному місячнику «Літературно-науковий вісник», в інших виданнях його наукових секцій — в «збірниках», «часописах», «матеріалах», в першому на Україні книжковому видавництві «Українсько-руська видавнича Спілка».

Для того, щоб розкрити багатоаспектні передумови і шляхи входження української культури в систему тільки східноєвропейських духовних координат кінця XIX — початку XX століття, необхідно проаналізувати багатогранну діяльність Михайла Грушевського та Івана Франка, Лесі Українки і Михайла Коцюбинського, Олександра Кониського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Олени Пчілки, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, стан і розвиток театру і драматургії, української музики, образотворчого мистецтва, української преси у Східній Україні та Галичині, і взагалі, аналітично широко розглянути суспільно-політичні та культурно-освітні обставини як на східноукраїнських землях, так і в Галичині, Буковині, на Закарпатті.

Особливої уваги заслуговує культурно-організаторська діяльність митрополита Андрея Шептицького. Лише деякі факти. Пастирський лист від 2 серпня 1938 року на захист культури, архітектурних пам'яток, церковного мистецтва, заснування національного музею у Львові, підтримування творчих поривань Михайла Бойчука і його мистецької школи, маляра Петра Холодного, заснування в 1928 році Богословської Академії, в якій працювали історик церкви і українського права Микола Губатий та історик Іван Крип'якевич, мистецтвознавець Володимир Залозецький, геолог Юрій Полянський, правник Володимир Старосольський, літературознавець Михайло Возняк, географ Володимир Кубійович...

«Тому не було ділянки народного життя, де б Він не причинився до її розвою. Просвіта, Рідна Школа, Музей, Наукове Товариство ім. Шевченка, гімназії, захоронки, шпиталь — оце хоч здебільша названі ті інституції, які знаходили в ньому свого Добродія»,— зазначає отець Василь Ленцик у статті «Слуга Божий Кир Андрей Шептицький добродій української культури»[1].

[1] Богословія. Том XVII. Українське богословське наукове товариство. Рим. 1938. С. 162.

Під час наукової конференції в Римі делегація України відвідала Ватікан. Папа Римський Іоанн Павло II вітає М. Жулинського, Д. Степовика та О. Пріцака.

Без наукового дослідження культурної діяльності митрополита Андрея Шептицького, без створення історії церкви на Україні, національних релігійних рухів неможливо об'єктивно і всебічно висвітлити еволюцію національно-культурного життя українського народу.

На жаль, ми в Радянській Україні лише наближаємося до такого комплексно-панорамного огляду історичного розвитку української культури. Тому не доводиться поки що говорити про те, щоб формування української національної культури розглядати в контексті історичного розвитку культур народів Східної, Центральної і Південно-Східної Європи, серед яких були такі ж, як і українці, бездержавні народи, але які здолали свій специфічний шлях формування нації і національної культури. Для цього необхідно перебороти низку соціально-психологічних стереотипів, пов'язаних з формуванням української нації, чітко визначити історико-культурні традиції, які увиразнюють національну самобутність народу, на кожному відтинку історичного буття «поставити» науково обгрунтовані «застереження» від містифікації явищ і подій, їх деформації, здійснюваної на догоду ідеологізованій концепції істориками від влади.

Українська культура має найбільше відправних моментів на шляхах порівняльного аналізу і типологічних узагальнень з культурою білоруського народу, який пережив драматичну долю народу бездержавного, з культурою литовського народу, історія якого, як і українського, пов'язана з двома «державними націями» — польською і російською, ну і, звісно, з історико-культурними традиціями Росії і Польщі. Для розвитку кожної з цих порубіжних культур фактор державності відіграв свою специфічну роль. У найвигіднішому становищі була Росія, у найскрутнішому — Білорусія та Україна. Не слід однозначно позитивно оцінювати державний статус Польщі, яка ні в період князівства Варшавського 1807—1813 рр., ні в період Королівства Польського 1815—1830 рр. із «забезпеченого» «милостивим» російським самодержавством конституційною формою правління не була незалежною державою. Але порівняно з українською, культура польського народу перебувала у значно кращих умовах розвитку. Навіть одне те, що у Польщі вищі учбові заклади

готували кадри національної інтелігенції рідною мовою, було надійною запорукою неперервності культурного процесу. Не забуваймо, що польська мова побутувала у громадському житті, в судах, армії. Та ще, зважте на те, що на відміну від України, народ якої був поділений між двома імперіями, етнічна територія поляків не виходила за межі однієї багатонаціональної держави. Через те, що український народ перебував у межах двох, а в деякі періоди історії — і п'ятьох суспільно-політичних систем, створення цілісної концепції розвитку української культури є складним завданням. Звісно, доведеться враховувати фактор державності, вірніше, традицій державності, які суттєво впливали на процес формування нації, національної самосвідомості та національної культури. Українська нація формувалася протягом багатьох століть, вибудовуючи національну самосвідомість і потребу державного самовизначення на традиціях державності Київської Русі. І хоча розчленування українських земель між Росією і Польщею, згодом — Росією і Австрійською імперією, гальмувало визрівання нації і формування системи національної культури, все ж таки повністю перекрити прагнення здобути національну незалежність не вдавалося.

Фактор економічної спільності, який, на думку багатьох радянських учених, є визначальним у визріванні нації, для України не був домінантною передумовою[1]. Звісно, це аж ніяк не означає, що можна ігнорувати соціально-економічні параметри суспільного і культурного буття українського народу, які руйнували цілісний етносоціальний організм, розриваючи його між двома імперіями. Головною ідеєю консолідації національних демократичних сил України була ідея державності, незалежності України. І хоча австрійська конституція 1876 року запевняла, що «всі народи держави є рівноправні й кожен народ має непорушне право зберігати й розвивати свою національність і мову», активна полонізація Галичини тривала, необхідних умов для культурно-національного і соціально-економічного розвитку українського народу не було. Про ситуацію у Наддніпрянській Україні годі й говорити. Тому неважко уявити, який успіх мала книга «Україна irredenta» молодого Юліяна Бачинського, яка з'явилася 1895 року і стимулювала оформлення політичної програми Русько-Української радикальної партії. На своєму четвертому з'їзді в Галичині у грудні 1895 року ця партія, до якої належав і 25-річний Юліян Бачинський, поставила перед собою мету «виборення самостійності політичної всьому руську-українському народові в Австро-Угорщині й Росії»[1]. Автор напрочуд читабельної «України irredenta» переходить до Української соціал-демократичної партії, і ця партія проголошує свою ціль: «вільна держава українського люду, українська республіка»[2].

Ці ж політичні цілі ставлять перед собою новоорганізовані на Східній Україні Українська Революційна Партія (РУП), Українська Народна Партія, Українська Партія Соціалістів-Революціонерів; заснований на початку першої світової війни емігрантами зі Східної України на території Австрії і Німеччини Союз Визволення України також вважає своєю національною політичною платформою державну самостійність України з формою правління — конституційна монархія.

Як бачимо, кінець XIX — початок XX століть характеризується посиленою політизацією українського життя, усвідомленням того, що політична боротьба за національну незалежність, за власну державність впливає ефективніше, ніж культура, на формування національної свідомості і консолідацію роз'єднаної імперіями нації. Особлива тривога українських політичних і культурних діячів — це поділена нація. Мав рацію Г. Колонтай, який в «Останній пересторозі Польщі» (1790) писав: «Нема нічого жахливішого, ніж стан нації, яка виявила, що вона гине і втрачає своє ім'я. Цілісна нація, яка потрапила в ярмо деспота, зберігає надію, що колись їй вдасться визволитися завдяки збігові обставин і своїй власній освіті. Но яким способом розділена нація, нація, яка втратила саме своє існування, зможе знову добути свободу? Втративши свою цілісність, вона втрачає свої сили і стає абсолютно байдужою до своєї першопочаткової батьківщини, вона втрачає радісне почуття загального блага, стає абсолютно іншим народом, приймає інші звичаї»[3].

[1] Це обґрунтував російський учений С. А. Нікітін у доповіді на IV Міжнародному з'їзді славістів на тему: «Общие черты и специфические особенности формирования славянских наций в XIX в. (преимущественно на южнославянском материале)». Див.: История, культура, фольклор и этнография славянских народов: IV Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1968.

[1] Див. про це: Соловей Дмитро. Винищення українства — основна мета Росії у війні 1914 року. Вінніпег, 1963. С. 27.

[2] Там же.

[3] Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. М., 1956, Т. 1. С. 333.

Усвідомлюючи цю загрозу денаціоналізації розчленованої нації, її політики і мислителі свої зусилля спрямували на формування національної свідомості як складової ланки процесу консолідації нації. Визрівання національної свідомості здійснюється на домінанті визначальної національної ідеї як фактора ідейно-політичного. Такою національною ідеєю, спроможною консолідувати розділену націю і охопити усі види свідомості, такі, як політика, мораль, релігія, мистецтво, стала ідея незалежності України, виборювання державності для всього українського народу в його етнотериторіальних межах.

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

Не випадково, вірш Івана Франка «Розвивайся, ти, високий дубе» став своєрідним гімном-закликом.

Але політична мета не приглушувала боротьби за захист національної культури, за розвиток української мови, літератури і мистецтва, міжнаціональних культурних контактів. Проте українська культура, на жаль, не змогла органічно врости в систему східноєвропейських культур, а отже, не відіграла такої ролі, на яку вона могла претендувати. Брак повної державності, а звідси — державних механізмів забезпечення вільного розвитку національної культури і своєчасної її екстраполяції в світову культурну сферу гальмував сам процес органічного обопільного «перетікання» духовних цінностей, а отже — і гідну її репрезентацію в культурному сузір'ї інших народів. Аналізуючи драматичну історію національної культури, ми змушені визнати, що саме брак власної держави є першопричиною неповного самовияву національної культури.

Звісно, можна й заперечувати, вірніше, оскаржувати цю тезу, як це робить російський літературознавець С. Шарлаїмова[1], посилаючись на історично-культурні факти і явища: чехи втратили державність, зазнавши поразки у битві на Білій Горі в 1620 році, та явили світові мислителя, педагога Яна Каменського, Адам Міцкевич зазорів у пору відсутності польської державності... Від себе додамо, Тарас Шевченко відродив національну свідомість в епоху колоніального стану України. Все це так, але чи не доцільно виводити народження виразників національних тривог і поривань з історичної необхідності пробудити дух і національні почуття рідного народу в темні години підневільництва?

Українська культура кінця XIX — початку XX століття зазнала великого впливу цілого комплексу ідей, які сформували і своєрідну національну ідеологію, зорієнтовану на визрівання національної самосвідомості, і відкрили широко двері для динамічного входження в національну культуру європейських літературно-мистецьких жанрів, стилів і напрямів — імпресіонізму, модернізму, декадансу. Не випадково українську літературу на переломі XIX—XX століття наші західні колеги називають «літературою доби модернізму»[1]. Але певного оновлення, як це обіцяла духовна атмосфера 20-х років, українська культура не зазнала. Репресії, одержавлення культури, командно-адміністративне втручання в літературно-мистецький процес, поділ культурних цінностей за ідеологічними критеріями, деформація естетичних смаків та ідеалів, спотворення естетичних ціннісних орієнтацій — все це призвело до того, що національна культура не діє як цілісна система. Тому за роки Радянської влади й не було створено цілісної концепції розвитку української культури. Більше того, не вдалося навіть видати бодай коротенького курсу з історії української культури. Правда, була спроба створити історичний нарис «Українська культура» за редакцією К. Гуслистого, М. Рильського, С. Маслова, з'явився навіть набірний примірник в 1944 році, але до читача ця праця з історії української культури так і не дійшла.

В умовах декретивно політизованого культурного і наукового життя в республіці, всесилля командно-адміністративної системи, цілеспрямованих ідеологічних приписів і настанов важко було надіятися на створення об'єктивної концепції розвитку національної культури. Через те навіть несміливі наближення до істини, які порушували або ставили під сумнів ідеологізовані постулати — трактування певних історичних явищ, постатей і подій, каралися безжально. Висновок статті Юр. Михайлика «Нове повторення старих помилок» (газета «Радянська Україна» від 22 жовтня 1947 р., № 228) був категоричним: «Випущена книга «Українська культура» не є та книга, що її чекав український радянський читач від наших істориків, від нашої Академії наук. Автори книги, на чолі з редакторами К. Гуслистим, С. Масловим, М. Рильсь-

[1] Шарлаимова С. Традиции разделяют и объединяют (Литературы Центральной и Юго-Восточной Европы в водовороте истории). «Вопросы литературы», № 11. 1989. С. 34—35.

[1] Див. напр.: Семчишин Мирослав. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк — Париж — Сидней — Торонто. 1985. С. 375.

ким повторили і поглибили ті буржуазно-націоналістичні помилки і перекручення, які викрив Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України в працях Інституту історії України Академії наук УРСР, в горезвісному «Нарисі української літератури».

Найбільшою вадою концептуального характеру цього історичного нарису була, як наголошувала газета «Радянська Україна», орган ЦК КП(б)У, недооцінка ролі Росії як політичної системи, ролі російської літератури і культури в розвитку української культури. Від авторів і редакторів зажадали повсякчасного (посторінкового!) зазначення домінанти російської культури у формуванні культури українського народу. Навіть така фраза: «Зазнаючи на собі впливу Заходу, культура України в цей період (перша половина XVII століття. — М. Ж.) розвивалась у тісному зв'язку з культурою Білорусії і Великоросії»[1] викликала гнівну реакцію рецензента: «Це — все, що знайшов за потрібне сказати К. Гуслистий про зв'язки двох братніх народів за величезний період історії українського народу».

Основною причиною того, що об'єктивна історія української культури не могла бути створена в умовах владарювання державної історичної ідеології, є наявність власної, сформованої в основних положеннях під час національного відродження в XIX столітті, концепції національної історії. Детально і всебічно обгрунтована у працях М. С. Грушевського, ця концепція українського історичного процесу сприймалася переважною більшістю українських учених як Західної України, так і України Східної.

Звісно, вона була й концептуальною основою багатьох праць, присвячених історико-культурному процесові в Україні, вияву об'єктивного спрямування розвитку культурно-художніх явищ. І хоча автори історичного нарису «Українська культура» за редакцією К. Гуслистого, М. Рильського, С. Маслова жодним словом не засвідчували своєї прихильності до праць М. С. Грушевського, однак не могли у своєму прагненні бодай наблизитися до об'єктивного відображення культурного процесу, не повторити основних положень його історико-культурної ідеології.

Сьогодні відбувається обнадійливий процес реабілітації наукової спадщини Михайла Грушевського і Сергія Єфремова, багатьох тих, хто передчасно пішов з життя, хто не встиг, обірваний на творчому злеті сталінською репресивною системою, реалізувати свої плани, чиї книги і статті німіли в спецфондах. Їхні праці сприятимуть відродженню та інтенсивному розвитку української культури, яка повинна бути забезпеченою новою концепцією організації культурного життя в Україні, розробкою програм оновлення і функціонування культури як цілісної системи.

Національна культура нерозривно пов'язана з наукою, мораллю, освітою, вона формує націю, звеличує її і творить їй неповторне духовне обличчя в своєрідному груповому портреті світової цивілізації. Віриться, що буде витворене оригінальне національне духовне обличчя українського народу — його культура як своєрідний організатор національної самосвідомості.

[1] Українська культура. Історичний нарис. Київ, 1944. С. 99—100.

Конкурс-вікторина «Перемога»

Нагадуємо: нинішній конкурс-вікторина присвячений історії Великої Вітчизняної війни. Він проходить у п'ять турів. Журі конкурсу очолює доктор історичних наук С. В. Кульчицький.

А тепер запитання п'ятого, останнього, туру:

1. Які організації руху Опору існували в окупованій фашистами Європі?

2. Що ви знаєте про національні формування в Радянській Армії під час війни?

3. Коли було встановлено вищий військовий орден «Перемога»? За що його вручали і кого ним було нагороджено?

Відповіді надсилайте на адресу журналу не пізніше 30-го числа наступного після виходу журналу місяця. На конверті зробіть позначку «Конкурс».

На цьому конкурс-вікторину «Перемога» завершуємо. Переможців назвемо в останньому номері журналу за 1990 рік.

«Чула, що батько кінорежисера Андрія Тарковського поет Арсеній Тарковський вважав своїм учителем українського філософа Григорія Сковороду. Розкажіть, будь ласка, про це докладніше».

Ірина САВЧАК,
студентка.

м. Чернівці.

«Мене вела по світу воля Григорія Сковороди»

«Світ ловив мене, та не спіймав» — цю автоепітафію як остаточну правду протягнув, неначе міст, своїм нащадкам Григорій Сковорода. Ці слова могли б бути висіченими й на свіжому могильному камені одного з останніх поетів «срібного віку» — Арсенія Тарковського, який не менш високою мірою життя оплатив свою творчість. Цей епіграф і обрав він до поезії-присвяти славетному філософові:

Я до Азова пробирався.
А з півдня дихав суховій
І поклик волі ніс. Подався
Назустріч долі мандрівній.

Босоніж йшов, чебрець толочив,
Забув себе й далекий дім.
Моє життя дивилось в очі
Григорію Сковороді...

Вільний дух українського правдолюбця манив до себе майбутнього російського поета ще з ранніх років.

Місто Єлисаветград (нині Кіровоград), де в сім'ї народовольця-вісімдесятника Олександра Карловича Тарковського народився 1907 року молодший син Арсеній, було свого часу осередком культурного життя: тут охоче концертували славнозвісні музиканти і композитори, влаштовували літературні вечори поети. Юних братів Тарковських схвилювали тоді виступи російських знаменитостей Ігоря Северяніна, Костянтина Бальмонта та Федора Сологуба.

Коли Арсенію виповнилось вісім років, друг і товариш Олександра Карловича по тривалому якутському засланню лікар О. І. Михалевич розповів про Григорія Савича. З того часу поезія Сковороди увійшла в серце вразливого хлопчика, щоб не залишати ніколи.

Через багато літ звернеться поет до свого «загубленого синього раю» і шукатиме його в українському степу, таємничому і привабливому просторі, де поєднуються земля і небо, людина і космос.

Згадав я недавнюю долю
І бачу, як знову стою
Під ранніми зорями волі
В гіркому степному краю,

де ще й досі лунають пісні Григорія Сковороди:

О діброво! О свободо!
Я в тобі почав мудріть.
І в тобі, моя природо,
шлях свій хочу закінчить.

Відчуття волі, як настій степових трав, особливою субстанцією насичувало плоть і кров далеких за часом, але близьких духом поетів Арсенія Тарковського та Григорія Сковороди.

Йшли вони одною дорогою — складною і легкою, гіркою й солодкою, скорботною і радісною, відкриваючи людині простір її душі, подібний до безмежжя степу, випаленого горем і зігрітого сонцем любові.

Спрагу до самопізнання, як і «любомудріє», обидва поети дістали у спадок від античних мислителів. Так, Сковорода переосмислив древній міф про Нарциса, побачивши в образі самозакоханого юнака універсальний моральний архетип, і прийшов до висновку: «узнай себе», щоб цю античну тезу покласти наріжним каменем своєї етичної системи.

Реалізували поети й античну традицію будувати життя як філософський твір. «Світ ловить людей різними сітями»,— писав український мандрівник, якого не вабили «золото, почесті, народна прихильність, слава».

Що золото? Що почесті мені
В степу вечірнім без кінця,
без краю? —

вторив йому Тарковський.

Світ спокушав Григорія Савича високими посадами, але він обрав мандри, щоб явити рідкісний приклад гармонії слова і діла.

Арсенія Тарковського світ вабив більш завуальовано. Наш вік пропонував кожному зробити вибір самостійно. Стати визнаним поетом у лукаві тридцяті означало забути про правду. Але саме їй

присягнув Тарковський раз і назавжди, щоб довгими роками вимушеного мовчання довести її до найвищої концентрації. Протягом десятиліть він займався перекладами, і за все життя не зробив жодного недостойного вільної і порядної людини кроку. Нічим не затьмарив своє чисте ім'я, за що Поезія обдарувала його духовною свободою:

Я одержав з дарунками право
На привільнеє слово пряме.

А офіційне визнання дістав, як справжній солдат (яким він був і в житті — втратив на фронті ногу), лише по смерті. 26 січня 1990 року вдові поета Тетяні Олексіївні Озерській-Тарковській у Кремлі вручено Державну премію СРСР 1989 року за збірку його віршів «Від юності до старості», до якої увійшли твори більш як за півстоліття.

Арсеній Олександрович, нащадок царського дагестанського роду, відмовляється від «багатства і слави» світу, як і його вчитель Григорій Савич. Обидва поети-філософи не володіли нічим, крім щедрості серця й духовної сили, що їх черпали у фольклорі, міфології, Біблії.

Їх породила одна земля, і одна зоря вела до тих розлогів, де «тільки слово, тільки слово в степу під місяцем луна». «Злиденні царі», вони окрилили час і простір, склали гімни людині, яка єднає «великий і малий світи» своєю вільною і співучою душею.

Маргарита ЧЕРНЕНКО,
філолог.

Вірші Арсенія Тарковського у перекладі автора.

«Останнім часом дедалі частіше чуємо терміни церковного життя. Більшість з них нам невідомі. Наприклад, що таке християнські таїнства, скільки їх!»

О. ПЕТРУСЬ.
м. Луганськ.

Християнські таїнства

Спочатку їх було тільки два — хрещення і причастя. Пізніше додалося ще п'ять. Офіційно католицька церква визнала їх на соборі 1279 року в місті Ліоні. Через певний час ці таїнства було визнано також і православною церквою.

Отже — сім християнських таїнств. **Хрещення** — одне з головних. Воно символізує прилучення до церкви. «Людина вмирає для життя тілесного, гріховного і народжується в життя духовне, святе». Їй прощається первинний гріх, а коли хреститься дорослий,— то й усі інші. **Причастя** (свята євхаристія) — за християнською традицією вважається, що це таїнство було встановлене ще Ісусом Христом під час таємної вечері. Сьогодні віруючі причащаються хлібом і вином, які символізують кров і тіло Христові. **Спокута** — складається з ритуалу сповіді та відпущення гріхів церквою в ім'я Ісуса Христа. Таємниця сповіді — священна. До речі, 1722 року Петро I своїм указом зобов'язав священиків доносити про виявлені під час сповіді бунтарські настрої серед віруючих.

Достеменно невідомо, чи виконувався цей указ, але слід враховувати, що на той час російська православна церква була одержавлена, і наказ імператора був для неї обов'язковим. Таїнство **миропомазання** здійснюється вслід за хрещенням. Тіло хрестоподібно змащують запашною олією (миро) — лоб, очі, ніс, губи, вуха, груди, руки, ноги. За християнською традицією вважається, що це — печать святого духа і вона допомагає людині зберегти душевну чистоту протягом всього життя. **Шлюб.** Освячуючи його, церква бере нову сім'ю під своє покровительство; напутнє слово молодим дається від імені церкви. Це один з найурочистіших обрядів у християнстві. А таїнство **єлеосвященства (соборування)** — здійснюється над хворою людиною. Православна церква вважає, що саме таким чином може прийти зцілення, а католики розглядають цей обряд як благословення вмираючого. **Священство.** Цьому таїнству надається особливий смисл, ним посвячується людина в церковний сан.

Володимир БАНЦЕР.

Чому думка летить швидше світла

Лептоносфера Землі — енциклопедія людської цивілізації

Сучасне визначається... майбутнім!

Секрет ясновидіння Ванги

Душа важить від 10^{-30} до 10^{-20} грамів.

ІСКАКОВ Борис Іванович, 1934 року народження, випускник Московського фізико-технічного інституту (1957 р.) Працював у наукових закладах АН СРСР. З 1974 року — завідуючий кафедрою статистики Московського інституту народного господарства ім. Г. В. Плеханова. Доктор економічних наук, професор. Автор ряду оригінальних наукових концепцій, має понад 200 публікацій з економіки, статистики, фізики. Останні наукові дослідження присвячені екології людини, середовища, культури. Голова ради Екологічного товариства СРСР.

З майбутнього через сучасне у минуле

проти течії ріки часу — теоретична можливість такої подорожі випливає з мікролептонної концепції професора Б. І. ІСКАКОВА, у коло наукових інтересів якого входить нова наука — біоенергоінформатика.

— Як ви визначаєте термін «біоенергоінформатика», що його нині часто можна почути? Сфера інтересів цієї наукової дисципліни?

— Біоенергоінформатика описує процеси, пов'язані з обміном слабкими й надслабкими сигналами, обміном потоками матерії, енергії та інформації. Вона досліджує ясновидіння, передачу інформації на відстані (телепатію), телекінез, полтергейст...

— Ці процеси відбуваються лише у живій природі?

— І в живій, і в неживій. А також під час обміну між живою та неживою матерією.

— У своїй доповіді на І Всесоюзній конференції з проблем енергоінформаційного обміну в природі ви сказали, що, досліджуючи живе, треба розглядати не лише потоки матерії та енергії, а й інформації. Чи не можна детальніше зупинитися на цьому?

— Ми вивели рівняння карми, яке відрізняється від рівнянь Шрьодінгера та Дірака тим, що описує не лише поведінку елементарних частинок, а й поведінку причинно-наслідкових ланцюжків, причинно-наслідкового взаємозв'язку в цілому. Тобто описує і потоки інформації. Тому ми вважаємо, що ці рівняння мають більш глибокий філософський зміст, ніж ті, які застосовуються у сучасній фізиці та біофізиці.

— А що ви розумієте під «кармою»?

— У літературі цей термін вживається у двох значеннях. У вузькому розумінні — це принцип віддяки: злій людині відплатиться за зло, добрій — за добро. У широкому розумінні карма — це принцип взаємообумовленості, цільності та

єдності всього Всесвіту. Ми застосовуємо «карму» у цьому широкому значенні.

— Близький до цього відомий постулат Гаутами, який проголошує, що кожна точка простору-часу «знає» абсолютно все про решту точок простору часу, тільки в ослабленому вигляді — що далі точки, то «слабше» вони знають, але знають все. Це дуже важливий постулат, і його часто використовують у багатьох науках — філософії, фізиці...

— Ці знання древніх інколи вражають своєю глибиною. Є дві гіпотези для пояснення цього феномену: існувала розвинута працивілізація, що загинула з якихось причин, а дивовижні знання древніх є її, так би мовити, інтелектуальними уламками; земні люди — нащадки інопланетян, які опинилися на цій планеті внаслідок аварії їхнього зорельоту. Яка з них вам більш імпонує?

— Цікаві обидві. Та цілком можливо, що все відбувається за схемою, про яку говорив ще Ціолковський. Матерія існує на мікролептонному рівні — рівні надлегких елементарних частинок. І її розвиток налічує нескінченну кількість мільярдів років. А білково-нуклеїнова форма існує лише чотири мільярди років. Оскільки в першому випадку значно більший відтинок часу, то з лептонної матерії розвинулося набагато більше видів живих істот, розумних зокрема. Там більше розмаїтя життя, ніж у нас. Так ось ті істоти пронизують весь космос: і Землю, і інші планети та зоряні системи. А ми з вами є лише одним з численних світів. І що ми собою являємо — чи до нас на атомно-молекулярному рівні гинули якісь цивілізації, чи ми нащадки цивілізації якогось іншого рівня? Це треба досліджувати. Цілком можливо, що не одна-дві, а навіть кілька земних цивілізацій змінили одна одну на атомно-молекулярному рівні. Але лептонна цивілізація — єдина безперервна. Про це писав ще Флоренський — відомий філософ, представник школи російського космізму: висувалася концепція електромагнітних бісів та янголів. Лептонна концепція саме це і обстоює.

— А що вона собою являє?

— Якщо точніше, то йдеться про гіпотезу лептонно-електромагнітну. У фізиці елементарні частинки поділяються на три категорії: адрони — важкі, лептони — легкі, і ще дрібніші — фотони (кванти електромагнітного випромінювання). Вважаю, ця класифікація недосконала. Можна припустити, що існують і гравітони та інші мікрочастинки, які ми й називаємо мікролептонами на відміну від лептонів. Тобто, фотон — це вже мікролептон. Тому ми й називаємо гіпотезу лептонно-електромагнітною, маючи на увазі й електромагнітні коливання, і хемолюмінісценцію, і теплове випромінювання, і акустичні коливання...

— Лептон і є тим матеріальним носієм, який забезпечує взаємодію всього у природі, у Всесвіті?

— Так, ми вважаємо, що це ті цеглинки, з яких побудовані й кварки, а вже з кварків побудовані нейтрони й протони, а відповідно з них у поєднанні з лептонами й мезонами — всі атоми і молекули, а отже, й уся світобудова. Поки що кінцевою елементарною сходинкою, вочевидь, є лептони та мікролептони. Але, напевно, вглиб матерія невичерпна — надалі наука, можливо, зможе виявити мікромікролептони.

— Свого часу Мінковський, Ейнштейн дійшли висновку, що простір і час — неподільне ціле. Лептонна гіпотеза додає щось нове?

— Ми ж, зокрема, по-новому трактуємо також закон всесвітнього тяжіння. За лептонною концепцією це насправді явище всесвітнього відштовхування. Усі тіла у космосі з усіх боків пронизуються лептонними потоками. Якщо два тіла знаходяться поруч, то вони екранують одне одного від частини лептонних потоків. Тобто лептонний тиск між ними менший ніж з інших боків. Внаслідок чого тіла «притягуються», хоча насправді вони прибиваються одне до одного лептонними потоками.

Мало того, якщо керуватися цими уявленнями, то можна здійснити математичні розрахунки, які свідчать: для точкових мас ми отримуємо закони Ньютона; для розподілених мас, що мають кінцеві розміри, у першому наближенні ми маємо закони Ньютона, а далі розпочинаються поправки — функції, на які треба помножити. Перша залежить від геометрії тіла, друга — від кривизни світового лептонного газу в даному місці простору-часу.

Деякими вченими висувається гіпотеза так званої світової матриці: увесь світ, весь простір-час покреслений об'ємно-часовою сіткою, яка десь розтягується, десь викривлюється, десь стискується. Це теж цікава концепція, яку треба перевірити.

— Борисе Івановичу, а яка швидкість взаємодії на лептонному рівні? Чи перевищує вона швидкість світла?

— З аналізу рівнянь карми випливає, що, можливо існують швидкості, більші за швидкість світла. Складається враження — безумовно, питання потребує глибокого дослідження і якісь категоричні висновки робити, вочевидь, передчас-

но,— що швидкість світла — це крайня межа для безперервного набору швидкостей. Такий безперервний набір зветься у фізиці континіумом швидкостей — дійшовши до швидкості світла, він обривається. А на дискретному рівні надсвітлові швидкості можливі.

— *Це теоретично. А на експериментальному рівні це спостерігається? У своїй доповіді ви говорили, що передсигнали від протуберанців на Сонці досягають Землі за вісім хвилин.*

— Але вісім хвилин — це якщо зі швидкістю світла. Справа у тому, що сонячний вітер — це потік важких частинок — протонів, нейтронів. Вони рухаються повільніше за швидкість світла і досягають Землі за дві-три доби. А передсигнали — потоки нейтрино й фотонів — мчать із світловою швидкістю й досягають нашої планети за вісім хвилин.

Але сучасна фізика має не досить чутливі прилади. Вони не можуть фіксувати потоки з надсвітловими швидкостями. Однак експерименти, які важко піддаються відтворенню, дають підстави припускати, що це явище існує. Наприклад, люди із загостреною чутливістю — сенситиви — отримують інформацію з далеких сонячних систем швидше, ніж звідти може дійти світло.

Та слід зауважити: однозначних доказів за допомогою приладів сучасна наука ще не здобула. Тобто, до всього цього маємо ставитися із здоровим науковим скепсисом.

Тому ми весь час наголошуємо: лептонна концепція — це ще не теорія, це розгорнута наукова гіпотеза, яку ми закликаємо перевіряти й перевіряти. Як у таких випадках роблять? З вихідних положень, рівнянь гіпотези теоретично розвивають серію наслідків, які логічно випливають, і піддають їх експериментальній перевірці. Ми розробили серію висновків з нашої концепції і пропонуємо для перевірки.

— *І є такі, що вже підтвердилися?*

— Деякі є. Наприклад, з розв'язання рівняння для енергетичних центрів, розташованих уздовж спинного мозку (так званих чакр) випливає: їхні резонансні частоти складним чином пов'язані з номером чакр. Математичний аналіз свідчить — має бути квадратична залежність. Її підтвердили професор Чернетський на кафедрі фізики нашого інституту та професор Меделяновський, який керує лабораторією в Інституті біофізики АН СРСР — результати їхніх експериментів опубліковані. Є й ряд інших, які у сукупності можна вважати непрямим підтвердженням лептонної концепції. Але у повному обсязі треба ще й ще перевіряти. Тому повторюю — ще немає теорії, а є лише розгорнута наукова гіпотеза.

— *Чи існує лептонна взаємодія між живими об'єктами й чи можна навести наочні приклади?*

— У багатьох випадках вияви наочні, а інтерпретація залежить від підходу. Скажімо, мати й немовля, яке вона вигодовує. Їхні головні мозки працюють у тісному резонансі, практично на одних резонансних частотах, тому квантові оболонки можуть зливатися в одну спільну. Явище дуже нагадує ковалентний зв'язок, про який ваші читачі мають знати ще з шкільної програми, коли два атоми мають одну електронну оболонку. Це є додатковим каналом обміну інформацією між матір'ю і дитиною. Або ж двоє закоханих — напевно, під час шлюбних урочистостей, коли молодята зазнають піднесених переживань, і утворюється спільна лептонна оболонка. От і кажуть: «Шлюби укладаються на небесах». Вони здійснюються не тільки, так би мовити, на атомно-молекулярній шкалі світу, а й на лептонному рівні організації матерії. Цим же пояснюється і те, що подружжя, яке багато років прожило у злагоді, на відстані відчувають, коли одному з них зле.

До речі, цікаве спостереження в цьому плані я зробив у вас у Києві, у Володимирському соборі. Там є ікона, на якій Богоматір і дитя зображені з об'єднаними квантовими оболонками — німбами.

— *Виходить, мати й немовля з атомно-молекулярної точки зору являють собою два різних організми, а на лептонному рівні організації матерії — це єдине ціле. Коли ж відбувається його розподіл на дві незалежні частини — коли завершується вигодовування груддю?*

— Остаточно ще не зрозуміло. Можна висловити загальне припущення — лептонні квантові оболонки можуть розриватися, коли охолоджується емоційний зв'язок між людьми. Лептонна «реальність» відображена в усній та писемній творчості. Є відома російська приказка: «Любовь твоя хранит меня в пути». Або ж відомий вірш Симонова «Жди меня». Лептонний вірш!

— *Деякі стародавні філософи — приміром, Авероес — говорили про сумарний інтелектуальний потенціал людства. Лептонна концепція має якийсь стосунок до цих гіпотез?*

— Я б сказав, що це подальший розвиток подібних уявлень. Одна справа — абстрактний сумарний потенціал, інша — конкретний носій у вигляді леп-

тонного поля. Якщо людство має єдину квантову оболонку, то ми можемо твердити: на атомно-молекулярній шкалі матерії — це кілька мільярдів автономних розумних істот, а на лептонній — це єдина п'ятимільярдна розумна істота, котра спаяна спільною долею. Це команда одного космічного корабля, ім'я якому — планета Земля. Отже, безглузді якісь війни, конфлікти, антагонізми між землянами. За лептонною концепцією виходить, що людина, яка заподіює лихо іншій, бумерангом отримує це лихо назад, а яка допомагає іншій — допомагає і собі. Все це відбувається в силу того ж принципу карми — віддяки за заподіяне — як його розуміли древні.

— Нині навіть доводиться чути такий вислів — емоційна оболонка Землі...

— Це якраз те, що ми називаємо лептоносферою. Про неї теж писав Флоренський, називаючи пневмосферою. Властивості, які за його уявленням їй притаманні, перегукуються з тими, що ми розуміємо під лептоносферою. На ній записана вся інформація про кожного з нас, про всю історію людства. Це колосальна енциклопедія, колосальне джерело знань — треба тільки вміти підключатися до нього. Багато людей уві сні бачать віщі сни, математики під час сну доводять теореми — саме таким чином Менделєєв відкрив свою періодичну таблицю, композитор Берліоз створював свої симфонії... Цілком можливо, що це є наслідком підключення до світового лептонного поля. Ми можемо стати найвидатнішою цивілізацією в історії людства, якщо зуміємо підключитися до лептоносфери й скористатися зафіксованою в ній багатющою інформацією.

— Досі вважалося: причинно-наслідковий зв'язок між минулим і майбутнім лише однобічний — минуле визначає сучасне, а сучасне — майбутнє. У деяких публікаціях уже висловлюється припущення, що й майбутнє впливає на сучасне. Ваша думка з цього приводу?

— Тут дуже цікава трактовка рівняння карми. Воно, як і рівняння Шрьодінгера та Дірака, розбивається на два симетричних: одне — пряме, друге — сполучене. Пряме описує прямі причинно-наслідкові зв'язки, сполучене — зворотні. Обидва рівняння відповідають так званій теоремі симетрії: якщо сигнал поміняти на антисигнал, правоспіральність поміняти на лівоспіральність (тобто, вихровий рух за годинниковою стрілкою змінити на проти), і якщо змінити знак часу на протилежний, то обидва рівняння виявляються симетричними й переходять одне в одне. Вже Шрьодінгер отримав цей висновок, але не звернув на нього увагу. Дослідив це Дірак. Він настільки глибоко розробив властивості сполучених рівнянь, що дійшов висновку про існування античастинок. Тоді з нього багато хто кепкував, на наукових конференціях висунуті ним положення піддавалися товариському, але остракізмові. А потім сталося відкриття антиелектронів — позитронів, надалі — інших античастинок. І настав тріумф теорії Дірака.

Так от, із рівняння карми випливає, що існують не лише античастинки — мають існувати антисигнали. Ми прогнозуємо: існують антисигнали, які плинуть рікою часу назад — мов форель у гірських річках. Тобто, з майбутнього через сучасне у минуле. Якщо ми навчимося розшифровувати ці антисигнали, ми зможемо отримувати послання із майбутнього, зазирати в нього. Саме цими антисигналами ми пояснюємо ефект ясновидіння, дивовижні здібності болгарської віщунки Ванги, котра передрікла багато подій, які потім трапилися насправді. Вочевидь, люди, подібні до неї, наділені унікальною здатністю сприймати антисигнали.

Звідси випливає принципова можливість лептонних мандрів у часі, створення лептонної машини часу. До речі, в англомовній літературі вже описані так звані експерименти по виходу з тіла: людина лежить на місці, а її душа наче полишає тіло й починає мандрувати віддаленими куточками планети, повідомляючи людині що вона бачить, а та вже вголос переповідає оточуючим.

— А при цьому перевіряли, чи збігаються видіння з дійсністю?

— Так, хоча не завжди. Однак процент збігу перевищує випадкову вірогідність. Загалом кажучи, важкій відтворюваності експериментів щодо передачі інформації на лептонному рівні можна протиставити статистичні методи перевірки. Наприклад, під час багаторазового повторення ядро інформації, яке повторюється, сприймати з більшою довірою, а ті елементи, які суперечать одне одному — відкидати. Або кілька операторів виходять на телепатичний зв'язок з одним об'єктом — у цьому разі становитиме інтерес та частина отриманої ними інформації, яка збігатиметься.

— А при роботі з одним оператором — повторюване ядро інформації не можна пояснити психологічними причинами? Адже людська психіка наділена здатністю закріплювати образи, які неодноразово викликаються в уяві.

— Тут можливі різні варіанти — треба досліджувати.

— Нещодавно виявили: надзвичайно важливу роль відіграє електромагнітне

випромінювання міліметрового діапазону у життєдіяльності живих систем...

— Так, цей надзвичайно цікавий аспект нині досліджують учені, зокрема, академік Дев'ятков із співробітниками. Діапазон енергетики міліметрових і субміліметрових хвиль, вірогідно, відповідає «мові», якою перемовляється усе живе у космосі. Навіть реліктова лептонна холодна плазма, що плаває у міжзоряному просторі, «розмовляє» між собою цією ж «мовою». Космос виповнений реліктовими міліметровими й субміліметровими електромагнітними хвилями. Напевно, цей діапазон — головний канал, яким передається інформація у природі, і не лише живій. Можливо, саме цим пояснюється виняткова ефективність його впливу на людський організм — ним можна лікувати і вбивати.

— В одній з ваших доповідей мені запам'ятався вислів «квантово-лептонний скафандр людини». Що мається на увазі?

— Людський організм — це холодний біотермоядерний реактор, який працює у діапазоні низьких температур. Від нього йде електромагнітне і лептонне випромінювання. Найближча стояча хвиля навколо нього, що утворює першу квантову оболонку, є межею голограми і зветься аурою. А голограма розташована між аурою та атомно-молекулярним ядром (тобто тілом). Вона об'ємна і повністю повторює всю інформацію, яка є в ядрі, включаючи стан здоров'я організму і суму всіх переживань людини.

— Ви називаєте людський організм холодним біотермоядерним реактором. Отже, в ньому відбувається перетворення одних хімічних елементів на інші?

— Так. 1934 року Фермі висунув рівняння прямого й зворотнього бета-розпаду. Ми за аналогією записали такі ж рівняння для холодного бета-розпаду — це величини порядку кількох електрон-вольтів. Вважаємо, що людський мозок може здійснювати перетворення одних елементів на інші в межах цього діапазону.

— Як довго зберігається лептонне поле навколо людини після її смерті? Його зникнення пов'язане із швидкістю розкладу тіла на хімічні елементи?

— Я б сказав так: лептонне поле людини оструктурене і складається з окремих лептонів. Вони не зникають, а можуть розсіюватися у просторі. Щодо швидкості, то дослід Охатріна, проведений з іншою метою, дає підстави вважати — період напіврозпаду структури лептонного поля померлого становить сім-дев'ять діб. А приблизно за 40 діб у просторі розвіюється 99 процентів лептонної оболонки.

— Що це за експеримент, який ви згадали?

— Брали тверді тіла — вони мають реплікації* у вигляді голограми. Коли ядро усували, лептонні оболонки на деякий час лишалися, поступово зникаючи. При цьому спостерігали, з якою швидкістю відбувається дифузія.

— З лептонної концепції випливає, що думки людини матеріальні?

— Це один з основних наших постулатів. Ми вважаємо: оскільки людський мозок, коли мислить або переживає емоції, випромінює потоки лептонів, то людська думка матеріальна. Ці потоки і є згустками думки. Її матеріальні носії — лептони та мікролептони. Можна на кінчику пера зважити масу різних думок — за нашими оцінками вона коливається від 10^{-40} до 10^{-30} грама.

— Експериментально ці цифри не перевірялися?

— Треба дуже добре продумати програму експерименту... Поки що це лишається теоретичним розрахунком. Так же, як і маса душі, якою можна вважати сукупність лептонних оболонок людини. Вона коливається в межах від 10^{-30} до 10^{-20} грамів. Втім, можливо ми помиляємося і подальші дослідження внесуть поправки.

— Якщо думка і душа матеріальні, то як, Борисе Івановичу, бути з довічним питанням філософії: що первинне — дух чи матерія?

— Якщо ми вважаємо, що дух, думка матеріальні, тільки на іншому рівні організації матерії, то це питання зводиться до іншого: яка матерія первинна — атомно-молекулярна чи лептонна? Це різні форми матерії, отже питання про те, яка з них первинна — безглузде, оскільки вони обоє існують вічно, як і матерія взагалі. Тому ми відходимо від діалектичного матеріалізму й переходимо до матеріалістичного дуалізму, в кінцевому підсумку на матеріалістичній основі. Так що саме питання — що первинне — дух чи матерія? — не є коректним.

Інтерв'ю взяв Валентин ПУСТОВОЙТ.
м. Москва.

---

* Автори нових гіпотез часто створюють і нову термінологію або вживають існуючі терміни в дещо новому значенні. Як, напевно, вже помітив читач, наш кореспондент прагнув викласти відповіді Б. І. Іскакова на папері так, як вони записані на диктофоні. — **Ред.**

Соціоніка

Характеристики міжтипних стосунків

Стосунки соціальної ревізії

Це другий тип асиметричних стосунків у соціоніці. Ревізор немовби постійно стежить за ревізованим, звертаючи увагу на його дошкульне місце. Створюється враження, що ревізор постійно прагне з'ясувати, що і як робить ревізований, який часто відчуває, що за ним начебто увесь час наглядають. Однак це аж ніяк не означає, що ревізор обов'язково словесно вказує ревізованому на його ваду. Але ревізований у глибині душі розуміє, що ревізор може зробити це в будь-який момент і в його присутності спочатку почувається дещо напружено.

Ревізор здається людиною значущою, а його дії такими, що заслуговують на увагу. Визнання ревізора хочеться заслужити, його похвала дуже цінується. Однак ревізор постійно недооцінює ревізованого, думки й справи якого йому видаються не вартими уваги, що не може не викликати образи. Спочатку це навіть заохочує: є бажання довести ревізорові свою корисність, але всі спроби марні — він здається самовдоволеним і дріб'язковим, він прискіпується, намагається повчати і перевиховувати.

Ревізований здається цікавим і здібним, але йому чогось бракує. Йому треба допомогти, підказати, та всі поради виявляються марними: ревізований їх не сприймає, чим посилює бажання ревізора перевиховати його.

Стосунки ревізії можна назвати стосунками опіки над ревізованими. Відчуваючи свою уразливість, ревізований на людях схильний вдаватися до спроб вийти з-під цієї опіки: він зачіпає ревізора, сперечається з ним, намагається давати йому доручення. Проте такі спроби, як правило, нічим не закінчуються. Ревізор не ображається, а продовжує далі «виховувати» ревізованого.

Ревізна пара буває згуртованою. Справа у тому, що обидва відчувають свою соціальну значущість: ревізор як опікун-благодійник, без чиєї турботи і настанов ревізований пропаде, а ревізований — як об'єкт опіки, чия цінність визнається у такий спосіб.

Напівдуальні стосунки (неповного доповнення)

На словах партнери добре розуміють одне одного. Екстраверт іноді не слухає інтраверта, продовжуючи розвивати свою тему. Однак інтраверт не ображається на це, знаходячи можливість пристосуватися. У напівдуалів завжди багато тем для розмов, і ці розмови не втомлюють.

Напівдуали, особливо якщо ці особи протилежної статі, викликають обопільний інтерес, тягнуться одне до одного, надто коли обидва надміру раціональні чи ірраціональні. Але десь на півшляху до зближення котрийсь із них чинить таке, що різко все руйнує, відкидає їх до вихідних рубежів.

Однак партнери не ображаються одне на одного, заспокоюються і знову намагаються зблизитись, щоб знову спіткнутися на рівному, здавалося б, місці. Стороннім людям здається, що тут вирують пристрасті, розгоряється справжнє кохання.

Призначення напівдуальних стосунків — підвищувати тонус партнера, тримати його постійно у стані працездатності. Тонізуючий ефект досягається за рахунок періодичних струсів, які не дають людині повністю розслабитись. Їх можна порівняти з обдаванням холодною водою після неповного пробудження. Комфорт у спілкуванні з таким партнером контрастний: то радість зближення, то нерозуміння і розчарування.

Родинні стосунки

Стосунки далеких родичів, які розуміють формально потрібні у даних умовах речі, з додержанням законів ввічливості і гостинності, але без особливого вникання у подробиці ситуації. З плином часу такі розмови набридають, оскільки створюється враження, що людина береться за розв'язання проблеми не з того кінця або не в тій послідовності і не бажає стати на твою точку зору. Партнери часто прагнуть до деякої середньої лінії, компромісу.

Початок розділу «Соціоніка» див. у № 1 — 5, 7. У цьому номері ми продовжуємо описання міжтипних стосунків.

У компанії ці стосунки значно поліпшуються, тому що поведінка партнера у контактах з іншими людьми, як правило, дуже подобається. Щодо цього «родичам» є чого повчитися одне в одного: один — стриманості, а другий, навпаки, більшої активності.

«Родинні» партнери навіть звертаються одне до одного за порадою. Але потім виходить так, що порадник сам починає користуватись одержаною інформацією у своїх цілях. Один і той же випадок розглядається партнерами під різними кутами зору. Тому партнери часто здаються одне одному егоїстами, хоча напряму таких претензій і не заявляють. У сім'ї такі стосунки тяжчі за ревізні, оскільки породжують недовір'я одне до одного і не дають відчуття власної значущості.

У способі виконання однієї і тієї ж роботи взаєморозуміння також немає. Їх найрозвинутіші поведінкові функції протилежні: поки обидва на рівних, вони не зачіпають одне одного, особливо якщо обидва інтраверти, але коли один начальник чи за іншої нерівності позицій, це призводить до розбіжностей і конфліктів.

Міражні стосунки

Це стосунки розслаблення. З «міражним» партнером приємно відпочивати чи обговорювати сторонні теми. Людина немовби розпливається, розосереджується, перетворюється на міраж. З таким партнером не виникає бажання займатися справами.

Ділове співробітництво утруднене. Зовсім незрозумілі мотиви вчинків одне одного. Те, до чого прагне партнер, здається неістотним, але таким, що заслуговує на увагу. Чекають одне від одного зовсім іншої активності. Тому один охолоджує іншого у його ділових задумах. Таке спілкування іноді має вигляд досить смішного.

Суперечки у цій парі, як правило, скоромінущі. Партнери тягнуться одне до одного. Часом стосунки стають дуже добрими і теплими за умови: вони мало обговорюють конкретні теми, а більше роблять роботу разом. Обговорення результатів успішно завершеної роботи надихає, але за нових спроб узятися за справу знову-таки натрапляють на ті самі труднощі. Разом вони навряд чи багато чого досягають через неможливість мобілізуватись і працювати на повну силу.

Віктор ГУЛЕНКО.

«У «Московских новостях» [№ 1, 1990 р.] я прочитав прогноз академіка Б. Раушенбаха, який твердить, що нинішній рік приверне до церкви набагато більше нових віруючих у нашій країні і в усьому світі, ніж минулий. Цікаво було б знати думку західних учених про зв'язок релігії з іншими сферами суспільного життя, особливо економікою. Наприклад, у зв'язку з цим часто згадується ім'я М. Вебера, але нічого конкретного про нього не говорять».

О. ГРИГОРЕНКО.

м. Одеса.

Релігія й економіка

Останнім часом в науковій і науково-популярній літературі дедалі частіше згадується ім'я німецького соціолога Макса Вебера, відомого дослідженнями генезису «духу» капіталізму і світових релігій.

Макс Вебер (1864—1920) — «пророк» у соціології, її метр. Його ідеї плідно дискутуються і розвиваються західними соціологами, істориками, економістами, політологами.

У радянській соціологічній літературі Веберу, цьому «буржуазному Марксу», на жаль, приділялося набагато менше уваги. Не такі вже й численні праці про нього були формальними. Більше того — всі критичні дослідження спадщини Вебера зводилися до розшуку відповідних цитат у його працях і протиставлення їм контрцитат, взятих з праць класиків марксизму-ленінізму. Нині спостерігаємо протилежну тенденцію: на зміну гіперкритицизму прийшло чисто механістичне використання і вульгарне трактування одержаних ним результатів.

То ж чи можна скласти якесь універсальне уявлення про Вебера — історичного соціолога, мислителя і політика? Його вважали то політичним провісником фашизму, то заклиначем Марксового духу, то теоретиком бюрократії.

Беручи за основу саме ці стереотипи, деякі дослідники зводять його аналіз розвитку капіталізму до постулату про визначеність цього типу господарства

протестантським світоглядом та етикою. Вебера звинувачували в антиісторизмі, бо в своїй теорії він розглядав капіталізм як тип господарства, властивий усім формам суспільства. Якщо сприймати Вебера під таким кутом зору, то він протистоятиме Марксу. Але таке протиставлення двох великих мислителів грунтується на різниці в обізнаності з їхніми працями. Вебер у своїй книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» (найбільш популярній, але, до речі, не головній) наголошував на тому, що ні в якому разі не збирався захищати безглузду тезу про капіталізм як господарську систему, що є продуктом Реформації, тобто протестантизму.

Водночас Вебер відмежувався й від тієї точки зору, яка виводить Реформацію та релігійний світогляд узагалі з економічних змін, бо для цього потрібна взаємодія численних історичних збігів обставин. Релігійна поведінка обумовлена економічними моментами, вважає Вебер, та було б марною спробою осягнути неосяжне: виявити залежність між трудовою етикою, релігійним характером життєвої поведінки з одного боку і наявними географічними, політичними, соціальними, національними умовами — з другого.

Центральне поняття концепції Вебера — раціональність, спочатку ототожнювалось ним зі специфічним розвитком західної цивілізації. Але потім Вебер доходить висновку, що раціоналізація означає лише «розчаклування» світу — немає жодних таємничих сил, що не піддаються вивченню; навпаки, всіма речами можна оволодіти шляхом розрахунку, і тоді раціональність стає антропологічною характеристикою людини. Таким чином, процес раціоналізації є повсюдним, хоч він і не відбувається лінійно та еволюційно. При цьому поняття раціональності й ірраціональності стають відносними. Вебер вдало ілюструє цю ідею дотепними прикладами. Кожна релігійна людина є «ірраціональною» для нерелігійної, так само і гедоніст* оцінює аскета як «ірраціоналіста». Навіть наука неспроможна довести, що цінності буддійського монаха або Нагірної проповіді Ісуса Христа вищі, ніж інші ціннісні форми.

Цілком обумовленим був інтерес Вебера до соціології світових релігій. Їх він налічував п'ять — конфуціанство, індуїзм, буддизм, християнство, іслам та іудейство, що приєднується до них як шоста.

Послуговуючись соціологією релігії, Вебер сподівався вивчити спонукальні мотиви людської діяльності. Аналізуючи релігійну етику, Вебер приходить до висновку, що конфуціанство, наприклад, було становою етикою чиновництва; буддизм проповідувався споглядальними ченцями-жебраками, що відкидали світ; іслам — релігія воїнів-завойовників; іудейство було з часів вигнання (кінець I ст. н. е.) релігією «буржуазного народу-парії». Нарешті, християнство зароджувалося як вчення мандрівних ремісників, як специфічно міська буржуазна релігія. Але Вебер відхиляє вульгарно-марксистське економічне тлумачення зв'язку релігійної етики й інтересів суспільних груп. Можливо, саме цим зумовлені критичні зауваження Вебера, висловлювані ним на адресу марксизму. У працях К. Маркса і Ф. Енгельса можна знайти вирази про те, що форми суспільної свідомості не перебувають у відповідності з розвитком суспільства і виробництва, а надбудова є відносно самостійною. Та через те, що їм не вдалося втілити ці ідеї у загальну форму закону, послідовники марксизму засвоювали це вчення у вульгаризованій формі. Сам Вебер, який з великою шаною ставився до К. Маркса, ніколи не критикував його безпосередньо, непримиренно виступаючи проти його епігонів.

На противагу традиційним релігіям, що були пов'язані з магією (саме цим приваблюючи до себе віруючих) і виступали як релігії пристосування — конфуціанство, або втечі від світу — буддизм, протестантизм спрямований на оволодіння світом. Релігійний активізм — найяскравіша риса протестантського світогляду, завдяки якій протестантизм став доктриною буржуазно-ремісницьких прошарків, які домінували в економіці нового і новітнього часів. Протестантизмові властива неабияка своєрідність: його середовище сприяє вихованню ще з дитинства нахилів до певних видів діяльності. Таким чином, між аскетизмом і церковною набожністю з одного боку та участю в капіталістичній гонитві — з другого, існує внутрішня спорідненість. Ще в XVI ст., пише Вебер, іспанці знали, що єресь (протестантизм нідерландців — *П. Ф.*) допомагає торговельному духу.

Монтеск'є писав, що набожність, розвиток торгівлі і свободи сприяли успіхам англійців в економічній сфері. Саме ділові гасла американських пуритан (найвідоміше: «Пам'ятай, що час — це гроші») незаперечно свідчать: примноження капіталу є справою честі, обов'язку і покликання. Через те, що людина з подібним світосприйманням усві-

*Гедонізм — філософсько-етичне вчення, за яким насолода є найвищим благом, метою життя. — Ред.

домлювала себе як знаряддя Бога, світ для неї був ареною діяльності, угодної Богові. Цей аскетизм не втікав од світу, а прагнув моральної раціоналізації його відповідно до заповідей Божих. Як вважає Вебер, для «активного аскетизму саме у повсякденності (у практичному, господарському житті. — П. Ф.) таїлась милість вибраності...»

У «Протестантській етиці» Вебер підтверджує статистичними викладками свої теоретичні висновки: протестанти, безумовно, переважають серед підприємців і кваліфікованих робітників.

Розглянувши цю теоретичну схему Вебера, запитаймо себе: як же на практиці застосовуватимемо її у наших умовах? Економічна реформа передбачає наявність «економічної» людини, тобто людини, здатної продуктивно, з користю для себе і для суспільства в цілому використовувати товарно-грошові відносини. Цей тип сформувався на Заході під впливом протестантської моральної революції. Історичний же розвиток нашої країни йшов абсолютно іншим шляхом. Кріпосницький стиль мислення, властивий як експлуататорам, так і експлуатованим, не був зруйнований у Росії з виникненням буржуазних відносин; навпаки, капіталізм пристосував до себе структури традиційного суспільства, не змінивши при цьому світосприйняття основної частини населення. Саме цей синтез найгірших рис кріпосництва й елементів капіталізму призвів до найжорстокішої експлуатації. Ситуація не змінилася на краще і після революції. На зміну безвиході військового комунізму прийшла недовга «відлига» непу, котрий, можливо, і зламав би стереотипні установки суспільної психології, якби не було повернення до абсолютистсько-кріпосницьких методів управління.

Для західної «постіндустріальної» цивілізації, що вривається в XXI століття і переживає потрясіння модернізації, проблеми протестантизму і генезису капіталізму вже не є життєво пекучими й актуальними. У нашій нестабільній ситуації соціальний прогрес неможливий без формування трудової етики у веберівському розумінні, етики, яка б відповідала сучасному індустріальному суспільству.

Павло ФЕДОРЧЕНКО.

«Чи справді існували праконтиненти! Що може сказати наука!»

Ігор КОВАЛЕНКО,

м. Дніпропетровськ.

Проекти. Загадки. Гіпотези

Праконтиненти: міф чи реальність?

Жодне з існуючих у науці уявлень не дає позитивної відповіді на питання про існування праконтинентів у тім числі й Атлантиди. Щоправда, винятком є точка зору В. В. Білоусова про занурення у воду колишніх континентальних масивів. Проте заперечення тут викликає сам механізм занурення.

Автор даної статті щодо цього також має свою позицію. Причому вона дає змогу об'єднати ряд гіпотез, а також багато які відомості останніх геологічних та геофізичних досліджень і створити єдину систему поглядів на розвиток земної кори. З її допомогою можна обгрунтувати існування праконтинентів і висловити причини їх загибелі. Ось коротко суть цих уявлень.

Сучасні геофізичні дослідження виявили два основних типи земної кори — континентальний та океанічний. Доведено, що існують суттєві відмінності у структурі й потужності земної кори континентів та океанів. Користуючись сейсмічними методами, радянські геофізики довели, що товща земної кори континентального типу становить близько 35—40 кілометрів під низинами і 75 та більше — під високими молодими складчастими гірськими пасмами, для яких характерні своєрідні корені, що сягають величезних глибин верхньої мантії. А товща земної кори океанічного типу коливається у межах від п'яти до 15 кілометрів.

Проте у деяких районах океанів розташовані ділянки кори, близької за структурою до материкової, наприклад, у північній половині Атлантичного океану і вздовж західної околиці Тихого, Індійського. Численні факти свідчать про розростання океанічних западин за рахунок поглинання ними частин материків. Водночас спостерігається і зворотний

процес розширення материків за рахунок океанів: по їх околицях виростають молоді гірські складчасті утворення. Висновок — розростання океанічних западин, так би мовити, коштом материків і навпаки, збільшення суходолу за рахунок океанів інтенсивно триває впродовж усієї геологічної історії Землі.

Які ж причини і механізм цього суперечливого процесу?

Ці та інші особливості й закономірності структури та рельєфу земної кори сучасні гіпотези не пояснюють. Прибічники гіпотези неомобілізму (руху плит) певні, що причина всього — значні горизонтальні переміщення земної кори. Однак з її допомогою вдається більш-менш обгрунтовано пояснити хіба що деяке поступове розширення океанічного дна. У цій частині гіпотеза, безумовно, заслуговує на увагу. Але вона абсолютно не зачіпає процесів розвитку та умов утворення континентальної кори. З її допомогою не можна також з'ясувати, як розвиваються тектонічні структури та явища магнетизму. Непоясненими залишаються також опускання континентальної кори нижче рівнів морів та океанів.

Рельєф наземного походження, затоплений морем, і ділянки колишнього морського дня, перетворені у високий суходіл,— одна з найхарактерніших рис Землі. Це підтверджується закономірностями будови й розвитку сучасного рельєфу та структур земної кори у районі шельфу Північного Льодовитого океану, Середземноморської, Чорноморської, Каспійської, Балтійської западин, перехідних структур Тихоокеанського узбережжя Азії, Австралії, Мексіканської затоки Карібського моря і т. д. На дні прибережних ділянок багатьох морів та океанів, надто тих, що омивають континенти зі сходу, на сотні кілометрів простягнулися глибокі провалля або розложисті річища поглинутих водою стародавніх річок. Подекуди здіймаються високі підводні пасма або розпросторюються рівнини, що зберігають чимало рис наземного походження. Можна розгледіти берегові лінії, що існували десятки тисячоліть тому, колишні тераси, інший рельєф, характерний для сучасних прибережених зон.

Крім того, у численних районах виявлено дно океанів на більш як три-чотирикілометровій глибині, мілководдя і континентальні осади з відповідною фауною і флорою, типових представників тваринного і рослинного світу суходолу, роз'єднаних морськими та океанічними басейнами, береги континентів, островів та півостровів. Часто трапляються плоскогорхі, відшліфовані морем вулканічні гори — кайоти, нині занурені у глибини морів. Ці, а також ціла низка інших фактів свідчать про порівняно недавні занурення суходолу в океанічну пучину. Фауни різних річок, наприклад, на Сахаліні і в Амурі, дають підставу визнати, що останній розрив єдиної, цілісної річкової системи, а разом з нею й фауни морів Східної Азії стався зовсім недавно (за геологічними масштабами). Звідси висновок: Азіатський материк простягався раніше набагато далі на схід, ніж нині. Особливості похованого рельєфу ми спробуємо пояснити.

Ніхто, мабуть, не заперечуватиме сьогодні, що яйцеподібна (сплюснута біля полюсів і розширена по екватору) форма Землі зумовлена осьовим обертанням внаслідок властивостей її надр, котрі реагують на швидкі, миттєві впливи як тверде тіло, а на довготривалі,— як в'язка рідина. На нашу думку, під дією осьового обертання Землі від полюсів у бік екватора переміщується найбільш пластична фракція речовини верхньої мантії, розташованої під земною корою. Материки ж, утворюючи перепони на шляху текучої речовини верхньої мантії, залишаються нерухомими. Потік, що вихоплюється з-попід них, рине далі, по дотичній щодо поверхні кулі й виходить біля дна океану, трохи піднімаючи його і формуючи вздовж нього всі хребти й рифти.

Масиви суходолу безперервно руйнуються, і матеріал руйнацій потрапляє в океани і моря. Товщі осадів могли нагромаджуватися внаслідок поступового занурювання з того моменту, коли верхня мантія ледве почала текти під їхньою вагою як в'язка рідина. Вони занурюються дедалі глибше й глибше. І слідом за ними, за ходом руху речовини верхньої мантії, суходіл провалиться. Передбачення цих явищ допоможе запобігати трагедіям, які вже траплялися у минулому.

Вважаю, що на місці Атлантичного та Індійського океанів, так само як і Тихого, сталися провали суходолу, спричинені утворенням Кордільєр, Анд та інших складчастих гірських масивів. Ось чому західному узбережжю Африки паралельний не тільки східний берег Південної Америки, а й Західний. У докембрії осади нашаровувалися на дні морів та океанів, розташованих на місці сучасних материків, а замість океанів підносилися континенти, котрі мінялися місцями з морями й океанами до тих пір, поки не прибрали сучасних обрисів. Одного разу зародившись, процес цей, не виключено, повторювався нескінченно довго.

Природний процес занурення древніх ділянок суходолу нижче рівня океану здатен, очевидно, активізуватися під впливом людської діяльності. Небезпеч-

ними є війни у наш час, коли людство має термоядерну зброю, застосування якої може стати причиною катастрофічного занурення давніх континентів. Як тут не пригадати слова В. І. Вернадського, такі актуальні у наші дні: «В геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величне майбутнє, якщо вона зрозуміє це й не спрямовуватиме свій розум і працю на самознищення». Чи не краще було б колективний розум людства і сучасну технічну озброєність спрямувати на приборкання природних стихій, а можливо, і скеровування їх на благо людей?..

Вілен САЙГАК,
кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Брестського державного університету ім. О. С. Пушкіна.

Резонанс

Економіка і право

Реформа самих тільки економічних методів управління є рішення половинчасте, з огляду на перспективу — малоефективне. Жодних кардинальних зрушень у галузі економіки не станеться, хоча тимчасового ефекту й буде досягнуто. Це підтверджується світовою практикою.

Жоден серйозний спеціаліст не заперечуватиме, що такі основні стосунки, як стосунки власності, виробничі, обміну і розподілу, обороту і ринку та інші, неодмінно повинні регулюватися законом.

Своєрідність співвідношення економіки і права полягає у тому, що правова форма економічних зв'язків є не простою необхідністю, а повинна виконувати організуючу функцію.

Сьогодні всі розуміють: без законів, без права, без ретельно опрацьованих механізмів здійснити радикальну економічну реформу неможливо. Але в ході реформ ми зустрілися з ситуацією, яка не має аналога у світовій практиці — багато законів, новоприйнятих у сфері економіки, стали законами масового невиконання. Як правило, сталося це через їх «валове» виробництво і декларативність.

Проте найголовніше, чому ж усе-таки не спрацьовує система правових механізмів, полягає у тому, що її просто немає, а вона повинна бути, зобов'язана. У цій системі, що забезпечує життєздатність закону у сфері економіки, принаймні повинні знайти місце права, обов'язки, основи їх виникнення, захист порушеного права, міра відповідальності за нехтування своїми обов'язками, форми реалізації тощо. Крім цього, у законі є обов'язковими і положення, що характеризують, наприклад, суб'єктів правових стосунків, загальні права і обов'язки власника, розкривають зміст правоздатності юридичної особи тощо.

Отже без спільних зусиль економістів і юристів не створити механізму реалізації економічних концепцій. На практиці це означає, що система економічних методів управління повинна набути чітких правових форм, адекватних новим економічним підходам. Я б назвав це моделлю комплексного забезпечення господарської діяльності, в якій діє єдиний механізм економічно-правового регулювання, де право виступає як державний регулятор економічних відносин.

Усі ми повинні зрозуміти: ринковою економікою ми можемо управляти лише через норми права. Ось таку систему комплексного, законодавчого регулювання відносин ринку нам необхідно створити. Завдання це не з легких.

І ще. Іноді припускаються серйозних помилок політичного характеру, коли понад усяку мірку акцентують увагу на негативних наслідках ринкової економіки. Це лякає людей, відштовхує від ринку. Над цим слід серйозно замислитися, бо перехід до ринкової системи неминучий, якщо ми хочемо вивести нашу країну на рівень високорозвинутих індустріальних країн.

Євген КРАВЕЦЬ,
кандидат юридичних наук.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Матфея
святе
благословення

Глава 21 *(Продовження)*

24 Ісус сказав їм у відповідь: запитаю і Я вас про одне; коли про те скажете Мені, то і Я вам скажу, якою владою це роблю;

25 хрещення Іоаннове звідки було: з небес чи від людей? Вони ж міркували між собою: якщо скажемо: з небес, то Він скаже нам: чому ж ви не повірили йому?

26 а якщо сказати: від людей, то боїмось народу, бо всі мають Іоанна за пророка.

27 І відповіли Ісусові: не знаємо. Сказав їм і він: і Я вам не скажу, якою владою це роблю.

28 А як вам здається? В одного чоловіка було два сини; і він: підійшовши до першого, сказав: сину! піди сьогодні роби у винограднику моєму.

29 Але той сказав у відповідь: не хочу; а згодом, розкаявшись: пішов.

30 І, підійшовши до другого, він сказав те саме. Цей сказав у відповідь: іду, господарю, і не пішов.

31 Котрий з цих двох виконав волю батька? Кажуть Йому: перший. Ісус говорить їм: істинно кажу вам, що митарі й блудниці попереду вас йдуть у Царство Боже.

32 бо прийшов до вас Іоанн Хреститель дорогою праведності, і ви не повірили йому, а митарі та блудниці повірили йому; ви ж, і бачивши це, не розкаялися потім, щоб повірити йому.

33 Вислухайте іншу притчу. Був якийсь господар дому, котрий посадив виноградник і обніс його огорожею, викопав в ньому виності, збудував башту і, віддавши його виноградарям, від'їхав.

34 Коли ж наблизився час плодів, він послав своїх слуг до виноградарів узяти свої плоди;

35 виноградарі, схопивши слуг його, одного побили, другого вбили, а іншого побили камінням.

36 Знову послав він інших слуг, більше, ніж перше; і з ними зробили так само.

37 Наостанок послав він до них свого сина, кажучи: посоромляться сина мого.

38 Але виноградарі, побачивши сина: сказали один одному: це наслідник; ходімо уб'ємо його і заволодіємо спадщиною його.

39 І, схопивши його, вивели геть з виноградника і вбили.

40 Отже, коли прийде господар виноградника: що він зробить з цими виноградарями?

41 Говорять Йому: злочинців цих покарає смертю, а виноградник віддасть іншим виноградарям, які віддаватимуть йому плоди у свій час.

42 Ісус говорить їм: невже ви ніколи не читали в Писанні: камінь, який відкинули будівничі, той самий став наріжним каменем? Це від Господа і дивне в очах наших?

43 Тому кажу вам, що відніметься від вас Царство Боже і дане буде народові, який приносить плоди його;

44 і той, хто впаде на камінь цей, розіб'ється, а на кого він упаде, того роздавить.

45 І, слухаючи притчі Його, первосвященики і фарисеї зрозуміли, що Він про них говорить.

46 і намагались схопити Його, але побоялись народу, бо Його мали за Пророка.

Глава 22

1 Ісус, продовжуючи говорити їм притчами, сказав:

2 Царство Небесне подібне до чоловіка царя, який справляв весілля синові своєму

3 і послав своїх покликати званих на весілля; і не схотіли прийти.

4 Знову послав інших рабів, кажучи: кажіть званим: ось, я приготував мій обід, телят моїх і, що відгодоване, заколоте і все готове; приходьте на весілля.

5 Але вони, знехтувавши те, пішли, хто на своє поле, а хто до своїх торгів.

6 Інші ж, схопивши рабів його, скривдили і вбили їх.

7 Почувши про це, цар розгнівався, і, пославши військо своє, винищив тих убивців і спалив місто їхнє.

8 Тоді говорить він рабам своїм: весілля готове, а звані не були достойні;

9 отже, ідіть на роздоріжжя і всіх, кого знайдете, кличте на весілля.

10 І раби ті, вийшовши на дороги, зібрали всіх, кого тільки знайшли, і злих і добрих: і весілля наповнилося возлежалими.

11 Цар, увійшовши подивитись на возлежалих, побачив там чоловіка, вдягненого не у весільний одяг.

12 І каже йому: друже! як ти ввійшов сюди, не маючи весільного одягу? Він же мовчав.

13 Тоді цар сказав слугам: зв'язавши йому руки і ноги, візьміть його і вкиньте у пітьму непроглядну: там буде плач і скреґіт зубів;

14 бо багато званих, та мало обраних.

15 Тоді фарисеї пішли і радились, як би піймати Його на слові.

16 І посилають до Нього учеників з іродіанами, кажучи: Учителю! ми знаємо, що Ти справедливий і істинно путі Божої вчиш, і не прагнеш будь-кому догодити, бо не зважаєш ні на яку особу;

17 отже, скажи нам: як Тобі здається? чи дозволено платити подать кесареві, чи ні?

18 Ісус же, знаючи їхнє лукавство, сказав: чого спокушаєте Мене, лицеміри?

19 Покажіть Мені монету, якою платиться податок. Вони принесли Йому динарій.
20 І говорить їм: чиє це зображення і напис?
21 Кажуть Йому: кесаря. Тоді говорить їм: отже, віддавайте кесареве кесареві, а Боже Богові.
22 Почувши це, вони здивувалися і, залишивши Його, відійшли.
23 У той день приступили до Нього саддукеї, які говорять, що немає воскресення, і запитали Його:
24 Учителю! Мойсей сказав: коли хто помре, не маючи дітей, то брат його нехай візьме собі жінку його і відродить потомство братові своєму (Втор. 25,5);
25 було в нас сім братів; перший, оженившись, помер і, не маючи дітей, лишив жінку свою братові своєму;
26 так само і другий, і третій, навіть до сьомого;
27 а після всіх померла і жінка.
28 Отже, в час воскресення, котрого з семи буде вона жінкою? бо всі мали її.
29 Ісус сказав їм у відповідь: помиляєтесь, не знаючи Писання, ні сили Божої,
30 бо по воскресенні ні женяться, ні виходять заміж, а перебувають, як Ангели Божі на небесах.
31 А про воскресення мертвих, невже не читали ви сказаного вам Богом:
32 Я Бог Авраама, і Бог Ісаака, і Бог Якова? Бог не є Бог мертвих, а живих (Вих. 3,6).
33 І, чуючи, народ дивувався вченню Його.
34 А фарисеї, почувши, що Він посоромив саддукеїв, зібралися разом.
35 І один з них, законник, спокушаючи Його, запитав, кажучи:
36 Учителю! яка найбільша заповідь в законі?
37 Ісус сказав йому: люби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм (Втор. 6,5):
38 це перша й найбільша заповідь;
39 друга ж подібна до неї: люби ближнього твого, як самого себе (Лев. 19,18);
40 на цих двох заповідях утверджується весь закон і пророки.
41 Коли зібралися фарисеї, Ісус спитав їх:
42 Що ви думаєте про Христа, чий Він Син? Кажуть Йому: Давидів.
43 Говорить їм: як же Давид, з натхнення, зве Його Господом, коли говорить:
44 сказав Господь Господеві моєму: сиди праворуч Мене, доки покладу ворогів Твоїх до підніжжя ніг Твоїх (Пс. 109,1).
45 Отже, коли Давид зве Його Господом, то як же Він син Йому?
46 І ніхто не зміг відповісти Йому ні слова; і з того дня ніхто вже не посмів питати Його.

Глава 23

1 Тоді Ісус почав говорити до народу і учеників Своїх
2 і сказав: на Мойсеєвому сідалищі сіли книжники та фарисеї;
3 отже, все, що вони кажуть додержувати, додержуйте і робіть; а по ділах їхніх не робіть, бо вони говорять і не роблять;
4 зв'язують тяжкі ноші, які важко носити, і кладуть їх людям на плечі; самі ж і пальцем своїм не хочуть рушити їх;
5 а всі діла свої роблять так, щоб їх бачили люди; розширяють пов'язки* свої і подовжують край одежі своєї;
6 також люблять возлежати на перших місцях на вечерях і сидіти на перших місцях у синагогах
7 і вітання на народних зібраннях, та щоб люди звали їх: учителю, учителю!
8 Ви ж не називайтесь учителями, бо один у вас Учитель — Христос; усі ж ви — браття;
9 і отцем собі не називайте нікого на землі, бо один у вас Отець, Котрий на небесах;
10 і не називайтесь наставниками, бо один у вас Наставник — Христос.
11 Більший за вас нехай буде вам слугою;
12 бо, хто звеличує себе, той принижений буде, а хто принижує себе, той піднесеться.
13 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що зачиняєте Царство Небесне перед людьми, бо ви самі не входите і тих, хто хоче увійти, не допускаєте.
14 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що поїдаєте доми вдовиць і лицемірно довго молитесь: за те ще більший осуд приймете.
15 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що обходите море і сушу, щоб навернути хоч одного; і коли це станеться, робите його сином геєни, удвоє гіршим за вас.
16 Горе вам, вожді сліпі, які говорять: якщо хто поклянеться храмом, то нічого, а якщо хто поклянеться золотом храму, то винуватий.
17 Безумні і сліпі! що більше: золото чи храм, який освячує золото?
18 Також: коли хто поклянеться жертовником, то нічого, а якщо хто поклянеться даром, що на ньому, то винуватий.
19 Безумні і сліпі! що більше: дар чи жертовник, який освячує дар?
20 Отже, хто клянеться жертовником, клянеться ним і всім, що на ньому;
21 і хто клянеться храмом, клянеться ним і Тим, Хто живе в ньому;
22 і хто клянеться небом, клянеться Престолом Божим і Тим, Хто сидить на ньому.
23 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що даєте десятину* з м'яти, кропу і тмину, а залишили те, що є найважливіше в законі: суд, милість і віру; це належало робити, і того не залишати.
24 Вожді сліпі, що відціджуєте комара, а верблюда поглинаєте!
25 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що очищаєте зовні чаші і блюда, тоді як усередині вони повні крадежу і неправди.
26 Фарисею сліпий! очисть перше всередині чаші і блюда, щоб чистою була і зовнішність їхня.
27 Горе вам, книжники й фарисеї, лицеміри, що уподібнюєтесь розмальованим гробам, які зовні здаються гарними, а всередині повні кісток мертвих і всякої нечистоти;
28 так і ви на вигляд здаєтесь людям праведними, а всередині повні лицемірства і беззаконня.
29 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що будуєте гробниці пророкам і оздоблюєте пам'ятники праведників;
30 і говорите: якби ми були за часів батьків наших, то не були б спільниками їх у проливанні крові пророків;
31 таким чином ви самі свідчите проти себе, що ви сини тих, які вбивали пророків;

---

* Пов'язка на чолі і на руках зі словами із закону.

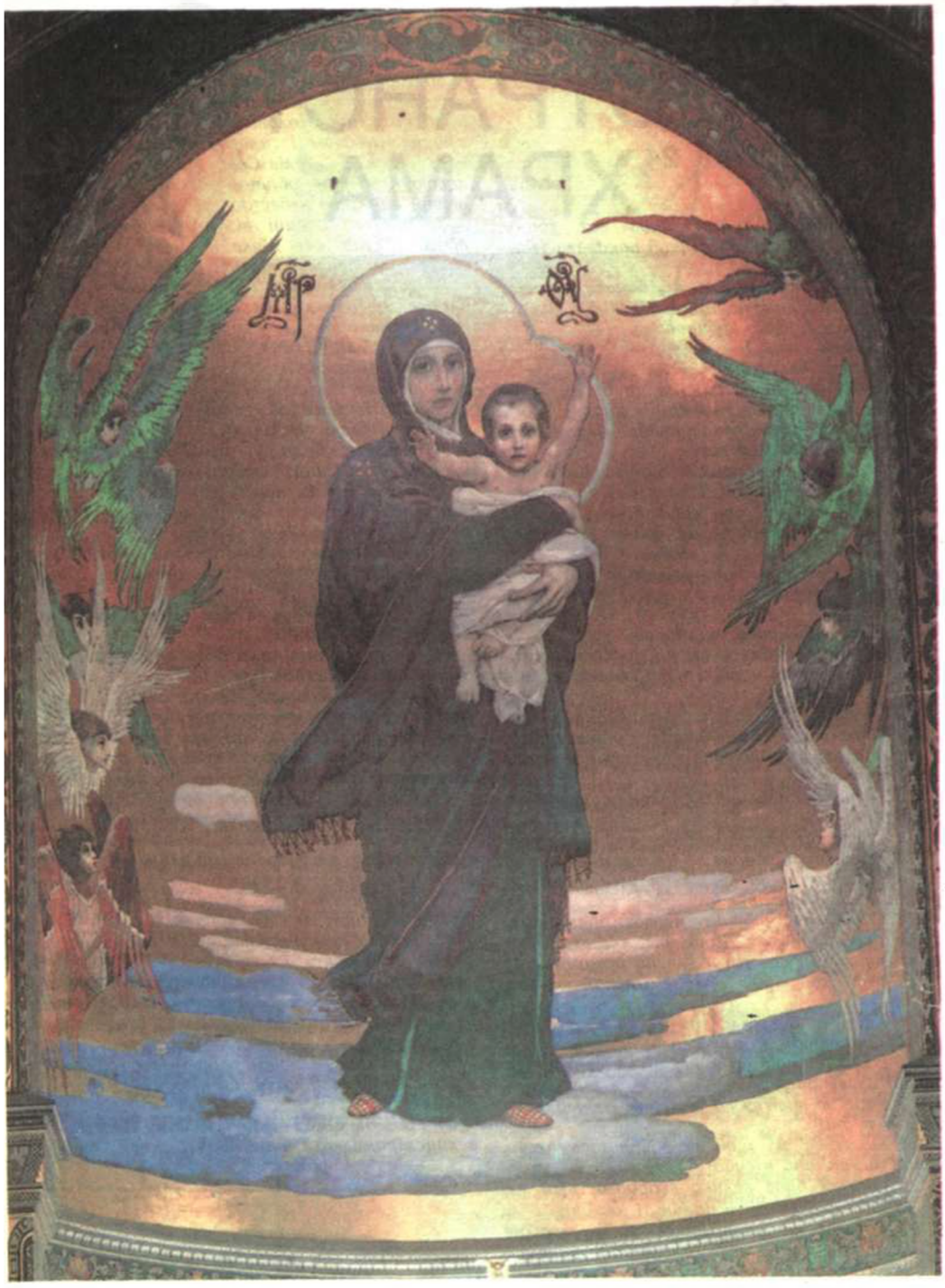

В. ВАСНЕЦОВ. «Богоматір». Київ. Володимирський собор.

32 доповнюйте ж міру батьків ваших.

33 Змії, породдя єхиднове! як утечете ви від суду пекельного?

34 Тому ось, Я посилаю до вас пророків, і мудрих, і книжників; і ви одних уб'єте і розіпнете, а інших будете бити в синагогах ваших і гнати з міста до міста.

35 Нехай прийде на вас уся кров праведна, пролита на землі, від крові Авеля праведного до крові Захарії, сина Варахіїна, якого ви вбили між храмом і жертовником.

36 Істинно кажу вам, що все це прийде на рід цей.

37 Єрусалиме, Єрусалиме, що повбиваєш пророків і камінням побиваєш посланих до тебе! скільки разів хотів Я зібрати дітей твоїх, як птах збирає пташенят своїх під крила, і ви не схотіли!

38 Ось, лишається вам дім ваш пустий.

39 Бо кажу вам: не побачите Мене віднині, доки не скажете: благословен Грядущий в ім'я Господнє!

Глава 24

1 І, вийшовши, Ісус ішов від храму; і підійшли ученики Його, щоб показати Йому будівлі храму.

2 Ісус же сказав їм: чи бачите все це? Істинно кажу вам: не залишиться тут каменя на камені, все буде зруйновано.

3 Коли ж сидів Він на горі Єлеонській, то приступили до Нього ученики на самоті і спитали: скажи нам, коли це буде? і яка ознака Твого пришестя і кінця віку?

4 Ісус сказав їм у відповідь: бережіться, щоб хто не спокусив вас,

5 бо багато хто прийде під іменем Моїм, і казатиме: я Христос, і багатьох спокусять.

6 Також почуєте про війни й воєнні чутки. Глядіть, не жахайтесь, бо належить усьому тому бути, та це ще не кінець;

7 бо встане народ на народ, і царство на царство; і будуть голод, мор і землетруси місцями;

8 усе ж це — початок хвороб.

9 Тоді видаватимуть вас на муки і вбиватимуть вас; і вас зненавидять усі народи за ім'я Моє;

10 і тоді багато хто спокуситься, і видаватимуть один одного, і зненавидять один одного;

11 і багато лжепроріків з'явиться і багатьох спокусять;

12 і через збільшення беззаконня у багатьох охолоне любов;

13 хто ж витерпить до кінця, той спасеться.

14 І буде проповідане це Євангеліє Царства по всьому світу, на свідчення усім народам; і тоді прийде кінець.

15 Отже, коли побачите мерзоту запустіння, провіщену пророком Даниїлом, яка стоїть на святому місці (хто читає, нехай розуміє),

16 тоді, хто буде в Іудеї, нехай біжить у гори;

17 і хто на покрівлі, той нехай не сходить взяти що-небудь з дому свого;

18 і хто на полі, той нехай не вертається назад узяти одежу свою.

19 Горе ж вагітним і матерям-годувальницям у ті дні!

20 Моліться ж, щоб не трапилась втеча ваша зимою або в суботу.

21 бо тоді буде велика скорбота, якої не було від початку світу донині, і не буде.

22 І якби не скоротились ті дні, то не спаслась би ніяка плоть; але заради обраних скоротяться ті дні.

23 Тоді, якщо хто скаже вам: ось, тут Христос, або он там, не йміть віри.

24 Бо встануть лжехристи і лжепророки і покажуть великі знамення і чудеса, щоб звабити, якщо можливо, і обраних.

25 Ось, Я наперед сказав вам.

26 Отже, коли скажуть вам: ось, Він у пустині,— не виходьте; ось, Він у потайних кімнатах,— не йміть віри;

27 бо, як блискавка виходить зі сходу і видно буває навіть до заходу, так буде пришестя Сина Чоловіческого;

28 бо, де буде труп, там зберуться орли.

29 І враз, після скорботи тих днів, сонце померкне, і місяць не дасть світла свого, і зірки спадуть з неба, і сили небесні захитаються;

30 тоді з'явиться знамення Сина Чоловіческого на небі; і заплачуть всі племена земні і побачать Сина Чоловіческого, грядущого на хмарах небесних і силою і славою великою;

31 і пошле Ангелів Своїх з трубою гучноголосою; і зберуть обраних Його від чотирьох вітрів, від краю небес до краю їх.

32 Від смоковниці візьміть подобу; коли віття її стає вже м'яке і пускає листя, то знаєте, що близько літо;

33 так само і ви: коли побачите все це, знайте, що близько, перед дверима.

34 Істинно кажуть вам: не перейде рід цей, як усе це буде;

35 небо і земля перейдуть, слова ж Мої не перейдуть.

36 Про день же той і годину ніхто не знає, ні Ангели небесні, а тільки Отець Мій один.

37 але, як було у дні Ноя, так буде і в пришестя Сина Чоловіческого:

38 бо, як у дні перед потопом їли, пили, женились і виходили заміж аж до того дня, як увійшов Ной у ковчег.

39 і не думали, поки не прийшов потік і не забрав усіх,— так буде і в пришестя Сина Чоловіческого;

40 тоді будуть двоє на полі: один візьметься, а другий залишиться;

41 дві, що мелять на жорнах: одна береться, а друга залишається.

42 Отже, пильнуйте, бо не знаєте, коли Господь ваш прийде.

43 Але це ви знаєте, що, якби знав господар дому о котрій сторожі прийде злодій, то пильнував би і не дав би підкопати дому свого.

44 Тому і ви будьте готові, бо в котру годину не думаєте, прийде Син Чоловіческий.

45 Хто ж вірний і розсудливий раб, якого господар його настановив над слугами своїми, щоб давати їм їжу вчасно?

46 Блажен той раб, господар якого, прийшовши, знайде, що він робить так;

47 істинно кажу вам, що над усім добром своїм настановить його.

48 Якщо ж раб той, будучи злим, скаже в серці своїм: не скоро прийде господар мій,

49 і почне бити товаришів своїх, їсти й пити з п'яницями,—

50 то прийде господар раба того в той день, в який він не сподівається, і в годину, в яку не думає,

51 і розітне його і визначить йому одну долю з лицемірами; там буде плач і скрегіт зубів.

Іде експеримент!

Больова чутливість і магнітні бурі

Що больова чутливість людини не є постійною, відомо давно. Приміром, стоматологи знають: зуби найкраще пломбувати приблизно о 18-й годині — у цей час доби больова чутливість у більшості людей найменша. Але чи тільки добовий біологічний ритм впливає на неї? Передача сигналів нервовою системою, зокрема відчуття болю,— складний електрохімічний процес, який відбувається на іонному рівні. Отже, на ньому мають позначитися коливання електромагнітного поля Землі.

Ми прагнули з'ясувати, як змінюється чутливість шкіри під час «магнітних бур», тобто комплексу несприятливих для людського організму метеовпливів, найбільш виражених в один з календарних днів. Для цього й сконструювали нескладний пристрій.

Досліджуючи чутливість шкіри у хворого, невропатолог, як відомо, користується одинарною голкою, намагаючись колоти з однаковим зусиллям. Але практично це не вдається.

Своїм інструментом ми наколюємо дванадцятьма голками, закріпленими на двох коліщатках, по шість на кожному (голки виступають на два міліметри над ребром коліщатка і розташовані на однаковій відстані одна від одної — див. фото). По деякім часі зрозуміли: пристрій має цілий ряд переваг над одинарною голкою.

Больову чутливість ми умовно поділили за інтенсивністю на середню, знижену і надмірну. Середньою вважали таку, що спостерігається найчастіше, припускаючи, що від впливу метеофакторів найбільше потерпають люди з підвищеною реактивністю і алергізацією організму. Для обстеження ми відібрали 18 хворих з активною формою ревматизму.

«Магнітна буря» передбачалася 23 серпня минулого року. Обстеження вели з 21 по 24 включно, в один і той же час доби — з 11-ї до 12-ї години.

Що ми з'ясували? Насамперед, що існує два періоди: «холодний» і «гарячий». 21 серпня, ми, очевидно, застали ще «холодний». Цього дня в усіх обстежених спостерігали середню і частково знижену чутливість (на окремих ділянках тіла). У наступні дні, аж 24-го серпня включно, зниженої чутливості не було в жодному випадку. 23-го серпня надмірна чутливість зустрічалася дуже часто, а в кількох випадках і зовсім витіснила середню. То був пік «гарячого» періоду.

24-го серпня становище помітно змінилося: побільшало середньої і не було випадків цілковитого витіснення її надмірною чутливістю.

Таким чином пік больової чутливості спостерігався під час «магнітної бурі» (23 серпня).

Овсій БАБИЦЬКИЙ,
Лена МАР'ЯН,
Тетяна КОСТЮЧЕНКО,
Олена БУЛАВІНА,

лікарі Центральної лікарні Жовтневого району.
м. Київ.

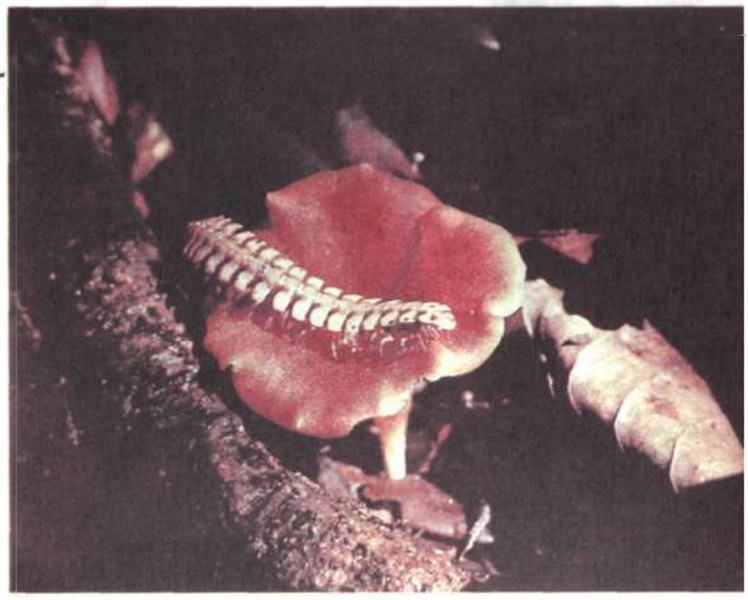

ГАРМОНІЯ ФЛОРИ І ФАУНИ

Невеличка країна Коста-Ріка установила своєрідний рекорд, взявши під охорону одну п'яту частину своєї території (площа країни ненабагато перевершує територію Данії), створивши 22 резервати і заказники, віддавши десять процентів території виключно під національні парки — неоціненні джерела інформації, вируючі біологічні лабораторії. На фото — двопарноногий представник виду Nyssodesmus. Якщо його потривожити, він випустить хмаринку отруйного ціанистого газу. А поки що він, як бачимо, сумирно повзе по шапинці ще одного дива — чарівного чашовидного гриба. І важко навіть сказати, що найбільше вражає уяву: вироблений природою захисний механізм комахи чи схожий на чарівну квітку гриб. А втім, судіть самі.

І В ОБІД МОЖНА СПАТИ

Хто має час на обідній сон, той живе у злагоді з природою, бо це природжена звичка. Роджер Баратон, невролог з Оттавського університету (Канада), спростував поширений міф про те, що бажання подрімати виникає внаслідок ситого обіду. Байдуже, чи з'їли ви курча-табака, чи тільки трохи салату,— вони однаково викликають пообідню сонливість. Ще раніше внаслідок всебічних експериментів вчені довели, що схильність до так званої сієсти відповідає потребам організму. Біологічний ритм людини, її внутрішній годинник так уже запрограмовані, щоб саме після полудня трохи відключитися. Отож той, кому вдається вчасно подрімати, потім активніший і в кращому настрої, ніж інші. Довгий час учені недооцінювали цього короткочасного відпочинку посеред дня, хоча й знали про звички деяких видатних людей, скажімо, Альберта Ейнштейна чи Уїнстона Черчілля, які не відмовляли собі у післяобідньому сні. Схильні до нього люди переборюють свій стан кавою і новими зусиллями в праці. Той же Роджер Баратон твердить: післяобідній відпочинок має тривати щонайменше півгодини, щоб сон був досить глибоким. Важливо також виходити з нього спокійно, без поспіху і нервування.

ТАНУТЬ ГРЕНЛАНДСЬКІ ЛЬОДОВИКИ

Протягом останніх десяти років арктичні льодовики значно потоншали. У 1976 році льодяні шапки на просторах північної Гренландії були в середньому 6—7 метрів завтовшки, а в 1987 році — чотири-п'ять.

Ці тривожні дані повідомили британські вчені, яким спало на думку проаналізувати наслідки вимірювань за допомогою сонарів атомних підводних човнів.

— Детальний аналіз даних забрав у нас близько двох років, отож не може бути й мови про якусь помилку, — заявив Петер Вадхамс, директор Шотландського інституту полярних досліджень у Кембріджі.

Він вважає, що танення крижаного панцира Гренландії є першим відчутним доказом підвищення температури на нашій планеті внаслідок парникового ефекту.

ЯК У КАЗЦІ?

Як бачимо, реальність не поступається винахідливістю перед вигадкою: не тільки у казках трапляються багатоголові чудиська. Правда, двоголова червоновуха черепаха — усього лише жертва ембріональної патології. Але яка то рідкісна знахідка для природодослідника!

ОТРУЙНА ЖАБКА

Амазонка — наймогутніша у світі ріка. За розмаїттям флори і фауни вона не має собі рівних. Учені називають Амазонію «біологічним Ельдорадо». Одне з див регіону — сурінамська жабка: її барвисте вбрання — надійний камуфляж, котрий попереджає хижака — обережно, отрута! І справді, спроба поласувати такою здобичю призведе до загибелі мисливця. Індійці, які живуть у басейні Амазонки, знають про жаб'ячу отруту і змащують нею наконечники стріл. Так єдина зброя беззахисної тварини поповнила смертоносний арсенал людей.

ВЕРБЛЮЖІ ГОНКИ

На Аравійському півострові, як і раніше, в моді давні розваги — верхогони на верблюдах. Одна з популярних пустельних трас, де влаштовуються такі змагання, знаходиться в Рас аль-Хаймі (район оази Біяти в Об'єднаних Арабських Еміратах). Жокеями, як правило, виступають хлопчаки віком від шести до десяти років — найменших з них батьки прив'язують до сідла, щоб під час гонок не впали з верблюда: на трасі тварини досягають швидкості 50 км за годину.

Поруч з гоночною трасою пролягає широка, вибрукована гравієм дорога, якою сунуть десятки автомобілів. Водії та пасажири — батьки й наставники жокеїв, а також власники верблюдів — викрикують у мегафони різні поради юним вершникам: підганяють вигуками тварин. Серед усього цього галасу й куряви небагато що побачиш і почуєш...

Нагорода для переможців за мірками тих країв — невелика: від 200 до 3000 доларів, зате ціна гоночного верблюда перевищує інколи 100 тисяч доларів.

ТРУБИ? А МОЖЕ — ЗЕМЛЕТРУС...

Біблійна оповідь про те, як військо Ісуса Навіна здобуло Єрихон, широковідома. Ті, хто обложив місто, засурмили в труби, що й призвело начебто до обвалу мурів однієї з найдавніших фортець світу.

Наведені в Біблії численні приклади сейсмічної активності (згадаймо хоча б катаклізм, що спіткав Содом і Гомору) давно вже інтригували геологів. Йшлося про наукові дослідження в районі розлому земної кори, де розташовані Мертве море і долина річки Йордан. Недавно там працювала геолого-археологічна експедиція з міста Стенфорд (США). Вчені встановили, що через околицю Єрихона пролягало одне з відгалужень головного тектонічного рифту. Натрапили вони й на сліди багатьох землетрусів, які відбулися протягом останніх десяти тисяч років, причому один з них стався в Єрихоні.

Магія самоцвітів

...Сиджу в куточку у кабінеті Олени Віталіївни, намагаючись не заважати тонкому психологічному контактові, який вона налагоджує з кожним пацієнтом. Згорьований батько вводить попід руки восьмирічного Сашка, від якого відмовилися всі лікарі. Від накладення під час пологів на його голову вакуум-відсосу дитині завдали тяжкої травми мозку. Наслідок — параліч ніг, розумова відсталість.

Олена Віталіївна проводить руками над лобиком хлопчика й похмурніє — вона відчуває уражені ділянки мозку. Малюк не реагує на оточуючих, він блідий і немічний. Жінка розкладає на столі біля хлопчика кілька мінералів. Сашко раптом інтуїтивно тягнеться до чароїту та нефриту. Потримав їх — і порожевів, усміхнувся, ожив. Обличчя набуло осмисленого виразу. Олена Віталіївна ще потримала руки на його голові. За кілька хвилин хлопчик встав на ноги, тримаючись за стіл, зробив кілька кроків...

Це скидалося на чудо. Навіть батько онімів. Давши рекомендації і призначивши лікування, Олена Віталіївна прийняла іншу хвору. Її недуги визначила за допомогою металевої рамочки, своєрідного посилювача біовипромінювання. І приступила до маніпуляцій.

— Кожній людині,— пояснила, — відповідає свій камінь. Я прикладаю його до хворої ділянки тіла, впливаючи на акупунктурні точки. Ви знаєте, є «магічна» залежність самоцвітів від місяця народження. Так січню відповідають темно-червоний гранат, лютому — фіолетовий аметист, березню — аквамарин, геліотроп, квітню — діамант, гірський кришталь. Для тих, хто народився у травні — смарагд, хризопраз, у червні — перлини або місячний камінь, у липні — рубін, карнеол, у серпні — хризоліт, сардонікс, у вересні — темно-синій сапфір, ляпіс-лазур. Опал, топаз, бірюза завершують календар, запропонований національною асоціацією ювелірів Великобританії.

Сьогодні ми розповімо вам про унікального гемотерапевта — Олену Віталіївну СВІТКО, яка, використовуючи самоцвіти, лікує пацієнтів від найрізноманітніших хвороб. До того ж, вона екстрасенс, володіє методами східної та української народної медицини, вміє ставити діагнози на відстані — за допомогою коштовних каменів. Але й це не єдиний її талант...

Гірський кришталь.

Сердолік.

Український бурштин.

— А тепер, після прийому, якщо ви не заперечуєте, поговоримо про вас.

— За фахом я мікробіолог і медик. Хистом лікування каменями-самоцвітами та передбачення володіла й моя мати, але навмисне не передавала мені свої знання, бо є знання без права передачі. Мною займалися московські астрологи, литовські екстрасенси, болгарська провидиця Ванга. Вона, між іншим, і сказала: моє покликання — лікувати людей. І порадила здобути ще й медичну освіту.

— Коли ви вперше відчули свої здібності!

— Дуже рано, в 13 років у Коктебелі,— то казка у камені. Я взагалі з раннього дитинства займалася самовдосконаленням. Вставала о п'ятій ранку, опановувала йогу, китайську гімнастику, вивчала історію східної медицини, історію релігій та вірувань. Була колись кволою, і раптом зрозуміла, що можу сама собі допомогти. Якийсь внутрішній голос підказував — усе це мені знадобиться у житті. Так воно і сталося. Розумієте, народний цілитель — зовсім інша люди-

на, ніж лікар, котрий лікує відповідно до своєї професії. Ми, скажімо, не маємо права брати за роботу грошей. Ось чому працюю від республіканського Фонду милосердя. Справжньому цілителеві треба усвідомити себе частиною космосу, природи — і тільки тоді з'являться здібності, які впливатимуть, і серйозно, на іншу людину.

— А що таке гемологія?

— Багато хто плутає, пов'язуючи її назву з латинським «гема» — кров. Гемами стародавні індуси називали камені оніксу, з яких перегодом, античної епохи, різбярі виготовляли прикраси. Пізніше гемами стали називати будь-які самоцвіти. Отож, гемологія,— це наука про самоцвіти, коштовні камені, відповідно гемотерапевт — людина, котра займається лікуванням самоцвітами. Гемологові цікаві не лише самі камені, а й згадування про них в художній та науковій літературі.

— Будь ласка, що-небудь з історії самоцвітів.

— Візьмемо талісмани. Тепер мені (уже з власного досвіду) зрозуміло — людина, яка володіє певними здібностями, може закласти туди будь-яку інформацію. Та й не лише вона. Чому, скажімо, так поширені були колись талісмани й ладанки, що їх мати дарувала своїй дитині? Та тому, що вона, хай позасвідомо, вкладала у них стільки любові й доброти, що ті починали таки діяти! Знімали негативне біополе, яке нерідко виникає навколо людини. Я не раз зустрічалася з тими, хто говорив: дарунки матері або бабусі (часто — сімейні коштовності з каменями) «гріють». Що ж до самоцвітів — існує так званий «астральний захист», адже кожному каменю відповідає певна планета.

Нефрит.

Діамант.

Топаз.

Кварц.

Малахіт.

— За рахунок чого, на вашу думку, самоцвіти справляють дію на людину?

— То особливі вібрації, пов'язані з космічними процесами. Ось чому важливо знати самоцвіт, відповідний організмові кожного. Ми, екстрасенси, проводили експеримент у Литві з бурштином. І довели — людина, яка його носить, мовби екранується від шкідливих впливів фізичних та інших полів, вона «працює» як закритий біоенергетичний контур. Причому, що цікаво, екранувати можна й приміщення. Це уже застосовується в Прибалтиці при будівництві житла.

— Хотілося б докладніше зупинитися на властивостях бурштину як найпоширенішого самоцвіту.

— Його здавна цінували на Сході — завжди надівали на шию наречений. Мабуть ви знаєте про відомого біоенергетика З. М. Гречишникову, про неї зараз багато пишуть. Якраз з нею ми проводили подібний експеримент. Одного дня вона визначила навколо мене потужне негативне поле. Я наділа бурштинове намисто. Зоя Митрофанівна перевірила потім рамкою — негативний вплив було знято. Та й сама відчула — самопочуття значно поліпшилося.

Власне, не в бурштині як такому справа. Численні дослідження засвідчили— кожному мінералові відповідає не тільки певний місяць, а й навіть свій день місяця. Тож якщо його носити, організм краще адаптується до навколишнього середовища. Ці мінерали (я значно спрощую) впливають на біоенергетичні канали людини, пов'язані з її «біологічним годинником».

— А як впливають самоцвіти на хвороби?

— Поговоримо про сердолік. Він був завжди популярний серед народів світу. Люди знали — якщо носити його на тілі, швидше загоюються рани, виразки. Вчені встановили, що причиною є... природне радіовипромінювання каменя. Ще наприкінці 30-х років О. І. Бадигіна проводила експерименти,

перевіряючи вплив природної радіоактивності сердоліку на дріжджову культуру, на рослини і тварин. І визначила: при мізерних дозах найважливіші життєві процеси стимулюються, а при більших — пригнічуються.

До війни Бадигіна, та й не лише вона, успішно проводила сердолікотерапію у клініках Москви. Застосовувалася ця методика й під час Великої Вітчизняної — у сибірських госпіталях. Десятилітній досвід показав — лікування поранених за методом Бадигіної поліпшувало склад крові, знижувало температуру, відновлювало нервову систему, ліквідовувало набряки, інфільтрати. З появою антибіотиків про цей метод, на жаль, забули.

Тож для ваших читачів (нехай перевірять) скажу: чиряки, нариви, пухлини зійдуть за два-три сеанси сердолікотерапії. Камінь варто потримати на батареї, прасці, лампочці — і прикладати до рани.

— Давайте перейдемо до вашої особистої методики лікування самоцвітами.

— Мені не хотілося б розкривати усі мої секрети, бо окремі камені справляють не лише позитивний, а й негативний вплив. Не хотілося б, щоб це було використано не на користь людині. Є ж різні шарлатани, котрі не знаючи методик, усе ж намагаються «лікувати». А наслідки важко передбачити.

Можна сказати так: я володію деякими старовинними методами підзаряджування каменів від зірок та власного біополя. Потім ці підзаряджені самоцвіти (їх ауру зафіксовано спеціальною фотозйомкою) накладаю на хворі місця, і вони діють за принципом лазерної акупунктури. Знаю й деякі характеристики каменів: наприклад, нефрит лікує нирки, є камені, котрі впливають на мозок, ендокринну систему. Багато працюю з головою, обличчям, долонями, стопами хворих — сюди, як відомо, проектуються відбитки окремих органів. Нерідко впливаю навіть не на сам хворий орган, а на його проектовану больову точку.

Зараз до мене звертається чимало хворих з відхиленнями у щитовидній залозі (це, мабуть, пов'язано з підвищеною радіацією на Україні). Вона непогано лікується вже згаданим бурштином, котрий при правильному застосуванні має властивість повністю розсмоктувати хворобливі вузли. Який механізм дії? Тут бурштин впливає на залозу як рука естрасенса, тобто змінює електростатичні структури в клітинах, поліпшує обмін речовин. Бачу це по лабораторних аналізах.

Те ж саме можна сказати й про уражену радіацією селезінку. Камені дуже тонко впливають на ендокринну та імунну системи.

На вторинні захворювання крові (внаслідок радіації, але не тільки) добре впливає сердолік. Та все ж найголовніше — це не стільки камені, скільки енергія, інформація, котрі я вмію закладати в самоцвіти. Учені вимірювали моє біополе — з коштовними каменями і без них. Так от: якщо моя особиста енергія сягає десять на два метри, то з певним мінералом — уже на десять.

— Наскільки знаю, древні казали: подібне лікуй подібним. Як ви це розумієте!

— Є теорія, за якою кожній точці людського тіла відповідає певний мінерал. Отож, коли впливаєш на цю точку тим, чим потрібно, це дає чудові результати. Приклад: діабет нерідко супроводжується нестачею міді в організмі. Тому впливаю на підшлункову залозу мінералами, котрі містять мідь,— малахітом, авантюрином. На печінку гарно діють жовті (згадайте жовч) бурштин та цитрин.

— Ви лікуєте лише самоцвітами, чи володієте іншими методами!

— Намагаюся виробити комплексне лікування. Застосовую (після діагностування і разом з каменями) мумійо, живокіст, трави, різноманітні магніти.

— Розкажіть, якщо можна, про призначення топазових кульок — їх у вас ціла колекція.

— Їх застосовували для лікування ще стародавні китайці, котрі вважали, що ті добре стимулюють роботу мозку. Я говорила — у кожної людини є біоканали. Китайські жерці мали звичай перекочувати у долонях топазові кульки, бо знали, що таким чином іде «проробка» відповідних каналів. От і я даю працювати з ними хворим.

— Хотілося б докладніше узнати про вашу методику діагностування на відстані.

— Для цього застосовую високоякісний гірський кришталь. Майже в усіх древніх рукописах згадується, що він використовувався для ясновидіння. Мають значення навіть розмір кристала та його форма. Хворий, якого діагностую, може перебувати де завгодно, у будь-якій точці земної кулі. За допомогою кришталю вмію визначати склад крові, кров'яний тиск, хвороби тощо. Інколи матері мені приносять фото чи малюнок хворої дитини...

Але найкраще отримувати, або, як я це називаю,— зчитувати інфор-

мацію саме з кристалу. Відверто кажучи, я й сама не до кінця розумію, що при цьому відбувається, який механізм лежить в основі явища. Судячи з останніх наукових робіт, є «паралельний світ» — інформаційне поле Землі, де залишаються відбитки матеріальних об'єктів. І екстрасенс якимось чином входить у нього. Власне, то певний код, який мені потрібно розшифрувати. Я його розшифровую багато в чому інтуїтивно.

Інколи малюю схему людини, записую цифрові дані, котрі відповідають цифровим даним близьких їй каменів. Інколи пишу усе, про що хотіла б дізнатися — і все з'являється мовби саме по собі. Повторюю, все це дуже важко пояснити. Та й чи потрібно?

— Чи маєте контакти з народними цілительками?

— Звичайно. Багато таких знаю на Україні (їм нині по 80-90 років) — вважаю, у них мені ще вчитися і вчитися.

Над ними часто насміхаються офіційні науковці, звинувачують їх у невігластві. Не кажучи вже про те, що народні цілительки знають корисну дію безлічі трав, котрі треба збирати у суворо визначений час, вони вміють закладати певну інформацію у ці трави. Це не невігластво, а народний, віковий досвід. Вони — екстрасенси! Я сама пробувала закладати інформацію у зібрані рослини. Що ви думаєте? Їх вплив значно посилився.

Зараз вивчаю «замовляння» — добре відомо, що знахарки зупиняють кровотечу, гоять рани, знають, як поставити діагноз за допомогою обкатування яйцем (воно є [illegible] біоенергії). От тільки про каміння вже мало хто знає...

— Ми вже говорили про зв'язок гемології і гемотерапії з астрологією...

— Усі стародавні лікарі не мали права приступати до своєї діяльності, не вивчивши астрологію, аби вміти правильно застосовувати камені й ліки. Знання астрології — основне з положень клятви Гіппократа, якого згодом чомусь засоромилися медики. Древні знали дні, у які лікування не дає результатів. Один з прикладів — вплив Місяця, його енергетики й тяжіння.

Тільки тепер науковці повертаються до тодішніх знань і принципів. Скажімо, недавно у журналі «Крестьянка» було надруковано рекомендації щодо вирощування рослин. Виявляється, при повному Місяці не можна їх садити, обрізати. Та це ж було відомо тисячі років тому, але стосувалося людини! Вважалося, що при повному Місяці не можна робити ніяких маніпуляцій та операцій, бо усе це «забирає силу». А при малому, коли його енергетичний вплив найменший, усі ліки, зокрема і самоцвіти, діють якнайкраще.

— Здається, ми підійшли до досить делікатного питання — про магічні властивості прикрас із самоцвітами.

— Щоб не бути голослівною, наведу кілька прикладів. Відомий кінодраматург С. Єрмолинський — автор сценаріїв «Невловимі месники» та «Ескадрон гусар летючих» — володів перснем М. Булгакова з сапфіром, який йому подарувала вдова відомого письменника. Так от, цей перстень випромінював енергію, або, як кажуть індуси, «прани» добра. Треба сказати, С. Єрмолинський тоді переживав важкі часи. Йому нічого не вдавалося, усе йшло шкереберть. Та вдова М. Булгакова навчила драматурга користуватись перснем. «Якщо тобі буде погано,— напучувала,— поверни камінь у напрямку до співрозмовника».

Неймовірно, але факт— з того часу С. Єрмолинському завжди й в усьому щастило. Надзвичайно красивий самоцвіт мов заворожував кожного, хто спілкувався з його володарем.

А діамантовий перстень Ф. Шаляпіна раніше належав Петру І. Великий співак говорив — той, хто носить його, завжди у голосі і не має проблем з власним віком. Перстень передавався у спадок поколіннями співаків і співачок, які надівали його на прем'єри і завжди мали величезний успіх.

О. С. Пушкін носив усе життя сердоліковий перстень, який перейшов потім до поета В. А. Жуковського. Вважають, що сердолік викликає любов і симпатію до людей...

— Про магію самоцвітів, зрозумів, можна говорити нескінченно. Якщо це зацікавить наших читачів, ми повернемось до розмови. Наостанку — про суто практичну річ — як вас знайти, де ви приймаєте хворих?

— За адресою — 252050, Київ, вулиця Пимоненка, 20, НВО «Плазмотрон» (там мені виділили кімнатку). Телефон — 279-57-68.

Розмову вів
Сергій ОНУПРІЄНКО.

Від редакції. Утворене минулого року на кооперативних засадах науково-виробниче об'єднання «Плазмотрон» не лише виготовляє медичне обладнання, а й займається нетрадиційними методами лікування, зокрема за методом Джуни Давіташвілі.

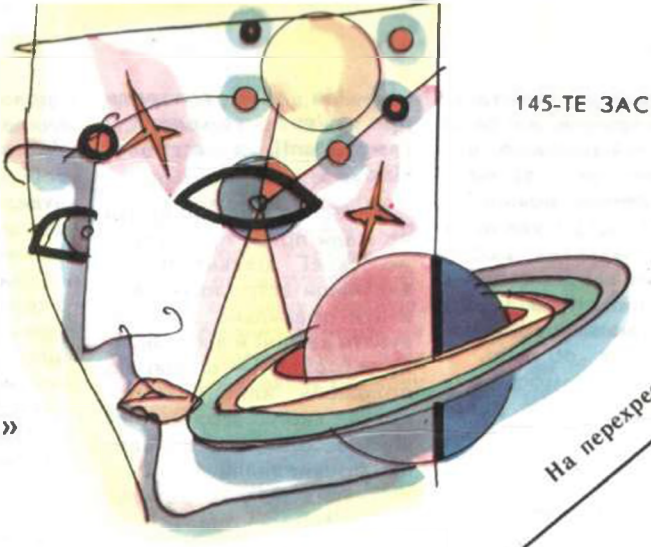

«Гіперболоїд»

На перехресті думок

З досьє архіваріуса

Цю загадку вже кілька десятиліть намагаються розгадати вчені. І ті, що досліджують будову ока — дивовижного оптичного приладу, створеного природою,— і ті, що вивчають таємниці зоряного неба. Як, у який спосіб прадавні люди розгледіли на небі те, що тільки нині відкриває наука? Як, наприклад, китайські учені примудрилися побачити один із супутників Юпітера, а, скажімо, зініці африканських догонів — мерехтливе виблискування кілець Сатурна? І якими зіркими мали бути стародавні єгиптяни, якщо без телескопів побачили у сузір'ї Плеяди тисячі зірок, тоді як сучасна людина з нормальним зором бачить лише шість-вісім?

Чи існували люди-телескопи?

Так, існували. І ми спробуємо це довести. У хроніках стародавніх догонів згадуються не лише кільця Сатурна, хоча і цей факт сам по собі вражає. Хроніки свідчать: догони розрізняли чотири супутники Юпітера, навіть гадки не маючи ні про телескопи, ні про будь-які інші астрономічні прилади. Нагадаємо, що Іо, Європу, Ганнімед і Калісто відкрив у 1610 році великий Галілей. Його заслужено вважають винахідником телескопа. Щодо догонів, то вони відкрили таємницю Юпітера за кілька тисячоліть до того, як астрономія зробила свої перші кроки. Як це сталося? Чому? Хтось підказав, намалював карту зоряного неба, дав змогу зазирнути у дивовижний прилад, а потім, мов у дитячій грі, сховав іграшку, стерши із пам'яті згадку про астрономічний практикум? Зізнайтеся, вам уже не терпиться почути про прибульців.

В. Вернадський якось сказав, що «наукова гіпотеза завжди виходить за межі фактів, які стали за основу для її побудови». Вдумаймося у ці слова. Вони, мов своєрідний постулат, без якого важко обійтися тим, хто мріє про нове, непізнане, хто, торуючи шляхи у майбутнє, висловлює сміливі передбачення, будує цікаві моделі, виголошує гіпотези. І все ж, зверніть увагу: першоосновою гіпотези Вернадський вважав факт. А про які факти може йти мова, коли прихильники аргументів «за» будують свої умовиводи лише на фантазіях, до того ж таких, які не витримують жодної критики.

Почнемо з останнього: зменшення сили тяжіння. Московський дослідник, кандидат геолого-мінералогічних наук Нейман висунув гіпотезу, згідно з якою сила земного тяжіння зазнавала істотних змін. Можна

Змушені вас засмутити. Ніяких прибульців. На нашу думку, їх взагалі не було. Існував лише оптичний прилад з назвою «око», гострота зору якого у десятки, а може, й у сотні разів перевищувала сучасну. А втім, і нині є люди, наділені можливістю бачити невидиме.

Вероніка Зейдер проживає у місті Людвігсбурґу (ФРН), працює стоматологом. Її очі можна назвати унікальним оптичним приладом: на звичайній поштовій листівці вона може написати текст, що складається з 327 тисяч літер, а поему Гете «Лісовий цар» розміщує на клаптику паперу 7x8 міліметрів. Виготовленню таких книжечок Зейдер присвячує усе своє дозвілля. Текст пише звичайним твердим олівцем, заточуючи його після кожних двох літер. На щастя, рідкісний дар допомагає Зейдер і в роботі. Як стоматолог, вона помічає найнезначніші пошкодження зубної емалі. Разом з тим у повсякденному житті Вероніка відчуває багато незручностей: «Плетиво паперових волокон,— розповідає вона,— дуже заважає мені читати газети. А кольоровий телевізор я взагалі не дивлюся, бо зображення розпадається на сотні кольорових точок»

Унікальні здібності Вероніки Зейдер свідчать про те, що надзвичайна гострота зору — атавізм. Не виключено, що за сивої давнини це було звичайне явище — зір допомагав на полюванні, вберігав від небезпеки. З часом, коли навантаження на око зросло (особливо в епоху книгодрукування), гострота зору зменшилась.

Крім того, дивовижні відкриття стародавніх догонів, а також інших людей-телескопів можна пояснити змінами сили земного тяжіння. Не секрет, що космонавти, перебуваючи у стані невагомості, з навколоземних орбіт могли угледіти без приладів рідні домівки (В. Севастьянов помітив з орбіти місто Сочі, в якому народився, розгледів телевізійну вежу, а поруч — свій дім). На думку деяких фахівців в історії планети помічалися періоди, коли земне тяжіння було набагато меншим, ніж тепер. Не виключено, що саме в ці часи наші пращури набували здатності бачити найпотаємніші куточки Всесвіту.

припустити, що ця обставина якось вплинула на збільшення гостроти зору догонів. Разом з тим Нейман писав, що гравітаційні інверсії давали давнім людям змогу ширяти у повітрі, тобто відчувати себе людьми-птахами. А в хроніках догонів така дивовижна властивість чомусь не знайшла відображення. Чи не дивна?

По-друге, зазначимо, що лінзи були відомі людям за 2500 років до нашої ери. Факт, між іншим, широковідомий. Він наштовхує на роздуми про те, що світло далеких зірок фіксували за тих часів за допомогою нескладних астрономічних приладів. Складені у певній послідовності, лінзи давали змогу первісним астрономам розгледіти і «почет» Юпітера, і «обручку» Сатурна, і фази Венери. Відомо, що наше око надзвичайно чутливе до світла. Ясної ночі людина здатна розгледіти полум'я свічки на відстані у 25 кілометрів. А щодо кольорів, то око помічає різницю в відтінках, яка становить усього один-два проценти. Сучасні прилади не завжди «бачать» так добре. Телекамери, наприклад, у багато разів поступаються перед людським оком. Додамо, що у первісних людей навантаження на око було набагато менше, до того ж і атмосфера планети була чистішою. Тож чи можна сумніватися у тому, що догони краще за нас бачили мерехтіння далеких зірок? Найбільш вірогідним вважаємо факт, що стародавні астрономи використовували комплекс засобів, завдяки чому й «розсували» обрії зоряного неба. Ясна річ, найсуттєвішу роль відігравала тут примітивна оптика. Не виключено також, що догони володіли секретом якихось речовин для збільшення гостроти зору. А чудодійницею могли бути звичайні чорниці. Вже у наші часи вчені помітили, що екстракт із чорниць сприяє оновленню речовини сітківки ока, збільшує чутливість його до світла. Як бачимо, щоб пояснити надзіркість, зовсім не обов'язково кликати на допомогу неймовірне.

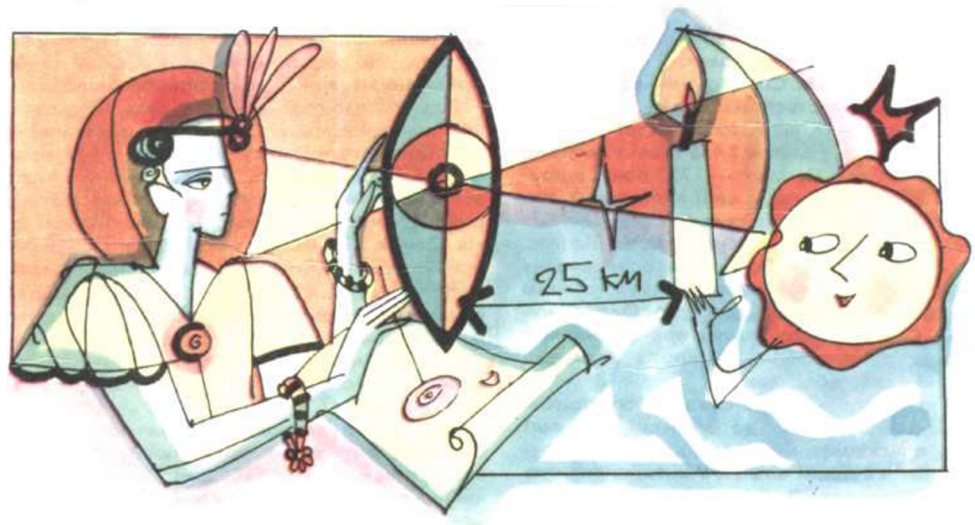

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Фантасти часто згадують у своїх творах про надзвичайні властивості людського організму. Герої їхніх оповідань напрочуд чутливі, здатні переміщуватися у часі і просторі, їм під силу поглядом підпалювати предмети...

Стривайте, але і тут ми стикаємося з незвичайними властивостями людського ока. Цю тему досліджує в оповіданні «Смерть у зіницях» англійський письменник Джон Врокерс. Герой його твору винайшов особливий кришталик, який у широких масштабах змінював фокусну відстань. Він отримує замовлення від фірм, що входять до військово-промислового комплексу, а згодом береться за нову технічну розробку, намагаючись вмонтувати в око телекамеру.

Коментар «Гіперболоїда»

Догони — конструктори астрономічних приладів? Сприймається як сенсація. Не менше дивує і вислів «око-телескоп». Зазначимо, що під час дискусії і прихильники аргументів «за», і прихильники аргументів «проти» висловили чимало цікавих, сміливих, розумних зауважень. І все ж, ніхто чомусь не згадав: властивості телескопа притаманні і земній атмосфері — у повітрі з'являються атмосферні лінзи.

Взагалі, атмосфера Землі скидається на велетенську лінзу з малим показником заломлення, котрий дорівнює відношенню швидкостей поширення світла у вакуумі й у повітрі. Однак цей показник не постійний. Він залежить від атмосферного тиску, вологості й температури.

За певних метеорологічних умов може утворитися послідовність атмосферних лінз, які спрямовують промені світла паралельно земній поверхні. Так виникають міражі. А коли лінзи розташовуються вертикально, над певним регіоном мовби розкривається купол обсерваторії. Тоді гігантський природний телескоп допомагає людині зазирати в глибини космосу. Не виключено, що саме такі оптичні явища і вміли помічати й використовувати догони. Так само і стародавні єгиптяни, і древні китайські мудреці.

Антологія визначних ідей

Що вивчає космогонія

Цей розділ астрономії вивчає походження і розвиток небесних тіл і живить своїми відкриттями, теоріями, гіпотезами багато наук.

Навряд чи скаже геолог упевнено, що у тому чи іншому місці є корисні копалини, якщо він не знає, які процеси відбуваються у надрах Землі, як вона виникла і як розвивалася...

Або метеоролог. Чи зрозуміє він причини зміни погоди? Чи передбачить її, якщо не знатиме, як впливає Сонце на атмосферу, які процеси відбуваються на ньому, яка його будова і, нарешті, як воно виникло?

Перші кроки космогонії пов'язані з іменами Канта й Лапласа. Перший — 1755 року, а другий — 1796 опублікували свої міркування про те, як виникла Сонячна система.

Ось як уявляв походження планет Лаплас.

Молоде первісне Сонце мало величезну атмосферу, що оберталася разом з ним з однаковою кутовою швидкістю. Охолоджуючись, Сонце і його атмосфера стискалися, водночас прискорюючи, згідно з законами механіки, своє обертання.

Під дією відцентрових сил куля сплющувалася, стала подібною до сочевиці, від якої в міру прискорення обертання почали відокремлюватися газові кільця. У кільцях виникли згустки — зародки планет, які потім ущільнилися і зросли за рахунок матеріалу кілець. З цього матеріалу утворились і їх супутники.

Цікаво, що 1797 року незалежно від Лапласа свою гіпотезу походження Сонячної системи висунув російський вчений-самоук І. Д. Єртов. Взаємне притягання найдрібніших частинок матерії, як він писав, «первісних елементів», поступово об'єднало їх у небесні тіла різних розмірів. Наука розвивалася, і зрештою стало ясно: гіпотеза Лапласа суперечить багатьом фактам.

Іншу гіпотезу висунув англійський учений Д. Джінс. Він вважав: планети виникли із згустка, що його вирвала із Сонця своїм притяганням зірка, яка пройшла неподалік.

І ця гіпотеза себе не виправдала. Обчислення показали, що за умов надзвичайно розрідженого космосу подібна зустріч зірки з Сонцем навряд чи мала б місце. Адже зближення можливе раз на 100 квадрильйонів років. Це час, що в мільйони разів більший за вік Сонця. Хибна ця точка зору і з інших причин. Математичні обчислення радянського ученого М. М. Парійського довели: коли відповідає дійсності гіпотеза Д. Джінса, то мали б утворитися планети з дуже маленькими орбітами і поперечниками, меншими за поперечник орбіти Меркурія, найближчої до Сонця планети.

Нині є популярною гіпотеза походження Сонячної системи, основні положення якої висунув академік О. Ю. Шмідт: планети виникли з газопилової хмари, яка огортала Сонце.

Поки що нерозгадане

У верхів'ї Єнісею живе маленький народ — кети. Їх небагато, близько тисячі чоловік, а кетську мову знає ще менше — кілька сот. Кети не схожі на своїх сусідів — селькупів, хантів, якутів — жовтошкірих, чорнокосих, вилицюватих, косооких. У кетів світле волосся, голубі очі, орлиний ніс; деякими ознаками вони схожі не європейців, деякими — на індіанців. Кетська мова не споріднена з жодною з відомих мов світу. Раніше вона була поширена далеко на південь.

Хто ж предки цього дивного народу? Американські індіанці? Прадавні мешканці Північно-Східної Азії — палеоазіати? Жителі гірського Тібету? Чи творці стародавніх цивілізацій у долині Інду? Різні вчені висловлювали ці здогади. Та жодну з гіпотез поки що не доведено: кети лишаються живою загадкою для антропологів, етнографів, лінгвістів.

Їх — близько тисячі

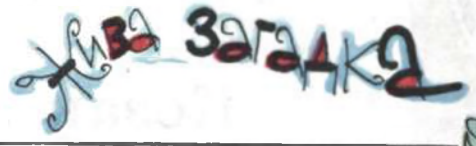

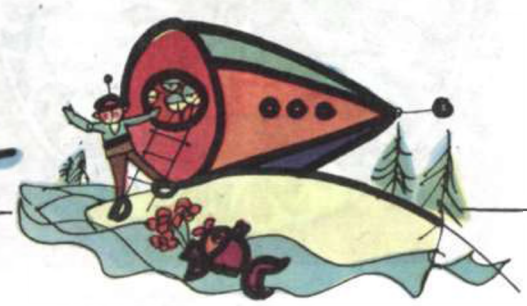

1. Хто з математиків винайшов логарифми?
   Лагранж, Непер, Пуанкаре.
2. Як називається столиця Філіппін?
   Маніла, Денвер, Бангкок.
3. Який хімічний елемент дістав назву від латинської назви Землі?
   Ртуть, теллур, магній.
4. Яким показником характеризують продуктивність лісу?
   Бонітет, кубометр.

5. Хто серед стародавніх істориків вперше поділив історію Єгипту на 30 династій фараонів і на періоди — Стародавнє, Середнє та Нове царства?
   Пліній, Манефон, Страбон.
6. Хто був засновником сучасної мікробіології?
   Пастер, Пирогов.
7. Яку назву має найнижчий за звучанням духовий мундштучний інструмент?
   Туба, флейта, пікколо.
8. Яка муза у грецькій міфології вважалася покровителькою трагедії?
   Талія, Мельпомена, Уранія.
9. Хто автори музики до балету «Горбоконик»?
   Глінка, Пуньї, Чайковський.

Поміркуйте!

Логічний практикум

Подумайте!

Знайдіть вихід з лабіринта.

Визначте, скільки різних видів геометричних фігур на цьому малюнку?

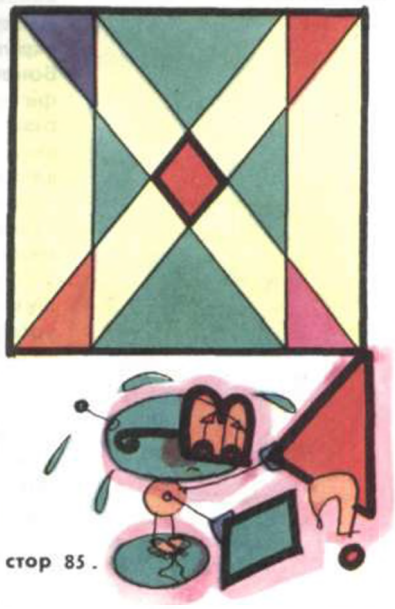

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді», див. на стор 85.

Козак із самопалом

Коли нова суспільна організація, народжена на дніпровських островах, заявила про себе переможними походами проти турецько-татарської орди в середині XVI століття, подивувавши відвагою своїх рицарів усю тогочасну Європу, вона зажадала і своєї символіки. Що ж стосується появи цього герба в Запорозькій Січі, то відомий нині дослідник національної символіки львів'янин Андрій Гречило вважає, що «вперше постать козака (без мушкета, з самою тільки шаблею) зустрічається на печатці гетьмана Гната Васильовича (1596 р.)».

Вважаю, є підстава твердити, що у такому вигляді козацький герб існував і раніше. Зокрема, описуючи клейноди, надані польським королем Стефаном Баторієм дніпровській вольниці 1578 року, український літописець Григорій Грабянка зазначає: «Сей на печаті Малороссійской войсковий герб, то есть воин в колпаку перекривленном, на плечах мушкет, а при боку и козацкий рог с порохом... подан у військо Запорожское гетьманом Малороссийским за кровавые их противу бусурман заслуги на вечные часы».

Крім того, В. В. Грабовецький та В. О. Гавриленко виявили в рукописах Львівської наукової бібліотеки Академії наук УРСР імені В. Стефаника печатку, якою скріплений підпис гетьмана Григорія Лободи 1595 року. Вона кругла, діаметр — 27 міліметрів. Всередині на фігурному, загостреному знизу ренесансному щиті вирізьблено козака у довгому, за коліна, жупані. З-під нього виглядають шаровари й чоботи. Ноги запорожця повернуті вліво, вірогідно його зображено з поворотом ліворуч на три чверті. На лівому плечі — мушкет з широким ложем і коротким стволом, у правиці він тримає навскоси витягнуту з піхов шаблю. Запорожець високий, стрункий, з туго перев'язаним пасом і широко розставленими ліктями. Створюється враження, що козак стоїть на урочистій варті чи на бойовому посту.

Така печатка стоїть на універсалі козацького гетьмана Григорія Лободи, датованому 31 серпня 1595 року з Корсуня, зверненому до жителів сіл Кунян і Колоденське, підбурюваних їхніми війтами до спротиву розпорядженням запорожців. Керівник козацького загону в Жорнищах Маско у зв'язку з цим звернувся зі скаргою до гетьмана Лободи, і той одразу ж зажадав від кунянців і колоденців «під срокгим коранем вуйсковим» коритися в усьому козакам Маска, а також допомагати їм «тих зрадників

і виновників» — війтів і непокірних міщан піймати, і «не беручи маєтностей їх жадних», доправити останніх до табору запорожців, де перебував сам Лобода.

І хоч у даному випадку скріплений печаткою підпис гетьмана стоїть не на зверненні до сусідніх держав чи, скажімо, уряду Речі Посполитої, проте мусимо зазначити, що її наявність є свідченням відповідного рівня козацької організації, уже немислимої без такого атрибута. При цьому слушним вважаю зауваження Б. Крупицького стосовно того, що, починаючи з 70-х років XVI століття, низове козацтво зі своїм січовим осередком набирається на силі так швидко, що стає організованим і сконсолідованим угрупованням, майже незалежним від влади. І впливовим, додамо, про що свідчать події, які відбувалися власне на Україні. Це засвідчується і наведеним вище розпорядженням гетьмана Лободи.

Це зображення озброєного запорожця зустрічатиметься на печатках і прапорах дніпровської вольниці аж до зруйнування Катериною II Запорозької Січі 1775 року, залишаючись її основним символом так само, як і козацької держави Гетьманщини, започаткованої ще у період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і аж до її ліквідації у 1764 році.

Саме з огляду на це рицар з мушкетом (самопалом) стає загальнонаціональним символом українського народу. Тож не випадково навесні 1917 року ширяться по Україні процеси відродження державності, а відтак постає і питання про створення свого герба. Козацький символ названо в числі перших. Враховувалася, очевидно, думка відомого історика зі Львова Степана Томашівського, котрий, бувши прихильником золотого галицького лева, ще 1912 року писав: «коли поза львом яка инша фігура була ще в княжих часах уживана в характері гербового знаку — (монети, щити, печатки), то не архангел, лише узброєний лицар (первісно може образ самого князя, що прибрав подобу св. Юрія, як він проколює змія). Така фігура знову виступає у галицько-володимирській державі... Коли б у нас знайшлося більше прихильників гербового дуалізму, то для святої згоди можна було б запропонувати сполуку двох гербів, так що гербовий щит був би постійно поділений на два рівноряди поля. На одне поле прийшов би лев, на друге, на мою думку, належало б поставити зовсім іншу фігуру — козацького запорожця. Він один може стати до конкуренції зі львом, не лише тому, що він був уживаний постійно козацькою Україною від XVI в., отже ледви молодший від архангела; не лише тому, що в нім слідне продовження традиції старокняжого лицаря; ще більше тому, що козаччина була зав'язком відродження давньої української ідеї. Отже, якщо дуалізм, то — лев і запорожець».

На початку 1918 року, коли питання про герб вже проголошеної Української Народної Республіки стояло гостро, пріоритет козака із самопалом обстоювався й на сторінках часопису «Наше минуле». Він, указувалося в спеціальній публікації, «безумовно плід творчості нашого народу, і між гербами інших народів і держав нема йому подібного... До того ж, образ козака — твір пишного, блискучого періоду нашої історії, подарувавшого народові нашому і історії славу і безсмертя. Він є гербом того періоду нашої історії, коли весь загал народу пробудився від буденного життя і станув до боротьби в обороні своєї національної незалежності».

Печатка Української Народної Республіки.

До речі, відомий історик В. Модзолевський і графік Г. Нарбут також схилялися до того, що саме цей символ «більш усього має за собою права з історичного боку, як

гербова емблема,— золотий (жовтий) козак з рушницею на блакитному полі. А позаяк кожен герб може мати, крім щита ще й нашоломник, то для нього можна вжити гербовий знак князя Володимира».

Такий державний знак, до слова, був підготовлений у період правління гетьмана Павла Скоропадського, хоча головним гербовим символом України й залишався тризуб.

Цікаво додати: нині козак із самопалом з'явився на корогві Українського православного братства, яке вийшло з нею 26 квітня 1990 року на молебен, приурочений до четвертої річниці чорнобильської катастрофи, що відбувся на площі Богдана Хмельницького у Києві.

Володимир СЕРГІЙЧУК,
кандидат історичних наук.

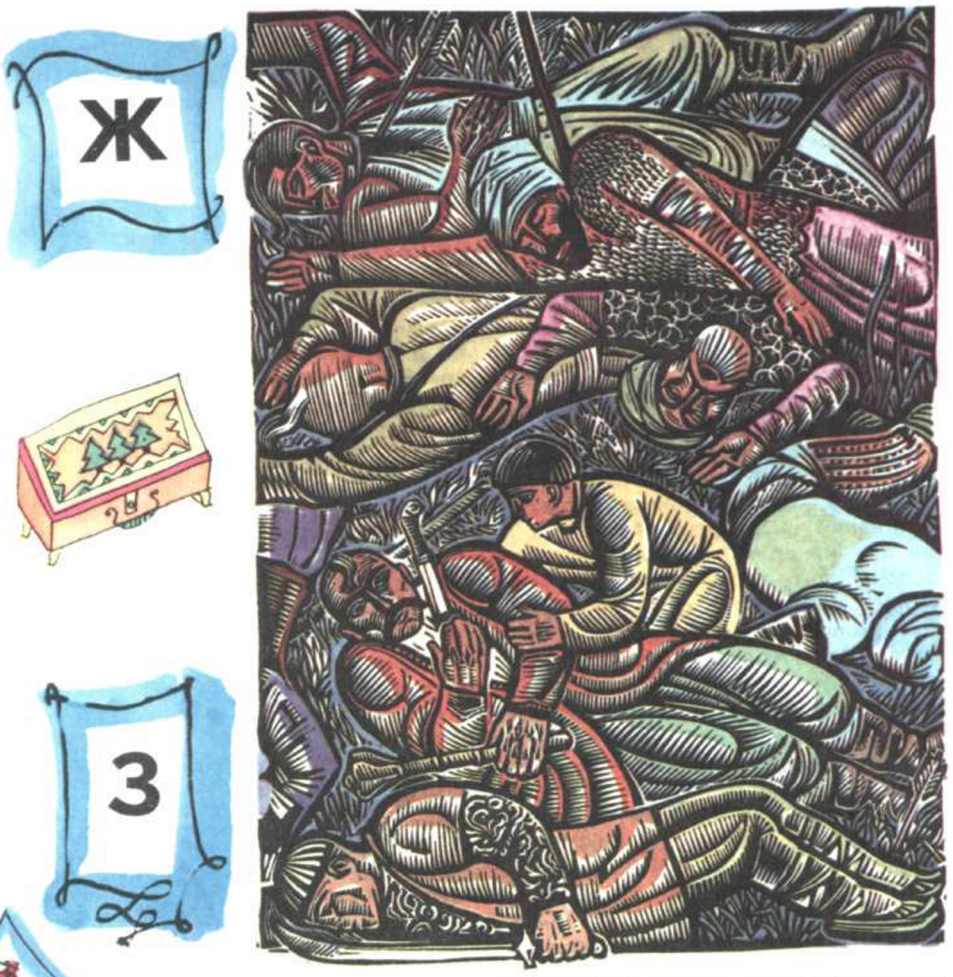

Г. ЯКУТОВИЧ. Ілюстрація до збірки оповідань М. Пригари «Козак Голота».

Мистецький словничок

ЗА РЕДАКЦІЄЮ МИСТЕЦТВОЗНАВЦЯ ВАЛЕНТИНИ РУБАН

ЖАНР. Цим похідним з французької словом, яке у буквальному перекладі означає рід, вид, позначають історично усталені підрозділи в мистецтві. Візьмімо для прикладу образотворче. Тут роками і століттями виокремилися такі його роди і види, як пейзаж, портрет, натюрморт, побутовий чи історичний живопис тощо.

Проте й жанри образотворчого мистецтва мають свої підрозділи, так звані піджанри. Найпоширенішими в живопису є, мабуть, портрети, які наближаються за документальністю до фотографії. Однак є серед портретів і шаржі — гумористичні зображення людей, карикатури — зображення сатиричні. Без них не виходить жоден номер «Перця», «Крокодила».

Свого часу жанри класичного мистецтва були строго канонізовані, і митці просто не мали права відступати від тих «залізних правил». Проте останніми роками це різке розмежування жанрів нівелювалося, тож в одному й тому ж творі уживаються кілька видів чи жанрів образотворчого мистецтва.

ЗАСТАВКА. Взявши до рук книжку чи журнал, одразу звертаєш увагу не на текст, а на його оформлення. Якщо починається розділ чи параграф красивим орнаментом, буквицею — тобто мальованою першою літерою тексту, а, можливо, навіть цілою графічною композицією, що розкриває зміст наступної розповіді, то одразу ж зацікавлюєшся текстом. Усі ці різновиди малюнків, які прикрашають текст, і називають заставками, що являють собою один з підрозділів художньої творчості.

ІКОНОПИС. Це — народжений за часів середньовіччя вид живопису, що популяризував біблійну тематику. Маючи культове призначення, іконопис, на відміну від стінопису, яким також прикрашали храми, церкви та костьоли, є живописом мініатюрним: ікони згідно з канонами, повинні бути меншими від вікон культової споруди.

Ці іконографічні канони склалися здавен. Відступати від них просто заборонялося художникам. Канони стосувалися навіть повороту голови того чи того святого, кольору його одягу, жесту, погляду і т. д. Проте в різних країнах ці канони були свої, «внутрішні», тому в світовому мистецтві існує дуже багато іконописних шкіл.

На Україні, як і в світовій практиці, найвідомішими були іконописні школи Києво-Печерської лаври, де малювали по дереву, металу, на папері, багато оздоблюючи кожну ікону, та в Богородчанах, де у Манявському скиті народився іконопис на склі, що увійшов в історію мистецтва як гуцульський стиль.

Майстри минулого залишили нам у спадок чимало цілих ансамблів іконостасів. На жаль, багато їх втрачено через невігластво та вандалізм, що став частиною войовничого атеїзму 30-х років. Але ті, що збереглися, є справжніми шедеврами.

ІЛЮСТРАЦІЯ. Похідне з латинської, означає: наочне зображення. Цим терміном позначають усі види зображення, котрі супроводять, доповнюють і наочно пояснюють текст. Це — рисунки, гравюри, репродукції, фотографії.

Поява й розвиток ілюстрування як виду мистецтва пов'язане з розквітом книгодрукування і журнальної справи, що дали справжніх майстрів цієї справи. Адже художник, що береться ілюструвати текст, повинен зрозуміти думку автора і втілити її в рисунку. Коли йдеться про радянських майстрів ілюстрації, не можу не згадати Василя Касіяна, 500 ілюстрацій якого до «Кобзаря» Тараса Шевченка є світовим надбанням. А хіба не справжніми шедеврами є ілюстрації Георгія Якутовича до творів Михайла Коцюбинського? Світових вершин сягнули й українські ілюстратори народних казок: розкрийте будь-яку збірку, і ви пересвідчитеся в цьому.

ІНКРУСТАЦІЯ. У буквальному перекладі з латини означає — вкривати поверхню виробу чи будови шаром дерева, кори, мармуру, металу... Це — вид декору для фасадів, інтер'єрів, різного призначення будівель у вигляді художніх узорів і зображень, які різняться від фону своїм кольором або матеріалом.

Є чимало видів інкрустації. Найпоширенішою є інкрустація деревом по дереву (інтарсія), металом по металу (насічка), каменем по каменю, а також змішані види інкрустації. Її часто використовують, зокрема, гуцульські різьбярі при виготовленні шкатулок, карафок, тарілей тощо.

В. Гарбуз із села Червоний Оскіл Ізюмського району Харківської області цікавиться феноменом Кашпіровського. Інші читачі просять розповісти, чи проводилися раніше хірургічні операції з гіпнотичним знеболюванням.

Листи і відповіді

Усе це є у посібниках з психотерапії

На запитання читача ми попросили відповісти працівників головного у республіці наукового закладу з проблем психіатрії — Харківського НДІ неврології та психіатрії імені В. М. Протопопова.

Знеболювання під час хірургічних операцій за допомогою гіпнозу відоме вже понад 160 років і до нього вдавалися і вдаються і зараз. Уперше таку операцію провели 7-го листопада 1820-го року в Паризькій лікарні Отель Дьє. Відтоді у світі здійснено багато тисяч хірургічних втручань під гіпнозом (кесарів розтин, видалення грудної залози, пересаджування тканини, видалення катаракти)... У Росії піонером навіювання нечутливості до болю був П. П. Под'япольський (1915 р.) — він знеболював видалення венозних вузлів на ногах, резекцію ребер, носової перегородки, видалення куль тощо.

Багато хірургічних операцій під гіпнозом робили К. І. Платонов (1923 р.), І. З. Вельвовський та М. Б. Фабрикант (1924 р.). У 1933-му році В. А. Бахтіяров провів під гіпнозом резекцію семи верхніх ребер і відокремлення од них лопатки, що тривала дві з половиною години. 1926 року російський хірург С. М. Берг, що проводив самостійний сеанс гіпнозу під час операції (він навіть не був психотерапевтом), довів: особам, які легко піддаються навіюванню, малі хірургічні операції можна робити в умовах навіяної анальгезії (нечутливості до болю) не лише у стані сну.

Зазначимо, що гіпнотичні методи здавна застосовуються для зняття больової чутливості при фантомних болях, в стоматологічній практиці, в акушерстві (при пологах) тощо. Детальне їх описання вже давно увійшло до класичних посібників з психотерапії. (К. И. Платонов «Слово как физиологический лечебный фактор» М., 1962; П. И. Буль «Основы психотерапии», Л., 1974; А. П. Слободяник «Психотерапия, внушение, гипноз», К., 1977 тощо).

Немає нічого нового і в терапевтичному використанні гіпнозу за допомогою телебачення. У підручниках для психотерапевтів-початківців є навіть спеціальні розділи, так і названі: «Гіпнотерапія за допомогою засобів зв'язку». Вже давно встановлено, що гіпнотизація можлива й на відстані, скажімо, за допомогою телефону, радіо, телебачення, кіно та магнітофона.

Дослідники з'ясували, що при наявності високої навіюваності гіпнотичний стан можна викликати не лише при безпосередньому спілкуванні хворого і лікаря, а навіть користуючись предметами, зокрема фотографією. Це успішно вдається за умови, що гіпнотерапевт кілька разів уже гіпнотизував хворого, між ними встановився відповідний гіпнотичний раппорт. Так, М. Я. Окунєв гіпнотизував моряків, що потерпають від морської хвороби, за допомогою радіотрансляції; П. І. Буль гіпнотизував на відстані, виступаючи по телебаченню. Неодноразово гіпнотизували по радіотелефону хворих, що перебували в барокамері під контролем телеекрана й лікувалися з приводу бронхіальної астми.

Та всі операції під телегіпнозом можна проводити лише з людьми, які добре піддаються навіюванню, і лише з тими з них, кого лікар вже гіпнотизував не раз при безпосередньому контакті. Саме таку пацієнтку, що і раніше бувала у Кашпіровського у стані гіпнозу, й продемонстрували по телебаченню. Судячи з тих прийомів, які він застосував під час операції, це було звичайне постгіпнотичне навіювання, що грунтується на добре закріпленому попередньому раппорті з хворою.

Телевізійна реклама збільшила потік хворих на прийом до Кашпіровського. Мала зрости й їхня навіюваність, бо люди вірять телебаченню. А це неабиякий фактор у досягненні терапевтичного ефекту.

Сам собою подібний телеміст був зовсім не таким уже й безпечним експериментом, бо на випадок або технічної несправності на телебаченні, або спонтанного виходу хворої з гіпнотичного стану (що часто трапляється навіть під час звичайних сеансів навіювання) у пацієнтки міг статися больовий шок. Саме з цих міркувань, на наш погляд, проведення таких сеансів припустиме лише в екстрених випадках, коли немає іншої можливості застосувати анестезію, а гіпнолог з об'єктивних причин перебуває далеко від хворого.

Наталя ЛІПГАРТ,
доктор медичних наук, професор,
Головний психотерапевт МОЗ УРСР;
Олександр ГОЛОБУРДА,
кандидат медичних наук;
Всеволод ІВАНОВ,
психолог-сугестолог.

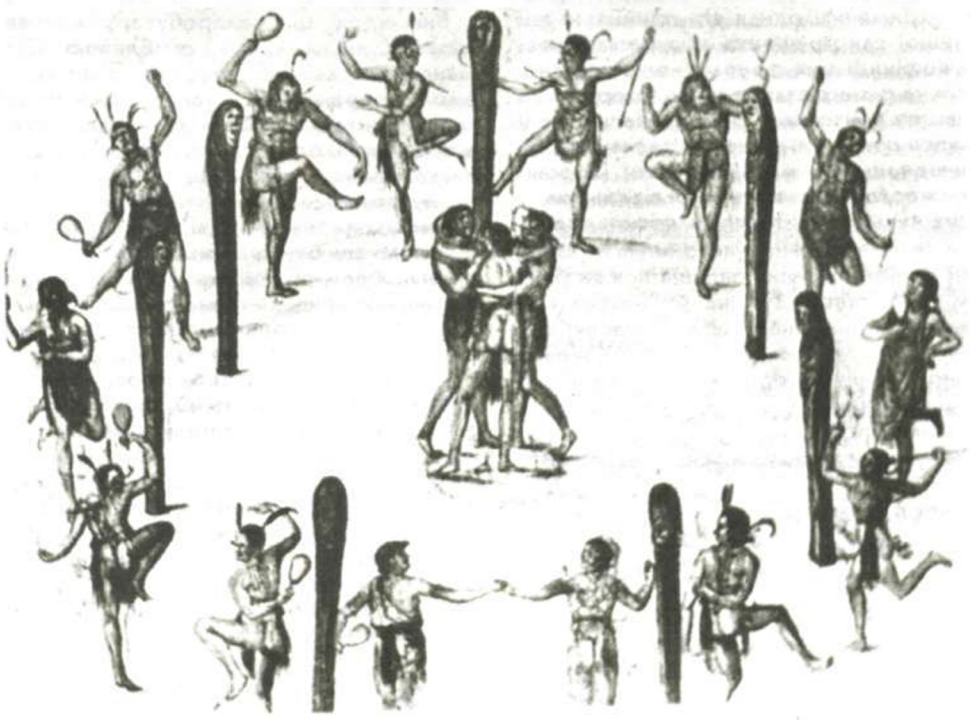

Шаман та його практика

На малюнку.
Магічний танок американських індіанців. Дерев'яні стовпи з вирізьбленими зображеннями духів і предків окреслюють священний простір. Тримаючи в руках плоди і злаки, танцюючі звертаються до родючості матері-Землі. Малюнок XIX ст.

Уявімо картину: яскраво палає вогнище, навколо якого зібралося плем'я. Біля вогнища пританцьовує шаман. Його вбрання оздоблене строкатим орнаментом, обвішане символами «магічної сили»: чучелами мишей, жаб, змій, зубами звірів і людей, амулетами. Чудернацьки розмальована шапка-маска зображує тотем його роду й одночасно — духу, що на його сприяння він розраховує. В одній руці шамана — барабан, зроблений із шматка священного «світового древа», у другій — ударна паличка. Шаман прискорює рухи, пісня його стає дедалі виразнішою і пристраснішою, глядачі підпадають під її ритм, і, погойдуючись, плескаючи в долоні, приєднують свої голоси до голосу шамана.

І ось настає кульмінація: обличчя до неба, шаман востаннє пронизливо зойкає, конвульсії стрясають його тіло, і, закрутившись дзигою, падає на землю. Глядачі заціпеніли, шаман нерухомий, екстаз змінився трансом, і «душа залишає тлінне тіло, пустившись у потойбічний світ предків...» Минає півгодини, а може, більше, й осклянілі очі шамана теплішають, руки здригаються, здивований, він трохи піднімається, нікого не впізнаючи, і потім, ніби після довгої відсутності, обходить коло, вітаючись з кожним. Коло стискується, шаман сідає на землю і розповідає про те, що побачив у світі духів і яка доля спіткає народ. Ще й сьогодні можна спостерігати таке у фінських лопарів, ескімосів Аляски чи бразільських індіанців.

Приблизно такий опис знаходимо у дослідженнях, що узагальнюють численні антропологічні та історичні дані, аналізують тексти магічних обрядів. Кожний елемент шаманського ритуалу (камлання) насичений особливим змістом. І навряд чи перебільшимо, якщо скажемо:

Передрук з журналу «Природа», № 11, 1988.

світогляд шамана — квінтесенція первісної культури.

Кажучи про шаманство і магію з точки зору їх найбільш загальних характеристик, утримаюсь однак від прийняття тої чи іншої етнографічної або релігіознавчої дефініції цих феноменів. Очевидно, магія на різних етапах свого історичного розвитку відігравала різні соціальні ролі й виповнювалася різноманітного змісту. Співвідношення магії, мантики (ворожби), жертовного культу богів та ряду інших культів і світоглядів досить складне й вимагає спеціального аналізу. Ці та інші подібні питання залишаться за рамками цієї статті. Тут же йтиметься про діяльність шамана, мага і чаклуна — різниця тут не є істотною — як різновид певної граничної практики, яка парадоксальним чином задовольняє реальні соціальні потреби.

Посвячення у шамани

Як стають шаманом? Зовсім не в результаті довільного «вибору професії», а завдяки об'єктивним умовам. Шаман, як правило,— це людина, поставлена певною мірою поза плем'ям і відзначена якимось «знаком»: родимкою, шестипалістю, приступами істерії чи епілепсії, які регулярно повторюються, блискавкою, яка вдарила біля самих її ніг, збігом сонячного затемнення з її народженням тощо. Індивідуальні особливості організму цієї людини чи її досвіду спонукають плем'я ставитися до неї із змішаним почуттям страху і цікавості, пов'язувати з нею різні таємничі події, чекати від неї надзвичайних вчинків, приписувати здатність спілкуватися з духами. Після спеціального обряду посвячення, під час якого засвоюються магічні ритуали і знання, таке ставлення узаконюється.

Навчання шаманської практики не скидається на освіту чи виховання у загальноприйнятому розумінні як засвоєння традиційних стандартів культури. Серцевину процесу формування шамана становить перетворення його свідомості, що нерідко описується як криза особистості, як трагічна пограничная ситуація, що докорінно перебудовує світогляд і спосіб сприйняття світу.

Добровільна самоізоляція (згадаймо, що найтяжчою карою за провину, крім смерті, було вигнання), зовсім невиправдана з точки зору здорового глузду, є перший індивідуалістичний крок, який виділяє шамана із середовища інших людей. Залишаючись на самоті (у пустелі, в лісі), кандидат у шамани піддає себе (іноді з допомогою вчителя) важким випробуванням (у ескімосів Аляски — перебуває в льодяній хатині голий без їжі протягом місяця).

Внаслідок цих випробувань він захворює, як вважають, особливою «шаманською хворобою», що дає йому змогу переживати стани, близькі до смерті, інтерпретовані як «відліт духу з тіла», «пригоди у світі духів» тощо. Цей екстатичний ступінь ініціації допомагає опанувати особливий тип сприйняття, здатність переходити від «звичайного», за визначенням сучасних магів і містиків типу Л. Грея, М. Харнера, К. Кастанеди, до «незвичайного» стану свідомості. Так утворюється фундаментальна структура магічного знання, або ядро шаманства.

Що ж характерне для цього способу сприйняття? По-перше, відчуття органічної єдності з природою, «океанічне почуття» (З. Фрейд). По-друге (як наслідок першого), набуття здатності бачити й чути не тільки інакше, але й значно гостріше за звичайну людину. Тому виникає враження, що шаман, скажімо, бачить «невидиме» — те, що відбувається у нього за спиною, за стінами будинку, під водою тощо. По-третє,— і це головне — він починає «спілкуватися з духами». Слово «шаман» у ряді індоєвропейських та угрофінських мов означає буквально «той, хто знає»; але знання це стосується того, як порозумітися з духами і здійснювати надприродні впливи. Тому шаманська практика є способом магічного спілкування (з природою, демонами, іншими людьми), здійснюваного на «іншому рівні реальності». Причетність до цієї реальності нібито дає змогу шаману не тільки бачити й чути не так, як інші, а й ставати невидимим, літати, довільно змінювати свій вигляд і фізичні здібності, існувати одночасно в двох місцях і т. ін. Приймаючи уявлення про дві реальності, первісна свідомість сприймає найнеймовірніші здібності шамана як реальність.

Космос шамана

Магічне знання не вичерпується особливим типом сприйняття, але включає в себе вихідну міфологічну структуру, техніку так званої трансіндукції, практичні відомості про ліки, рослини, мінерали, метали, фізіологію і психологію людини, поведінку тварин, рух планет і т. ін. Міф є основою світогляду шамана; він тісно пов'язаний з ритуальною заданістю життя стародавніх людей та з уже згаданим

способом органічного бачення природи. Шаман сприймає природу метафорично, як людиноподібне тіло, живу істоту, функціонування якої обумовлене взаємодією всіх її частин.

Особливу роль у шаманському космосі відіграє містика чисел, яку легко простежити, скажімо, на числі «сім» — чи то сім зірок і небесних сфер, сім смертних гріхів або чудес світу. Другою важливою частиною цього космосу є магічна антропологія — шаманське вчення про людину, для якої характерне уподібнення різних аспектів внутрішнього світу світові зовнішньому. Дж. Фрезер, наприклад, зазначає, що багато первісних племен уявляють душу, як «маленьку людину»: «Індіанці-гуроні вважають, що душа має голову, тіло, руки й ноги, коротше кажучи, є зменшеною подобою самої людини». У ескімосів побутує вірування, згідно з яким «душа має таку ж форму, як і тіло, частиною якого вона є, тільки тоншої, легшої природи»[1]. Згідно з віруваннями індіанців-нутка, душа також має вигляд крихітної людини.

В ототожнюванні психічних процесів із зовнішніми об'єктами коріняться численні таємничі заборони. Так, табу на споглядання людини, яка п'є чи їсть, виникли з переконання у магічній силі погляду, здатного в цей момент вилучити душу з рота, а звичай завішувати дзеркала у кімнаті померлого бере початок з побоювання, що відображення живої людини (яке розуміється як душа) може бути викрадене духом покійного.

Аналогічним чином суб'єктивні переживання людини, у тому числі внутрішні відчуття свого тіла, інтерпретуються шаманом у предметній формі. Так, наприклад, шаман описує шлях, який проходять усередині тіла породіллі покликані на допомогу духи, як такий, що «визначається справжньою міфічною анатомією, яка відповідає не стільки справжній будові дітородних органів, скільки певній емоційній географічній карті, на якій позначені всі укріплення противника і всі точки переходу в наступ... Картина внутрішньоматкового світу, населеного фантастичними чудовиськами та лютими тваринами, може дістати аналогічне пояснення, що підтверджується словами одного аборигена: це, мовить він, тварини, які посилюють біль породіллі,— тобто персоніфіковані страждання». Важко втриматися, щоб не згадати у зв'язку з цим фантастичну анатомію живих істот І. Босха або «гротескне тіло» велета Гаргантюа Ф. Рабле.

Шаманська космологія не належить лише до магічного знання, хоча формують і вигадують її насамперед шамани. Вона дає змогу надати мислимої й наочної форми по суті позамежним для первісного мислення феноменам, знання про які має шаман як творець і хранитель цієї картини світу, що органічно входить у загальноплемінний світогляд. Знанням же, яким володіє виключно шаман і яке можна вважати власне магічним, слід було б назвати знанням про техніку трансіндукції, тобто про те, як переходити від «звичайного» до «незвичайного» стану свідомості.

[1] Фрезер Дж. Золотая ветвь. М., 1980, с. 206.

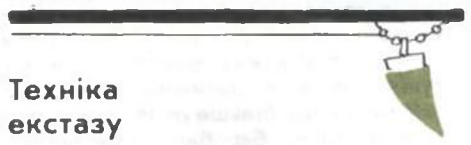

Техніка екстазу

Трансіндукція — це, по суті, форма своєрідного психосоматичного «спогаду» про той «заклик», або духовну кризу, якої зазнала людина, ставши шаманом; це типове «повторне реагування». І шаман знає, як набути цього стану, який у християнській культурі традиційно інтерпретували як одержимість злими духами і розглядали як спосіб контакту з надприродними лихими силами. Екстаз — майже обов'язковий етап перед уходженням у транс. Шаман, як правило, кілька днів голодує, не контактує з одноплемінниками, а потім, уже в їхньому колі, влаштовує своєрідний спектакль з музикою, піснями й танцями. Збудження, що досягло своєї межі — екстазу, завершується непритомністю — трансом.

Ще не так давно у трансі вбачали лише обман і спекуляцію на неуцтві. Нині є спроби зрозуміти транс як особливу форму психофізіологічного стану, що відповідає «перебуванню» у зміненому стані свідомості. Так, уже згадуваний М. Харнер організував у США курси шаманів, які в основному відвідують студенти. Згідно з їхніми свідченнями, людина у стані трансу суб'єктивно переживає яскраві картини «іншого» світу, які, можливо, давали шаманам підстави вважати, що душа здатна виходити за межі тіла і здійснювати незвичайні подорожі. З цього світу душа нібито може спостерігати за тілом, і, виходячи з трансу, деякі люди справді повідомляли про ту позу чи умови, в яких їхнє тіло перебувало у момент непритомності. У спеціальній літературі є відомості, почуті від людей, які, захворівши, чи під дією ліків, музики або танцю переходили в інші суб'єктивні стани свідомості, буцім подорожуючи у просторі і часі.

З головних атрибутів магічної діяльності найбільш значущим є вбрання шамана, у якому втілено вихідну світобудову і яке має значення для вивчення природи магії нарівні з міфологічними

і магічними текстами. Особливу роль відіграє нагрудна прикраса шамана (намисто з блискучих каменів, полірований металевий диск тощо), яка служить магічним дзеркалом, призначеним для бачення прихованого і читання потаємних думок. Маска шамана начебто полегшує контакт з обраним духом і тому є його зображенням. Вона задає шаманові відповідний спосіб поведінки, моделюючи його перевтілення в цей дух або тотем. Барабан чи бубон — найважливіше знаряддя (виготовлення його — окрема сторінка магічної техніки і знань). Його ритм гіпнотизує і збуджує одноплемінників, втягуючи їх в екстатичний стан, що, в свою чергу, ще більше розпалює шамана. Крім того, барабану приписують здатність доставляти душу шамана в інші світи, через що він дістає назву «кінь» або «човен шамана». Характерно, що ці властивості барабан здобуває тільки в руках шамана, на якого він, у свою чергу, впливає сильніше, ніж на інших людей, вводячи його в стан магічного трансу.

Навіщо потрібен шаман?

Авторитет шамана грунтується не на тому, що він — найкращий серед рівних, і в цьому його принципова відмінність від авторитету вождя. Повага, яку виявляють шаману,— наслідок його несхожості на рядового члена племені. Шаман не тільки і не стільки хранитель колективного досвіду, скільки першопроходець, який відкриває незнане раніше знання, спираючись на надприродні закономірності.

Його особливе становище зумовлюється тією роллю, яку відіграє магія у житті первісного племені. Шаман — насамперед лікар, але він не пояснюватиме захворювання переохолодженням організму чи зіпсованою їжею, хоча саме такий діагноз, здавалося б, найбільш доречний для успішного лікування. Навпаки, він виявить, що хворий втратив «свого духовного двійника» або «життєву силу», в нього вселився «злий дух» і т. ін. Тому головну роль у магічному лікуванні відіграють не засоби народної медицини, а обряди, які створюють довкола хворого особливий колективний настрій, що допомагає племінній свідомості впливати на стан одноплемінника. Фактична мета — не вилікувати конкретного хворого, а задовольнити родові емоційні та міфологічні потреби. Цей бік діяльності шамана чітко виявляється в його функції «проводиря до смерті», який забезпечує благополучну подорож душі померлого в країну предків: головне значення цього ритуалу полягає у відтворенні основного міфу племені і тим самим у підтриманні племінної єдності. Як носій прийомів мисливської магії, шаман не прагне вказати найкращий спосіб полювання (хоча подеколи він фактично робить це), але підкреслює свою здатність спілкуватися з тваринами, набувати їх вигляду, керувати їх поведінкою і тим створювати сприятливі умови для полювання. Очевидно, шаман забезпечує відповідний психологічний настрій учасників (недарма в багатьох футбольних командах на Заході є штатна посада «психолога-мага», який настроює команду на перемогу).

Крім того, шаман — це перший юрист і законодавець. «Саме шаман,— як правило, визначає регулятивні механізми у формі племінних законів, первісним джерелом яких є тотем. Тільки шаман уповноважений консультуватися з ним,— пише У. Резерфорд. — Поступово вибудовується сукупність прецедентів та інтерпретацій, які передаються усно від одного покоління до іншого». Багато соціальних і моральних норм, які виникли з накладених шаманом табу, описує Дж. Фрезер. Він, наприклад, показує, як табу на їжу запроваджує санітарно-гігієнічні правила співжиття; як віра у магію спільної трапези, «безпідставний страх і хибне розуміння причинності побічним чином зміцнили в дикунів норми гостинності, честі і довір'я».

Шаман є хранителем народної пам'яті, творцем міфології та епосу, винахідником музичних інструментів, художником і співаком. Він же стежить за календарем і фіксує перші астрономічні відомості. Можна простежити особливий зв'язок між магічним культом вогню і практикою обробки металів, який в образі алхімії зберігся далеко за межами кам'яної доби. Але шаман не культивує ці знання самі по собі. Вони зберігаються у магічній свідомості лише тому, що потрібні для виконання його суспільних функцій.

Чому магія така живуча?

Звідки черпає сили шаман? Чому його індивідуальність — найвище мірило колективних норм і уявлень? Уже мовилося, що людина, ставши шаманом, «перероджується» в істоту зовсім іншого роду: вона змінює ім'я, а іноді — навіть стать. Продовжуючи підтримувати зв'язки з людьми (він, наприклад, може одружитися), шаман водночас прилучається до іншої форми «соціальності», народженої

первісною свідомістю. Цей справжній рід і сім'я шамана є товариство духів, демонів і тотемів-тварин, у яких він нібито переселяється і з якими спілкується на інших рівнях реальності з допомогою «розширеної» свідомості. На основі цієї гіпотези спробуємо підсумувати розповідь про деякі риси магічного знання.

Свого часу Сократ закликав людину до самопізнання, висловивши у такий спосіб сумнів у цінності та змістовності глобальних спекулятивних картин Всесвіту, які існували в античній Греції. Але перші звернення до сформульованої ним проблеми: «Я знаю, що я нічого не знаю» — знаходимо вже в галузі магічного знання. Шамани, заперечуючи життєвий досвід кожного окремого члена племені як «уявне знання», фактично засновували культ незнання. Досвід навчив їх: не позитивні знання, а віра є основою успіху магічної діяльності.

Американський антрополог Ф. Боас доніс до нас разюче документальне свідчення — автобіографію одного з північноамериканських шаманів, у якій описано весь шлях набуття магічних навичок. Квесалід — так звали цього чоловіка — з самого початку настроєний досить критично: він розуміє, що магія неспроможна дати обіцяне. Він навчається техніки лікування і дивується з наївності хворих, які не тільки довіряють йому, а й відчувають реальне полегшення. З часом його скептицизм поступається місцем сумніву — можливо, його шахрайське лікування має реальну магічну силу? Боас пояснює, що Квесалід став великим чаклуном не тому, що зцілив своїх хворих, але він зцілив їх тому, що став чаклуном, зміг завоювати їх довір'я, в основі якого, в кінцевому підсумку, були наївність і незнання.

Однак шамани не тільки культивували й оберігали невігластво первісної людини; заперечуючи колективні хаотичні знання, вони на противагу їм висували методи експериментування зі знанням, що відбиває колективний практичний досвід. Наприклад, замість маніпуляцій з тілом породіллі, до яких вдавалася темна повитуха, шаман «психологічно маніпулює» при пологах, використовуючи для цього відповідну міфологічну символіку. Критикуючи неуцтво і зневажаючи його, шаман водночас активно користується ним в інтересах групи, надаючи йому форму міфологічного знання. Плем'я чекає від шамана не розгорнутого обгрунтування причин хвороби і способів її лікування, а відтворення всіх деталей картини, відомої лише по одному реальному елементу, тобто факту захворювання. Цей елемент треба доповнити до цілісного, завершеного образу — міфа, спроможного дати «задоволення вигадкою» і звільнити від тяжкого почуття невизначеності і безсилля. Шаман показує групі глобальну (але фантастичну) картину світу, включає всі події в розгорнуту метафоричну і символічну систему значень.

Тим часом індивідуальна вигадка шамана не несе в собі позитивного знання. Вона становить соціоморфний опис природи, в якому об'єктивні закономірності діють в образі природних або персоніфікованих надприродних сил. Але це дивним чином поєднується з інтерпретацією пізнавального процесу, що перетворюється у первісній свідомості на магічний акт. І магія перетворюється на своєрідно усвідомлену процедуру соціального виробництва знання.

Так що ж таке магія?

Етнограф Б. Малиновський, спостерігаючи за тубільцями на островах Тихого океану, помітив цікаву закономірність. У землеробстві магічні обряди застосовувалися тільки при культивуванні ямса і таро, але ніколи — при збиранні кокосів чи бананів. Риболовецька магія застосовувалася тільки при небезпечній ловлі акул. Спорудження човна, на відміну від спорудження будинку, супроводилося магічними діями, як і художнє різьблення по твердих сортах дерева на противагу звичайному різьбленню. Висновок Малиновського: сфера магії — це галузі підвищеного ризику, де панує випадок і невизначеність, де не існує надійного алгоритму удачі, де великою є можливість помилитися. Цей висновок дає змогу зрозуміти магію як форму «ризикованого знання», але виникає питання: чи містить це знання що-небудь, крім ілюзій і помилок? Вважаю, що тут можлива й навіть необхідна позитивна відповідь: адже люди не можуть тисячоліттями перебувати в омані, яка нічого не дає їм на практиці. Я визначив би магічне знання як соціальний проект екстремальної ситуації, як план дій в умовах принципової невизначеності та смертельної загрози, план, до якого залучено всі соціальні резерви тіла, духу та суспільного організму.

Щоправда, такого роду проектування діяльності мало сенс у полюванні чи рибальстві, де була надія на реальний успіх. Але яка ж роль магії, скажімо, в управлінні погодою — сфері надзвичайної зацікавленості не лише первісної, а й сучасної людини? Адже, на думку С. А. Токарєва, «це єдиний вид магії,

об'єкт якого насправді ніяк не може залежати від волі і дій людини і який... не має під собою жодних об'єктивних підстав». Звернімося до прикладу.

«Викликачів дощу» у первісних суспільствах, як правило, виокремлювали в особливий розряд чаклунів. Фрезер пише, що «засоби, за допомогою яких чаклун прагнув виконати свої професійні обов'язки, як правило, хоча й не завжди, спираються на принципи гомеопатичної, або імітативної магії. Якщо він хоче викликати дощ, то вдається до розбризкування води або імітації хмар; якщо ж він ставить собі за мету припинити дощ і наслати посуху, то, навпаки, обходить воду стороною й удається до послуг вогню для того, щоб випарити надто великі виділення вологи». Таким чином, магія цього типу хоча й запозичує свою імітаційну техніку від типів магії, які складаються на основі реальної практики землеробства, лікування тощо, але сама не здатна впливати на практичну діяльність.

Уявімо собі, як люди австралійського племені дієрі під час сильної посухи звертаються до духів своїх предків, яких називають мура-мура, щоб ті дарували їм силу викликати рясний дощ. Вважається, що дощ зароджується у хмарах від магічних обрядів таким чином. Копають яму розміром приблизно три на чотири метри, над нею ладнають хатину конічної форми. Старійшини племені пускають кров двом чаклунам, котрі, вважається, дістали від мура-мура особливе натхнення. Кров, що стікає з їхніх ліктів, потрапляє на одноплемінників, які скупчилися у хатині. Стікаючі кров'ю чаклуни пригорщами розкидають навколо себе пташиний пух, частина якого прилипає до забризканих кров'ю тіл людей, а друга кружляє в повітрі. Кров є символом дощу, а пух — хмари.

Під час церемонії на середину хатини викочують два величезних камені: вони зображують хмари, що збираються, і провіщають дощ. Потім ті ж чаклуни відносять камені на відстань у два десятки кілометрів і піднімають їх на найвище дерево. У цей час решта чоловіків збирає гіпс, розтирає його на порох і кидає в яму з водою. Вважається, що мура-мура бачать це і негайно спонукують хмари з'явитися на небі.

Наприкінці молоді й старі чоловіки оточують хатину й, нахиливши голови, б'ють її, як барани, доки вона не завалиться. Причому руками можна користуватися лише тоді, коли залишаться найважчі колоди. Протикання хатини головами символізує продірявлення хмар, а падіння хатини — випадання дощу. Піднімання двох каменів, які також символізують хмари, на вершини дерев є способом примусити з'явитися на небі справжні хмари.

Отже, замість копати криниці чи шукати джерела, плем'я напучуване шаманами, займалось явно марною справою. Але чи не була ця діяльність формою усвідомлення своїх меж? Екстремальні умови були нормою життя людини, яка тільки починала пізнавати природу, тому в магічному знанні відбивалася примітивність практики. За неможливості справді впливати на природу відбувалася підміна цілей. Магія замінила природу як об'єкт діяльності іншим об'єктом — групою людей. Це допомагало згуртовувати плем'я, забезпечувало його єдність, мобілізувало всі його життєві сили за умови повної неможливості змінити зовнішні умови існування. І в цьому плані магія була досить ефективною силою, яка давала не предметний результат, а конкретну програму поведінки за умов, здавалося б, неможливості й безглуздості всілякої діяльності.

Геродот розповідає, як одне західноафриканське плем'я, щоб помститися вітрові Сахари за те, що висушив усі водойми, пустилося в пустелю на війну проти південного вітру і в повному складі було поховане самумом. Нам ясно, що самум слід було б перечекати у безпечнішому місці. Але хіба не гіднішою людини є боротьба з небезпекою, ніж пасивне чекання мученицької смерті? Індивідуалізм шамана і критика ним племінної свідомості і практики відбивали небажання людей миритися з обмеженістю власного буття, відступати під тиском стихій. Магія мала не тільки загальновідомі негативні сторони. Ми зобов'язані магії і першими моделями активного ставлення до світу.

Середньовічна теологія вигнала магію із сфери розумного світового порядку в галузь демонічних сил, де тільки й залишався просвіт для вільної діяльності людини. Ренесанс знову відродив образ мага, як творчого діяча. «Безмірна могутність людини зосереджується в цілісному Акті,— пише Е. Гарен. — І ось — мудрець, який має владу над зірками, маг, який формує стихії; ось — єдність буття і мислення, загальна відкритість реальності. Це, й ні що інше, мав на увазі захист магії, яку Відродження включило в своє уславлення людини».

Але й сьогодні, зробивши магію більш зрозумілою, ми не зможемо позбавити її таємниці, навіть якщо з усього її арсеналу в нашому розпорядженні залишиться тільки магія слів і чари любові.

Ілля КАСАВІН,
кандидат філософських наук.

Тест

Можливості самоконтролю

На початку 80-х років дослідженнями нідерландського професора А. Аппелса доведено, що провісниками інфаркту міокарда або раптової смерті можуть бути симптоми емоційного виснаження, фізичного знесилення або раптове посилення втоми. Вони даються взнаки за кілька днів або місяців до нещастя.

У спостереженнях за групою чоловіків найризикованішого віку (40—59 років) вчений з'ясував, що інфаркт міокарда у 80 процентах випадків пов'язаний з психологічним синдромом — депресивний стан, відчуття виснаження життєвих сил, безпорадності, апатії, нав'язливого стану, порушення сну.

За допомогою тесту, складеного А. Аппелсом, можна оцінити ступінь виснаження життєвих сил і загрозу депресії.

Підрахуйте очки.

Від 0 до 4 очок— ознак надмірного перенапруження чи втоми практично немає. Ризик низький.

5—9 очок — є деякі ознаки перевтоми. Стресове навантаження часом буває високе. Радимо вам не допускати подальшого перенапруження, не забувати про відпочинок й уміти відновлювати свої сили. Можна навіть

	Так	Не знаю	Ні
1. Часто втомлююсь	1	1	0
2. Мені важко заснути	1	1	0
3. Вночі прокидаюся кілька разів	1	1	0
4. Постійно відчуваю млявість	1	1	0
5. Почуваю себе у розквіті сил	0	1	1
6. Мені не таланить	1	1	0
7. Життя заганяє у безвихідь	1	1	0
8. Як і раніше, статеві стосунки мене вдовольняють	0	1	1
9. Дрібниці дратують все сильніше	1	1	0
10. Фізично виснажений, ніби вичавлений лимон	1	1	0
11. Іноді здається, що вже краще вмерти	1	1	0
12. Здається, що нема більше життєвих сил	1	1	0
13. Настрій пригнічений	1	1	0
14. Щоранку прокидаюсь з почуттям утоми та виснаження	1	1	0

не звертатися до лікаря, у вас вистачить енергії й сил упоратися самотужки. Ризик середній.

10—14 очок — інтенсивне стресове навантаження, що вимагало від вас великого напруження протягом тривалого часу, призвело до виснаження життєвих сил. Вам потрібний повноцінний відпочинок. Оформлюйте відпустку, залиште на деякий час свої справи й не турбуйтесь. Повірте, здоров'я — дорожче. Вам треба звернутися до психолога або психотерапевта. Ризик високий, особливо, якщо у вас підвищений тиск, надмірна вага, а також якщо ви палите або малорухомі.

Етика взаємин

Чекаємо гостей

Немає жодного сумніву у тому, що відлуння веселощів неодмінно позначиться на спокої сусідів, вноситиме в їхнє звичне повсякдення певний дискомфорт. Деякі з них, найбільш нестримані, починають стукати в стіну або дзвонити біля вхідних дверей, аби висловити вам своє невдоволення, і, що гріха таїти, не завжди у коректній формі. Конфліктна ситуація в таких випадках забезпечена. Як її уникнути? Найліпший спосіб — попередити своїх сусідів напередодні. Не виключено, що котрийсь із них виявить до вашого заходу надмірну цікавість чи бажання взяти участь в урочистостях. Ваша відмова тут буде більш ніж недоречною і сприйматиметься як елементарна неповага. Якщо ж усе-таки присутність будь-якого з сусідів ви вважатимете небажаною, то маєте вдатися до найвищої дипломатії, щоб ваша відмова не прозвучала образливо.

Подружня галантність — річ не зайва, без цього особливого мистецтва немислимі дружні стосунки між подружжям. Хибною є думка, якої чомусь дотримуються деякі чоловіки, мовляв, галантність по відношенню до своєї дружини не є обов'язковою, бо розцінюватиметься оточуючими як ознака пануючого в сім'ї матріархату. Через це нерідко виникає парадоксальна ситуація: запрошений в гості з дружиною чоловік виявляє максимум уваги всім знайомим жінкам, крім власної дружини.

Тим часом саме шанобливе ставлення до дружини за будь-яких обставин є ознакою справжнього мужчини. До того ж, це свідчить і про його ставлення до самого себе, бо вона — його половина!

Що б там не було, чоловік зобов'язаний:
подавати дружині пальто як удома, так і в публічних місцях;
не читати за обідом газету, книжку;
на урочистому вечорі, вдома, у гостях перший танець завжди танцювати зі своєю дружиною;
завжди помічати її нове вбрання, сказати їй з цього приводу щось приємне, і, взагалі, не залишати надовго без компліментів;
дарувати дружині сувеніри, навіть без приводу, просто так;
час від часу приносити їй квіти;
ідучи вулицею разом з дружиною, не озиратися на інших жінок;
виходячи з дому в неробочий час, неодмінно повідомляти дружині про мету свого відходу, а також про час повернення додому;
чоловікові не зайве поцікавитися, чим займалася дружина під час його відсутності, і взагалі, якомога більше уваги приділяти дружині вдома, не обмежуючись діловими розмовами.

Є чоловіки, котрі повсякчас критикують своїх дружин за їхній зовнішній вигляд, манеру вдягатися, характер, методи виховання дітей і таке інше. Жити поруч з таким чоловіком, зізнаймося, не дуже весело. Але він має усвідомлювати, що рано чи пізно його критиканство обернеться проти нього самого — дружина перестане на все реагувати. Водночас і дружині варто замислитись: чи не є поведінка чоловіка наслідком його власної закомплексованості, невдоволення самим собою. Рівновагу у подібних ситуаціях можна відновити, якщо дружина більше зважатиме на достоїнства чоловіка, його, хоча й незначні, успіхи на роботі. Натхненний таким ставленням, він неодмінно запрагне змін у стосунках.

Засоби проти домашнього гриба

Як ви здогадалися, мова — про гриб, який уражує деревину. Справді, якщо своєчасно не вжити заходів, він швидко розмножується і за шість-вісім місяців здатен геть «з'їсти» дощані частини дачного будиночка чи будь-якої іншої дерев'яної споруди. Як відомо, він полюбляє погано провітрювані з підвищеною вологістю приміщення. Отже, для профілактики провітрюйте приміщення, вчасно поновлюйте фарбу на дерев'яних конструкціях. Якщо ж гриб усе-таки з'явився, спробуйте обробити хвору деревину сумішшю мідного і залізного купоросу. Розчин готують так: в одному літрі гарячої води розчиняють по 50 грамів цих речовин, а потім обприскують з пульверизатора гарячим розчином уражені грибком місця, або наносять його квачиком, захоплюючи і сусідні, здорові ділянки. Через місяць процедуру повторюють. Якщо до розчину додати глину до утворення пастоподібної маси, нею просто обмазують дощані конструкції. Така обробка більш ефективна. Є й препарати для боротьби з домашнім грибком — «Пентабос» і «Лігно».

Коли тріскається шкіра на руках, радимо час од часу робити солоні ванночки для рук: 100 г солі розчиніть у літрі гарячої води. Нехай вона буде такою гарячою, яку тільки ви здатні витримати. Через кілька хвилин вимийте руки і змастіть їх соняшниковою олією або живильним кремом.

На порозі — осінь

Якщо ви влітку часто бували на палючому сонці, то шкіра у вас напевне пересушена. На ніч щедро змащуйте лице жирними кремами, вдень — зволожуючими, особливо коли почнеться опалювальний сезон. І не забувайте про маски!

Жовтково-медова маска.

Покладіть у чашку один жовток, кілька крапель олії (якщо є — маслинової) і розмішайте. Коли суміш загусне, додайте півложечки меду і знову ретельно перемішайте. Якщо суміш недостатньо густа, додайте трохи картопляного борошна.

Накладіть масу пальцями на обличчя і шию, не забуваючи місця біля вух. Через 20 хвилин змийте маску прохолодною водою з допомогою шматочка вати. Потім як слід вмийтеся холодною водою.

Виноградна маска

(ідеальна для працюючих жінок)

Уранці протріть лице тампоном, змоченим у косметичному молоці, візьміть 2—3 ягоди винограду, зніміть шкуринку і протріть лице, шию, повіки. 15—20 хвилин займайтеся своїми хатніми справами, а потім умийтеся холодною водою.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Доба Української Центральної Ради

От у чому полягала неможливість для них признати українськими найбагатші частини території України, заселені з давніх давен українцями, политі їхньою кров'ю, якраз ті землі, де віками проводилась боротьба українського козацтва з турками й татарами, де билося серце Козацької України, Січ Запорозька.

Кілька день урядова комісія професорів усякими способами намагалась переконати делегацію, що вона, делегація, вимагає від Уряду вирішення й здійснення автономії України —,а це ж неможливо.

І кілька день делегація товкла професорам, що вона не вирішення й не здійснення домагається, а тільки признання п р и н ц и п у автономії України, вислову своєї прихильності до цього принципу,— а це ж можливо.

На тому й розійшлись. Комісія мала передати всі матеріали з наших засідань на розгляд і вирішення Ради Міністрів, а делегація, не маючи часу дожидатись цього вирішення в Петрограді, рушила на Україну, щоб так само зробити відчит своїй вищій інституції,— Центральній Раді.

Перед від'їздом комісія професорів гаряче запевняла делегацію, що вирішення Уряду буде напевне прихильне до вимог українців,— як не в повній мірі, то в більшості пунктів.

Але делегація тої певності не мала. Не надав їй оптимізму й той факт, що ні одна руська соціалістична газета не схотіла надрукувати на своїх сторінках «Записки Делегації». Руська революційна демократія в ц ь о м у п и т а н н ю цілком солідаризувалася з своїми кадетсько-буржуазними професорами.

З тяжким серцем і новим гірким досвідом од'їжджало представництво української демократії з центру руської демократії.

Розділ IX.

Тимчасове Правительство одкида домагання Центральної Ради

1. Урочиста зустріч відповіді Тимчасового Уряду — 2. Природа селянської пробудженої ніжності. — 3. «І хведеративна!» — 4. Миру й землі! — 5. Два громи з Петрограда.

1. Урочиста зустріч відповіді Тимчасового уряду

А тим часом у центрі України, в Києві, Центральна Рада зібрала представництво від усієї трудової селянської української землі, щоб разом з ним достойно й поважно зустріти відповідь руської демократії й Російського Уряду. Висилаючи делегацію, Центральна Рада була певна, що тепер, після Всеукраїнського Конгресу та після Військового З'їзду й руська демократія й Уряд переконаються, що сила в українства є, що народні маси стоять за ним і що Центральна Рада має право й підстави бути представницею свого народу. А коли це так, то відмови на домагання не може бути.

І навмисно було розраховано одкрити Всеукраїнський селянський з'їзд на час повернення делегації з Петрограда.

Делегація прибула, з'їзд було одчинено, але... відповіді Уряду не було. Делегація могла тільки здати справоздання про свої переговори з окремими міністрами, про засідання з урядовою комісією, та про свою «аудієнцію» у Виконавчого Комітету Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів.

Справоздання викликало таке обурення, що воно перелилось через край і залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, по віщо вона посилала делегацію випрохувати милості в цих віковічних ворогів нашого народу? Не проханнями, не переговорами, не справедливістю треба з ними балакать, а кулаком!

2. Природа селянської пробудженої ніжності

Але було би великою помилкою й блудом у розумінню дальших подій думати, що в цьому обуренню найбільшу роль грало невдоволене н а ц і о н а л ь н е чуття селян.

Селянин з соціальної природи своєї є реаліст. Він оцінює явища не по їхній ідеальній, можливій цінності, а з погляду реальної, сучасної корисності. Національна свідомість, національне чуття — це є вже абстракція часової реальності, це є передбачення дальшого, підрахунок минулого, скомбінування в щось одне всього минулого, сучасного й майбутнього.

Український селянин не мав ні змоги, ні часу до таких складних комбінацій. Але він мав національну інтуїцію, позасвідомий розум, який одкладав у душі його життєві категорії, в одну певну цілість. І та цілість невиразно

Продовження. Початок у № 5-6-7 ц. р.

відчувалась ним раз у раз, а під час революції, під час пробудження загального українського руху пробудилась і в ньому з певною силою. Але тут же, зараз же злилась з його реалістичною природою й набрала цілком конкретних соціальних форм, які для селянина були цілком зрозумілі й виразно видні.

3. «І хведеративна!»

Революція знищила владу стражників, урядників, губернаторів, усе те конкретне, реальне зло, яке селянин відчував на собі щодня. Лишалось питання ще про війну й землю. Війна одбирала в селянина хліб і робітників од землі. На землі сидів ще поміщик і чогось ждав. Це все було зло, яке треба було знищить. Уряд же, від якого залежало те знищення, провадив далі війну й дозволяв поміщикам сидіти на землі й чогось дожидатись.

Отже, до Уряду довір'я не було. Вірити можна було тільки тим, хто скинув царя, стражників і був проти поміщиків. Тільки с в о ї м можна було вірити.

Солдат був свій і той, хто скинув царя. Ніхто не мав на селі більшого довір'я, авторитету, як солдат. І не офіцер, не унтер, простий, «рядовий» солдат.

Своїм був і той, хто по-селянськи говорив, хто здавна був відомий на селі, хто був «з наших, з простих», по-простому балакав, по-простому поводився, співав «простих» пісень, по-простому прокламації писав, газети на простій мові друкував, словом, цю «простість» шанував, приймав і навіть у закон вводив. Від цього віяло рідністю, це пробуджувало гідність, гордість,— це викликало велике довір'я. Значить, ці справді хотять добра простим людям, значить, вони спинять війну, вернуть синів-робітників і дадуть мужикам землю, на якій ще сидять поміщики.

Таким чином, «пробуджена ніжність» зараз же підпорядковувалась селянському реалізмові, злучалася з ним в одне, неподільне чуття.

Руські демократи й реакціонери сміялись з українських селян, які не давали промовляти тим ораторам, які в гасло «Російська демократична Республіка» не вставляли «і федеративна». На Всеросійському Селянському З'їзді в Петрограді, який одбувався якраз під час перебування там делегації Центральної Ради, селяни з України склали свою окрему фракцію (до 170 чоловік) на грунті цього додатку — «і федеративна». Руські соціалісти-революціонери, під проводом яких проходив З'їзд і які п р и н ц и п і а л ь н о визнавали право самоозначення націй, вживали всіх зусиль, щоб збити українських селян з цього додатку. Пускалась в хід і демагогія, й умисна брехня, й насмішка, й висміювання, й «обхаживанье» всякими гарними словами та обіцянками. Ні, українці-селяни нізащо не хотіли уступитися з «і федеративна». Як тільки хтось з промовців вимовляв «Російська Демократична Республіка», вони зараз же здіймали гомін, стукіт і обурено кричали «і хведеративна! і хведеративна!»*

Руські демократи, розуміється, мали рацію, коли казали, що «хахли»-селяни самі не знали, що воно таке та «федеративна». Справді, вони не знали, що воно таке, але вони вірили «своїм людям», які говорили по-простому, які були так само з України, які цілком вірно знали, що треба «нашим людям» там на Вкраїні, й які твердо й гаряче обстоювали ці потреби перед руськими. Вони знали, що «федеративна» забезпечує їм землю, й тільки їм, а не тим, хто ніколи на цій землі не робив, а прийде звідкись і візьме стільки ж, скільки й той, хто з діда-прадіда ту землю своїм потом поливав. Коли вони не з н а л и, в чому саме, через що й як, то в і д ч у в а л и добре там у Петрограді свою відмінність, свою нерідність з руськими селянами. Ця відмінність називалась «і хведеративна», отже, вони твердо й непохитно обстоювали її.

Так само на Україні все селянство вірило Центральній Раді, бо вона була «своя», вона добре знала потреби «простих людей» і хотіла здійснити ті потреби. Ці потреби називались «автономія України» і «федеративна Росія». В цих словах містилась і пробуджена ніжність селянства, й реабілітована простота, й повага до «простої» мови, й узаконення його відмінності від «руського», «кацапа», й, ліквідація образливої вічної зневаги цього «кацапа», до «хахла», й, нарешті, в цих словах було вирішення питання війни й землі. Реалістичний, моністичний розум селянина ці дві категорії,— національне й соціальне,— зараз же зливав у одну, неподільну, органічно пов'язану між собою цілість. Хто за землю, той і за Автономію. Хто проти Автономії, той і проти землі.

От через що ні одна руська партія на Україні не мала й не могла мати ніякого впливу серед українського селянства. Вони були чужі, не «з своїх», вони були проти автономії; отже, вони були проти інтересів українського селянина, а, значить, і проти землі йому.

От через що не мала ніякісінького успіху та шалена агітація, яку пустила в хід руська демократія в Києві серед членів селянського з'їзду, щоб збить враження від справоздання делегації й привернуть українське селянство на бік руської демократії й Уряду. Весь Київ за тих днів був повний національними дебатами. На вулицях, на трамваях, на плацах, скрізь збирались купки й цілі мітинги, на яких населення Києва розбивалось на дві половини: українську й неукраїнську. (До останньої-бо належали не тільки руські, але й євреї, й поляки, й чехи, словом усі національності, які жили на Україні й які почували себе вищими за українців). Селян оточували зо всіх боків, засипали доказами, хитрими запитами, лайками й брехнями на адресу провідників українства, провокаційними чутками, закликали до себе, манили обіцяннями,— селяни на все це тільки крутили головами й казали: «! х в е д е р а т и в н а!»

І з повним довір'ям та непохитністю йшли на свій з'їзд.

4. Миру й землі!

Але як дорожила українська демократія революцією, як берегла її, як боялась повороту старого, може виразно показати резолюція цього самого обуреного селянського з'їзду про мир і війну. Не вважаючи на те, що руська

* Всеросійський Селянський З'їзд примушений був прийняти в свою резолюцію цей додаток.

демократія й її Уряд одпихали українство від активної, свідомої участі в справі оборони; не вважаючи на те, що відкидались усі домагання українства,— не зважаючи на те, що українське селянство найбільше терпіло від війни й найжагучіше бажало миру,— з'їзд постановляє:

«З огляду на те, що розгром російської армії загрожує руїною Україні, з'їзд уважає необхідним помагати всіма способами армії й закликає її до активної оборони Рідного Краю».

Це — 4-й пункт резолюції, а в перших трьох усе ж таки домагання якомога швидше скінчити війну й скінчити її «без анексій та контрибуцій».

І в цьому питанню всі течії на з'їзді були цілком солідарні й однодушні.

Так само, як і в підкресленню, що український народ твердо стоїть на позиції свого національного й державного відродження. Пункт третій:

«Щоб український народ міг по заключенню миру жити національно-політичним життям у цілості, не розділений між іншими державами, Тимчасове Правительство повинно поклопотатися, щоб представники українського народу взяли участь у світовім міжнароднім конгресі».

Але в земельному питанню такої солідарності вже не було. Це було іменно те питання, на якому могла розбитися єдність української демократії, бо дві найвпливовіші течії українства,— соціал-демократи й соціалісти-революціонери,— розв'язували це питання кожна по-своєму.

Соціал-демократи розглядали його з погляду розвитку загального сільського господарства, пов'язаного з розвитком усіх продукційних сил краю, а також з погляду тих реальних відносин на селі, які були на Україні. Рахуючись з фактом значної кількості високорозвинених, великих господарств, бажаючи зберегти для краю й для його дальшого розвитку їхню високу техніку, досвід, словом, усе культурне й економічне значення цих хазяйств, соціал-демократи вважали потрібним тим чи іншим способом уберегти їх від дроблення, від нищення й поділу їхніх засобів і способів господарювання.

Крім того, брався на увагу характер загального селянського господарства на Україні, його суто індивідуалістичну систему.

З цих поглядів соціал-демократи з всіляким критицизмом підходили до аграрної програми соціалістів-революціонерів, яку, на думку соціал-демократів, українські есери просто переписали в руських есерів, не рахуючись з відмінними від руських умовами на Україні. Соціалізація землі руських есерів мала хоч сякий-такий корінь у руській «общині». Соціалізація мала бути розвитком тої общини, удосконаленням її, обкультуренням того примітивного соціалізму, який, на думку руських есерів, уже був в общині.

Це було, принаймні, до певної міри логічно й послідовно. А як же можна було прикласти цю теорію до України, де не було тої «ячейки соціалізму» — общини?

І соціал-демократи закидали соціалістам-революціонерам, що їхня вся партія є чисто руський продукт, який на українському грунті не може рости.

Але так чи сяк, а есери були партією, яка взяла на себе обстоювання селянських інтересів. Це була їхня монополія, їхня спеціальність. Селянство знало їх, як таких, вірило їм і йшло за ними, цілком покладаючись на те, що як би не називалась та реформа, а ці люди найбільше подбають, щоб земля перейшла до селян.

Соціал-демократи це бачили й знали. А як есери ще самі за того часу не зовсім були певні в можливості соціалізації, то після гарячих дебатів було знайдено загальну позицію, яка на якийсь час задовольняла всіх. А саме.

Приватна власність на землю повинна бути скасована. Вся земля на Україні без викупу йде в Український Земельний Фонд, яким завідує сам народ через Український Сойм і повітові та волосні земельні комітети, вибрані на демократичних засадах. Всеросійські Установчі Збори повинні се затвердити. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, які будуть обробляти землю своїми руками. Необхідно установити земельну норму, яка повинна бути не менша від норми зуживання й не більша від трудової. В межах сеї норми всі хлібороби можуть зостатися при своїх господарствах. Бажано, щоб більші зразкові господарства передавалися в руки сільськогосподарських товариств. Ліси, води, копальні й інші земельні надра в межах України визнаються власністю всього народу. Видатки по земельній реформі платить держава.

5. Два громи з Петрограда

Отже, небезпечний камінь було щасливо обминено. Можна було далі дружно, спільно вести корабель відродження назустріч бурям і небезпекам, не боячись ослаблення зсередини.

А буря вже збиралася. І першим громом була телеграма військового міністра Керенського про заборону ним Другого Українського Військового З'їзду, який скликав Український Військовий Генеральний Комітет. Мотиви заборони: невчасність — «несвоевременно». Старий, ще царський мотив, який тут же побивався дозволом того самого міністра Керенського на польський військовий з'їзд.

А другим, ще грізнішим громом була друга телеграма, так само ще під час селянського з'їзду, одержана Центральною Радою про те, що Тимчасове Правительство рішуче одкинуло всі домагання Центральної Ради, передані Урядові через делегацію.

«Свято революції скінчилось. Настає грізний час!» — сказав голова Центральної Ради М. С. Грушевський, прочитавши телеграму З'їздові.

Треба було готуватись до бурі. Треба було зустрічати її спільними всеукраїнськими силами. Селянський З'їзд обрав із себе Раду Селянських Депутатів, яка мала ввійти в склад Центральної Ради. Поповнена ще в дужчій мірі, ніж раніше, селянством, головною силою української нації, Українська Центральна Рада з усім розумінням ваги й серйозності моменту напружила всі свої сили.

Розділ X.

Перед рішучим виступом

1. Рукавичку кинено. — 2. Покірність чи бунт! — 3. Лінію намічено. — 4. Всеукраїнський військовий З'їзд. — 5. Остання спроба. — 6. Настрій старого Києва.

1. Рукавичку кинено

Професорська буржуазно-кадетська урядова комісія виробила й представила Тимчасовому Правительству такі мотиви одкинення українських домагань:

Насамперед Правительство сумнівається, чи можна Центральну Українську Раду вважати правосильною в смислі признання за нею компетенції висловлювати волю всього населення тих місцевостей, які Центральна Рада бажає включити в територію будучої України. Тому, що Рада не вибрана шляхом всенародного голосування, Тимчасове Правительство не може признати її виразницею правдивої волі всього українського народу. Через те Тимчасове Правительство признає, що як з формального боку, так і фактичного, справу установлення автономії України можуть порішити тільки Установчі Збори.

З цього погляду для Тимчасового Правительства було б тяжко видати якийсь акт у справі автономії України, бо сей поступок мав би випереджуюче значення. Крім того, видання акту принципіального значення, без докладного означення змісту поняття автономії України, могло б повести до різнородних територіальних і інших непорозумінь.

Оце відмовне рішення в справі видання акту про автономію України прийняло Тимчасове Правительство одноголосно.

Так само Тимчасове Правительство признало, що воно не має права установляти новий адміністративний лад України з виділенням в її територіальний склад 12 губерній і утворенням окремих комісарів, бо тим самим наперед розв'язувало б справу будучого ладу України, котра на думку Тимчасового Правительства цілком належить до компетенції Установчих Зборів.

Щодо справи самостійного українського війська — Тимчасове Правительство признало можливим тимчасове порішення сеї справи тільки в тім об'ємі, в якому се означив міністр війни в своїх заявах українським організаціям у Києві.

Приймаючи таке рішення в справі предложених українською делегацією жадань, Тимчасове Правительство підчеркує рівночасно, що воно признає національні окремішності та своєрідні умови життя України й відповідну необхідність розв'язки будучого ладу України, яка в повному об'ємі належить Установчим Зборам.

Правительство ці мотиви прийняло й оголосило.

Отже, справа стояла так.

Рішення було прийнято Урядом одноголосно, не виключаючи й соціалістів міністрів. Найвищий орган руської демократії, Рада Робітничих і Солдатських Депутатів, обіцяв не ставити перешкод вирішенню Уряду й не поставив,— словом не обізвався на цю постанову. Соціалістична преса навіть «Записку» одмовилась надрукувати, одмовилась навіть «Новая Жизнь», орган М. Горького, такого «принципіального» прихильника України. Буржуазна преса випроводила українську делегацію тюканням і бурхливими оплесками зустріла відповідь свого Уряду. А київська, місцева, найближча до нас, до українців, руська демократія також радісно заоплодувала й однодушно винесла таку постанову:

«Об'єднане засідання виконавчих комітетів громадських організацій, ради робітничих депутатів, ради депутатів військ київської воєнної округи й ради коаліційного студентства, вислухавши телеграму Тимчасового Правительства у відповідь на декларацію Української Ради, заявляє: твердо стоячи на грунті порядку в Росії й на принципах децентралізації та широкої автономії, ми цілком прилучаємось до Тимчасового Правительства й усією силою свого авторитету готові піддержати його точку погляду».

(Резолюція 16 червня н. ст. 1917 р.)

Ні одного прихильного, ні одного об'єктивного, тверезого голосу. Всі готові «усією силою свого авторитету» піддержувати свою націоналістичну, вперту засліпленість, усі готові всіма силами триматись за своє становище панів і єдиних розпорядчиків долі й життя всіх народів держави.

Цією відповіддю українству було зроблено виклик, кинено рукавичку. За Уряд стояла (за виїмком большевиків) вся руська демократія, буржуазія й чорна реакція. В руках його була вся державна, військова, адміністративна сила й влада. Українська ж демократія мала тільки моральний вплив.

От на це й рахував Тимчасовий Уряд. Що могли вдіяти українці, не маючи ніяких реальних, ні фізичних, ні матеріальних сил?

2. Покірність чи бунт?

Справді, момент був грізний для всієї національної справи. Ставилась на карту вся сила й життєвість українського руху. Один непевний крок, і могла бути непоправима поразка.

Кілька день Центральна Рада мала зранку до вечора засідання.

Скоритися? Ждати вирішення Установчих Зборів? Це значить — виявити своє безсилля, свою непідготовленість, це значить обезсилити себе, знизити рівень руху, затримати його розвій. Та й чи можна спинити ці хвилі руху, які котяться з усіх кінців України, з усіх шарів і класів її? Чи можна сказати розбурханій, весняній стихії нації: «стій, підожди до такого-то часу!» Чи не заллють, чи не зметуть вони й саму Центральну Раду, коли вона схоче стати на перепоні?

А з другого боку, якими ж силами боротись? Чим переконати можновладців, як вирвати в них те, що може надати планомірний, організований хід буянню стихії? Де ті сили, які можна б протиставити силі всіх політичних,

адміністративних та інших державних апаратів Правительства?

Так, ми могли в розпуці, в одчаю гукнути на фронт, могли струсити його, прорвати, віддати німцям. На це ми мали досить сили. Обурене національне чуття українців-вояків, а особливо нехіть і огида кожного солдата до війни помогли б нам. Ми б зруйнували фронт.

Але що дала би нам і всій Росії така акція одчаю? Розгром російської армії? Відновлення Гогенцолернами дому Романових?

Може, взяти тактику бойкоту російської влади? Але ж чи мали ми сил на те? Чи привело б це до нашої мети? Чи дало б лад нашому краєві?

Бо наша мета якраз і була — дати найбільшу, найкращу організацію Україні, провадити революцію в організованих, продуктивних формах. Наш рух іменно мав служити скріпленню, побільшенню, організації сил. А сею тактикою ми якраз би стали в суперечність до самих себе, до суті свого руху.

Руські кадети, може, якраз на те й рахували, коли відмовляли нам. Вони, може, якраз і провокували нас на якийсь вибух гніву, одчаю. Рахуючи на нашу безсиліть, вони, може, гадали, скориставшись нашим виступом, здушити нас. А коли не здушити, то попхнути нас на компрометацію самих себе.

Отже, треба було знайти таку лінію, яка б здійняла ще на вищий щабель революційний дух мас, і разом з тим не внесла б дезорганізації; яка б вела до здійснення національних постулатів, і не викликала б братоубивчої різні поміж руською й українською демократіями.

Завдання надзвичайної трудності.

І не диво, що весь Київ і вся Україна з напруженням чекали, як вийде з цеї ситуації провідництво української нації — Центральна Рада. Не диво, що біля будинку Педагогічного Музею, де засідала Ц. Рада, від ранку до вечора стояли юрби народу, ведучи палкі дебати й дожидаючись рішення Ради.

3. Лінію намічено

Нарешті, почала вирисовуватись та бажана лінія.

Ні бунту, ні покірності. Безупинна, невтомна організація сил. Організаційне, планомірне переведення в життя підвалин автономії. Революційно, але без вибухів самим здійсняти поставлені вимоги. Не наражаючись на одверту, фізичну боротьбу, виразно й точно вияснити перед народом і всією Росією свою позицію.

І 16-го червня (н. ст.) Центральна Рада винесла таку резолюцію:

«Обміркувавши відповідь Тимчасового російського Правительства на домагання Української Центральної Ради й думаючи, що призначення прав українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Української Центральної Ради, доповнені Українською Радою селянських депутатів і Військовим Українським Генеральним Комітетом, признали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимчасове Правительство свідомо пішло проти інтересів трудового народу на Україні та проти принципу самоозначення національностей, приголошеного тим самим Тимчасовим Правительством. З огляду на те Центральна Рада признала конче потрібним:

1. Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися та приступити до негайного заложення фундаменту автономного ладу на Україні.

2. Центральна Українська Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, котрий має вияснити істотність домагань української демократії, представленої Центральною Радою, а також ті завдання, що стоять перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з іншими національностями української землі.

3. Загальні збори вважають, що Центральна Рада використала всі засоби, щоб увійти в порозуміння з Тимчасовим російським Правительством з приводу проголошення принципу автономної України та, прийнявши під увагу, що стихійне зростання українського руху приймає все більші й більші розміри, що відмова Тимчасового Правительства може звернути сей рух на небажаний шлях, Українська Рада постановила тепер ще з більшим напруженням сил приступити до організації й надання сьому рухові певного напряму, щоб не привести краю й усієї Росії до анархії та знищення завоювань революції».

4. 2-й Всеукраїнський Військовий З'їзд

З цього вже випливало й ставлення до заборони 2-го військового З'їзду. З'їзд повинен відбуватися, ніби ніякої заборони не було й не могло бути.

І треба зазначити, що якраз сама заборона якнайкраще сприяла З'їздові. Керенський легковажно, як дитина дмухнув на підпалену солому, бажаючи загасити вогонь. А він через те тільки дужче спалахнув. По багатьох військових частях на фронті через труднощі комунікації, та завдяки заходам військової влади до українців-солдатів оповіщення Українського Військового Генерального Комітету про 2-й з'їзд не дійшли. Але Керенський своїм наказом по армії з забороною українцям їхати на таке-то число до Києва на з'їзд якнайкраще поінформував усіх. Закоханий у себе, наївно вірячи в свій непереможний вплив у армії, він гадав, що цього буде досить, щоб ніхто не поїхав.

Але цей з'їзд якраз повинен був показати йому, що історія, історичні події не робляться впливами окремих осіб. Заборона не тільки поінформувала, а ще й підігріла нерішучих, освідомила несвідомих, викликала палке обурення й завзяття в свідомих і привернула симпатії широких солдатських мас до українства. Ага, значить, українство є щось дійсно гарне, коли Правительство проти нього.

Рідко яке Правительство має прихильність і щире довір'я в широких мас. Тільки тоді воно може мати, коли маси не почувають ніякого невдоволення, принаймні гострого. Коли ж невдоволення є, то, чи винно в цьому Правительство чи ні, воно перше, на яке звертається нарікання мас. А коли до того ще прилучається політика Правительства, направлена не на інтереси народу, то нарікання переходить

у глибоке недовір'я й обурення, що й було з Російським Тимчасовим Урядом.

А особливо глибоко це недовір'я пройшло в українські солдатські маси. Українці найменше почували симпатій до війни, вони найменше мали підстав віддавати своє життя й здоров'я за невідомі, чужі й навіть ворожі їм цілі.

А до того ще це самодержавне розпорядження всіма народами, ця централістична психологія руських, це зневажливе й панське відпихання від активності.

Примушені Першим Військовим З'їздом згодитись на часткову українізацію деяких військових частин (до трьох корпусів), військові власті ту згоду свою не виконували, одмахувались од українців, дурили, затягували відповіді. Укр. Військ. Генеральний Комітет, спираючись на цю згоду, розсилав відповідні накази, заклики, робив певні заходи до здійснення: а руське військове командування ставило всілякі перешкоди, забороняло, не допускало. Українці-солдати, порушені закликами, хвилювались, засипали Генеральний Комітет телеграмами, запитами, вимогами, докорами, погрозами. Генеральний Комітет кидався до Командування. Командування одсилало до Міністра. Міністр до Головнокомандування. Головне Командування до Командуючого фронтом. І так без кінця.

В результаті такої політики військові части почали самі робити переформування, самі стали давати собі назви. З'явились полки різних гетьманів і українських діячів: «Полк Сагайдачного», «Полк Гонти», «Полк Дорошенка» і т. д. Ці полки, сформувавшись по своїй волі, дставши право буття самі від себе, вже до певної міри вважали себе самостійними, непідлеглими загальному розпорядку. Вони хотіли йти тільки в українські корпуси на фронт. Але тих знаменитих «трьох корпусів» у дійсності не було. Одмахнувшись ними з переляку, російське командування не мало щирого бажання справді утворювати їх. Через те не було куди й відсилати ті полки. Це вносило замішання й плутанину в справу пересування й групування військ. Командування лютилось і обвинувачувало Генеральний Комітет у тому, що він вносив дезорганізацію в армію, що вмішувався не в своє діло. Полки й солдати теж лютились і обвинувачували Генеральний Комітет у бездіяльності, в байдужості, в неумінню проводити справу. Генеральний Комітет також лютився, робив надлюдські зусилля, переривався й намагався якось розплутати плутанину.

До цього прилучалась ще загальна дезорганізація в армії. Часто Головний Штаб не знав, що робив Фронтовий Штаб. Один командуючий фронтом не вважав для себе обов'язковим знати, що робилося на другому фронті. Одні накази збивали другі. Сформовані українські части без пуття ганялись з місця на місце, нігде їм не було притулку. Часто вони не мали ні зброї, ні амуніції, домагались цього, «хлопотали» по всіх штабах, канцеляріях, але нічого не діставали. Генеральний Комітет не мав ніякої фактичної сили й не міг розпорядитися ні одним патроном, ні одною парою чобіт. Його, взагалі, не визнавало Російське Командування, вважаючи цілком приватною, самочинною організацією.

При таких умовах вийшла заборона з'їзду.

І цілком природно, що він з'їхався якнайкраще. На самому з'їзді, коли було підраховано кількість учасників з'їзду (2300 представників від 1.600.000 солдатів), жартом було запропоновано послати вдячну телеграму Керенському за допомогу в скликанню такого численного, такого повного з'їзду.

А всьому Тимчасовому Російському Урядові та й усій руській демократії можна було б послати подяку за те, що вони своїм ставленням до відродження пригнобленої нації підняли дух її до ентузіазму, до героїчності, до самозабуття. Це — найкращий, організуючий, усвідомлюючий засоб для широких мас.

І недурно київська руська демократія з таким напруженим побоюванням слідкувала за ходом засідань військового З'їзду. Не дурно військова київська влада так наструнчено ждала якихось виступів і так легковажно повірила провокації начальника київської міліції поручика Лєпарського*.

Але цей факт найкраще ілюструє ту атмосферу, яка утворилась тоді в Києві й у якій відбувалась робота З'їзду й Центральної Ради. Щодня виникали якісь нові чутки, поголоски, насичували повітря ворожостю, пристрастю, непримиренністю. Дрібні мітинги на вулицях і круг будинків, де засідали Ц. Рада й Військовий З'їзд, не спинялись, переходячи часом у запальні сварки між українцями й неукраїнцями.

І цілком природно, що серед учасників з'їзду настрій був піднесений, розпалений, рішучий, який не раз вибухав у гострих пропозиціях, промовах і вигуках на адресу Уряду.

Але прийнята Центральною Радою лінія твердо й рішуче переводилась і на з'їзді. Не піддаватись ніяким провокаціям. Не постановляти нічого шкодливого для загальної справи революції й оборони краю. Провадити відродження нації неухильно, не зважаючи ні на які перепони.

І одноголосно приймається така резолюція:

«Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд у складі 2308 делегатів з фронтів, тилу й флоту, представників 1.600.000 озброєного українського народу, обміркувавши позицію, яку зайняв Центральний Тимчасовий Уряд щодо українського народу та Центральної Української Ради, визнає:

1. Тимчасовий Російський Уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні й не оцінює як слід великої зорганізованості та стихійної сили пробудженої української демократії.

2. Сим нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії Тимчасове Центральне Правительство загострює національні конфлікти на Україні, перешкоджає великій організаційній роботі українського народу й викликає анархістичні

* Поручик Лєпарський, очевидно, мав на думці втягти київський гарнізон у сутичку з Військовим З'їздом і таким способом ліквідувати це нове злочинство українців. Для того він після одного з засідань З'їзду вночі сповістив коменданта київської округи, що український Військовий З'їзд виніс тайну постанову захопити всі державні інституції в місті й зробити переворот. Комендант не одважився без докладної перевірки вжити рішучих заходів. А перевірка виявила безсумнівну провокацію п. Лєпарського.

настрої серед населення різних національностей, на Україні сущих.

Зважаючи на це, Другий Військовий З'їзд постановляє:

1. Поставити на увагу Тимчасовому Російському Урядові, що коли він дорожить збереженням здобутків революції по всій Росії, а зокрема спокоєм і плановою організацією народних мас на Україні, то першим засобом для сього є одміна постанови уряду в справі домагань, які були представлені йому Центральною Українською Радою, й негайне признання тих домагань.

2. Пропонувати свому найвищому представницькому органові — Української Ради — в сій справі до Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями,— себто до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу яко єдиного способу врятувати Україну й усю Росію від безладдя та загибелі.

З'їзд зі свого боку забезпечує найактивнішу й рішучу піддержку Центральній Раді в усіх її заходах і кличе весь зорганізований український народ одностайно й неухильно виконувати всі її постанови».

І далі:

«Всеукраїнський Військовий З'їзд у справі переведення підвалин автономії України в життя вважає необхідним пропонувати Центральній Раді якомога скорше скликати територіальні збори для порозуміння з національними меншостями й розгляду проекту статуту автономії України.

Всеукраїнський Військовий З'їзд у земельнім питанню на Україні цілком приєднує свій голос до постанов про земельну справу Всеукраїнського Селянського З'їзду, що відбувся 28 травня — 2 червня сього року в Києві, й усіма засобами буде підтримувати його постанови.

Підтримуючи постанови 1-го Українського Військового З'їзду про українізацію війська, З'їзд доручає Укр. Військ. Ген. Ком. якнайскорше розробити детальний план українізації війська й ужити всіх заходів для негайного проведення його в життя.

Визнати заходи Українського Військового Генерального Комітету відповідними постановам 1-го Українського Військового З'їзду й працю для українського й загалом російського війська корисною, за що висловлює Ген. Комітетові щиру подяку.

Щоб вища російська військова влада негайно провела по всіх приказах затвердження Українського Військового Генерального Комітету.

Щоб усі звертання Українського Військового Генерального Комітету до вищої російської військової влади визнавались і виповнювались нею обов'язково.

Щоб надалі всі постанови Укр. Військ. Ген. Ком. переводити в життя негайно».

І, нарешті:

«Всеукраїнський Військовий З'їзд, висловлюючи догану тим воякам-українцям, які не корились постановам Українського Військового Генерального Комітету й сим гальмували діло революції, вносили дезорганізацію в українську справу, постановив: прикази Укр. В. Г. К. для всіх українців вояків і українських військових організацій від сьогодня обов'язкові».

І кожна постанова приймалась майже одноголосно, з ентузіазмом, з непохитною рішучостю здійснити ці постанови й примусити других здійснити їх.

5. Остання спроба

З'їзд тягся вже п'ятий день. Ми ждали ще вістей з Петрограда. Було зроблено ще останню спробу.

Центральна Рада вже не могла звертатись до Уряду. Але за її відомом київська г у б е р н с ь к а рада об'єднаних громадських організацій на чолі з губернським комісаром послала Тимчасовому Правительству телеграму, в якій, розповівши про настрій широких українських мас у зв'язку з відмовою Правительства, про селянський і військовий з'їзди, про організуючу роль українства, в кінці говорила:

«Для збереження на Україні й надалі спокійного життя й можності планової праці для потреб армії губернський виконавчий комітет уважає необхідним, щоб Тимчасове Правительство якнайскорше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно розвивається, через те його дальшого ігнорування цілком не можна допустити. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати також інтереси цілої держави, виконавчий комітет уважає потребу видання правительственного розпорядку про найскорше скликання до Києва особної наради з представників Тимчасового Правительства, національних і політичних організацій і партій при умові, що Українці дістануть відповідне представництво. Сій нараді треба поручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої держави.

Виконавчий комітет губернської ради об'єднаних громадянських організацій на своїм засіданню з дня 20 червня н. ст., яке відбулося під моїм проводом, постановив оцю свою одноголосну ухвалу довести до відома Тимчасового Правительства та просити найскоршої розв'язки порушеної тут справи».

Але тої «найскоршої розв'язки» все не було та й не було.

6. Настрій старого Києва

А старий Київ кипів, гомонів, хвилювався. Дозволю собі привести тут у виривках трохи завеликий для цеї праці, але досить вірний і об'єктивний малюнок тодішнього часу, зроблений не українцем, співробітником «Киевской Мысли» (виразно неприхильної до українства) А. Бринським. Малюнок вулиць Києва з передодня військового З'їзду, але характерний і правильний для всіх тих днів.

«Минулого тижня хвилі українського народного руху піднеслися високо й круто. Тимчасове Правительство передає домагання Центральної Ради Установчим Зборам. Керенський не признає відповідним скликанням в даній хвилі українського військового з'їзду. Сі два факти розхвилювали українство й викликали гучний і шумний приплив. У суботу до пізньої ночі в Педагогічнім Музеї відбувалося тайне засідання Центральної Ради. Прийнято

відому вже резолюцію. На неділю на 11 год. з ранку в Троїцькім Народнім Домі назначено відкриття українського з'їзду.

Був жаркий день. Хоч з ранку перейшов дощ, але він не освіжив атмосфери. Входу до Народного Дому бережуть солдати й до середини поки що нікого не пускають. Довкола — дуже величезні юрби солдатів-українців, матросів у білих сорочках і тут і там між тою юрбою, що комашиться мов муравлище, окремі постаті городян. Виясняється, що відкриття з'їзду відкладається на 5 год. попол., бо не всі ще делегати прибули до Києва. А народ усе підходить — і знов солдати, знов матроси. Багато офіцерства, делегованого на з'їзд. Майже половина делегатів — з бойовими нагородами на грудях, з георгіями, з орденами; трапляються солдати, груди котрих прикрашені всіма ступенями Георгіївських хрестів. Мимоволі любуєшся рослими, поставними, вільними в рухах матросами. Засмалені молоді люди видаються вилитими з прегарної бронзи й загалом мимоволі піддаєшся, мимоволі заряджаєшся настроєм, який тут панує.

Але настрій напружений. Навкруги — летючі імпровізовані віча майже на цілім просторі від Народного Дому до Миколаївського парку. Всюди — розмови про українські справи,— гарячі, одушевлені, але... — часто переходять у роздражнений крик, трохи що не взаємні образи.

— Нас Московщина раніше душила! — чути з одної юрби,— триста літ душила. І тепер ваше правительство не позволяє нам зібратися, коли ми захотіли уладити своє життя...

А доброволець Українець просто рубає без задуми:

— Російська демократія проти нас!

— Дозвольте, товаришу,— м'яко пробує хтось полемізувати,— я розумію, коли ви ще говорите про буржуазію, але сором вам говорити так про російську демократію...

— А чого ж ваша демократія мовчить? І московське правительство — чи не з демократії?

— Буржуазія скрізь є...

— У нас, на Україні, нема буржуазії. У нас — одна партія, один народ.

— Російська демократія зовсім не проти домагань Українців...

— А звідки ви це знаєте? — різко перебиває доброволець.

— А звідки ви знаєте, що демократія проти вас?

Уже почулося роздражнення, й люди спішно або замовкають, або розходяться. Українці говорять сміливо, вільно й часто різко. Ті, що з ними полемізують, почувають себе змішаними: бо справу ставиться так, що їх обвинувачують трохи не в насильствах.

— Тим з'їзд став більмом в очах, а польський з'їзд дозволений? — говорить високий український солдат. — Чому нам не можна?

Крізь юрбу протискується гарно одягнений, маленький огрядний пан. Витягнувши вперед руку з відтятим вказуючим пальцем, він гаряче говорить сильним польським наголосом:

— Я вам скажу дуже коротко: польський з'їзд скликується для того, щоб усадити ніж у груди німцеві. А український з'їзд — для того, щоб усадити ніж у спину великої російської революції... Більше я вам нічого не скажу!.. — він круто повертається на каблуках і швидко йде від натовпу.

В одній юрбі підстаркуватий жид-ремісник з Великої Васильківської пробує змагатись:

— Я так думаю, що всі називаються «русские»: і українці, й поляки, й жиди, й вірмени — я уважаю, що все «русские»...

Іронічний сміх.

— А ви історію знаєте? — сиплеться на нього град питань.

— Ні,— знітившись, відповідає той,— історії не знаю...

— Ну, то вперед довідайтесь, а потім говоріть...

Той самий опір у другій юрбі. Обступили російського ремісника.

— Та що ви говорите? Корінь «руського» народу се українці, як хочете знати, а північні народи се галузі...

І знову:

— А історію знаєте, читали?

— Читав...

— Ну, й багато ж знаєте! Прочитайте ще!

Солдат великорос стоїть проти солдата українця. Спорять і зачинають сердитися:

— Що ж то буде,— говорить великорос,— всі зачнуть відокремлюватися, українці, Литва, Сибір... Ви хочете всіх звідси вигнати...

— Товаришу! Ви говорите дурниці! Ви не читали нашої програми.

— Які дурниці, коли я сам чув: і то наше й то наше... Вчора на станції кричать: «І станція наша!» Чому ми від вас не відокремлюємося, а ви хочете від нас відокремитися?

— Що?! — дивується українець.

— Я говорю: чому ми вас не кидаємо, а ви хочете нас покинути?

Українець вибухає:

— Та йдіть собі куди хочете! геть на всі чотири! Ми вас не тримаємо! Ще ззаду дамо копняка!

Вибухає й великорос: важко дихаючи, обидва міряють одне одного недобрими поглядами.

— Та ви не хвилюйтеся, товаришу! — поволі озивається великорос.

— Ну, й ви так само заспокойтеся! — з притиском говорить українець.

І цілий день бурилося це людське море розхвильованих пристрастей. І думалося: далеко ще до повної перемоги ідей соціалізму...

Перед Музеєм також солдатське море. Тут видаються карти вступу на з'їзд. Черга почалася від 1-ої гімназії і тягнулася у діл давньої стіни з залізними гратами.

— Ось тобі й заборонили з'їзд! Дивіться, як народ іде хмарою! — весело говорить добре збудований солдат, що обливається потом від палючих променів сонця.

Народ прибуває. При вході до Музею зібралася величезна юрба й ніяк не може дістатися до середини. Величезний вестибюль Музею гуде. Гомін відбивається відгомоном десь нагорі від тисячі голосів, від тупоту тисяч ніг військових людей, що входять і виходять. Під стінами за столами писарі безперервно пишуть сині членські карти й дають пояснення... А нагорі засідає Військовий Генеральний Комітет, куди приходять за розв'язкою різних організаційних справ.

* * *

О 5-ій год. Народний Дім переповнений. Величезна густа юрба лишається на вулиці. Не всі делегати з синіми картами попадають сюди, а тим, хто хотів би бути присутнім яко публіка, відмовляють:

— Добродію! Нема ні одного місця. Ось повірте ж.

І, дійсно, нема ні одного місця. Театр з низу до гори залитий народом — солдати, офіцерство, матроси. Одна суцільна маса, густо збита. Коли зі сцени глянеш на галерею й інші верхні місця, бачиш чорніючу купу народу. Коли глянеш у партер — одне солдатське людське обличчя. На сцені президія. Голова — Винниченко. Він досвідний, умілий голова,— спокійно й уміло проводить сим, незвичайним з огляду на скількість народу вічем. Послух голові, дисципліна — взірцеві. Але й тут настрій напружений. Ухвалюють, що буде віче, а з'їзд відкривається в понеділок рано, в городському театрі.

Дезорганізація буде тоді, коли з'їзд не відбудеться!..

— Розв'яжім українську справу тепер: вони запихають її то сюди, то туди в різні кутки. Коли не розв'яжемо,— скажуть, що боїмося!..

* * *

Сильно гудів з дзвіниці Софійського собору дзвін «Рафаїл» і сквапливо сипав дзвінкі дрібні звуки збір малих дзвонів. Уся площа, яка вже потонула в присмерках вечора, являла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського собору до Михайлівського монастиря. У самого пам'ятника Хмельницькому відслужено молебен. Український полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколішки й публіка. У сумраці блискала щетина сталевих багнетів над головами вояків, що стали навколішки...

А потім почулися пристрасні промови.

— Брати — Українці! Ви вже присягли раз... Присягнемо ж ще, що без автономії нашої Неньки-України не вернемося до своїх частей!..

— Присягайте ж!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався з грудей...

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда й гучно стало переходити вояцтво. Полилася пісня:

— ...«докажем, що ми, браття, козацького роду»!

...«ще нам, браття-козаки, усміхнеться доля»...

— ...«душу, тіло ми положим за свою свободу»...

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбивався темною бронзовою купою Богдан на коні з піднесеною булавою...

* * *

— А дадуть театр? — питає хтось.

Його сусід усміхнувся й не відповів.

На сцені один з перших ораторів віча — людина в солдатській формі. Оратор починає говорити, але не знає добре української мови. Чуються бурхливі протести. Від бесідника домагаються пояснень: хто він? Він пояснює: він поштово-телеграфічний урядник, родом з Катеринославської губернії; просить вибачення, що умови життя були такі, що він забув свою рідну мову. У відповідь несуться палкі оклики. Віче ухвалює: хай говорить, як може, як уміє!..

Про що говорили на вічу? Про автономію.

— А чи буде з'їзд? — запитує бесідник. У відповідь — бурхливі оплески.

— Ось і відповідь! — закінчує бесідник.

— Керенський не міг заборонити з'їзду!

— Попросіть Керенського,— хай він сам прийде сюди, хай почує від нас, чого нам треба!..

— Ми вільний народ! І ні Керенському, ні Тимчасовому Правительству, себто російському народові й нікому іншому не вдасться спинити вільний народ!..

— Як народ захоче, так і уладить своє життя!..

Один з делегатів докладно оповідає, як трудно було йому дістатися до Києва на з'їзд: усюди робили перепони, на кожній станції пропонували вернутися назад.

— Легше було мені в Карпатах наступати,— говорить офіцер,— ніж приїхати зі Пскова до Києва.

А коли одну групу спинили в однім місці й бесідник спитав їх, чи їдуть вони дальше, отримав відповідь:

— Часу не гаймо, їдемо в Київ!

— Отже, з'їзд повинен відбутися. Се не буде дезорганізацією.

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон...»

Розділ XI.

Центральна Рада проголошує Автономію України

1. Синтез перейденого, імпульс до дальшого. — 2. Перший Універсал (23 червня 1917 року). — 3. Перший Уряд відродженої державності — Генеральний Секретаріат. — 4. Україна присягається на вірність своїй вищій владі.

1. Синтез перейденого, імпульс до дальшого

Відповіді з Петрограда не було. Востаннє простягнену руку українства одкинено. Україна гула, гомоніла, хвилювалась і ждала рішучого, останнього, закінчуючого слова.

Те слово мало бути синтезом перейденого і з його витворенням дальшого. «Дальше» повинно було мати корені, основу в перейденому, в сущому й разом з тим новим, одсуваючим старе в минуле. Закінчуюче слово повинно було бути сказане в тому ж тоні

високого піднесення, щоб не знизити, не прохолодити натхнення пробуджених мас. І разом з тим воно, це слово, повинно було спиняти дух руйнації, дух мстивого нищення, повинно було бути імпульсом до творення, до творчої організації пробуджених сил.

Таким закінчуючим словом, синтезом і імпульсом до творчого «дальшого» був Перший Універсал Української Центральної Ради.

23 червня (н. ст.) 1917 року в одній із кімнат Педагогічного Музею відбулося засідання Комітету Центральної Ради, на якому в остаточному читанню було прийнято текст Універсалу.

І на цьому ж засіданню доручено було заступникові голови Центральної Ради В. Винниченкові негайно йти на засідання Військового З'їзду й оголосити прийнятий Універсал.

З яким нетерпінням, з якою жагою ждало українство того синтетичного слова, можна судити по тій побожній, урочистій тиші, яка охопила весь величезний театр, переповнений делегатами й публікою, коли президією З'їзду було оповіщено, що Центральна Рада має оголосити свій Універсал.

Увесь З'їзд підвівся й стоячи завмер у чеканню.

І серед затаєного духу кількох тисяч людей залунали перші виразні слова української Державності.

2. Перший Універсал

Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні й поза Україною сущого

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольності.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськім Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономії України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпхнуло простягнуту руку українського народу.

Ми вислали до Петрограда своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себто вибраним нами комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть

за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика й висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ. Року 1917, місяця червня (іюня) числа 10».

Те чуття, яке охопило ввесь З'їзд, було найкращим доказом, що це було іменно те слово, якого ждалося й яке висловлювало всю душу піднесеної нації. Грім радості, захвату й ентузіазму дійшов до екстазу, до чуття побожності, до бажання молитися своїй радості, своєму екстазові. Весь театр з делегатами, з публікою, з кореспондентами газет став на коліна й нечуваним, могутнім, потрясаючим душу хором заспівав великий «Заповіт»:

...«Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте».

Засмажені, загартовані в боях, у крові, в стражданнях обличчя кривились від солодкого болю надзвичайних переживань, від високої, ніколи не знаної радості. Деякі голосно ридали, припавши головами до спинок фотелів; многі кулаками, рукавами «гімнастерок» витирали сльози; деякі суворо зціплювали зуби, щоб не закричати в екстазі.

3. Перший Уряд відродженої державності — Генеральний Секретаріат

А в слідуючих днях, як виплив з Універсалу, як логічне переведення його в життя було засновано Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, інститут, який мав реалізувати виставлені в Універсалі тезиси.

Це не було Міністерство в звичайному розумінню. Центральна Рада не хотіла гратися бучними словами, для яких ще не було реальних, дійсних передумов. Але це була Рада Міністрів для української, свідомої організованої демократії. Це був Уряд для тих, хто почував над собою примус законів духу, а не законів фізичної сили. Це був ідеальний уряд, прообраз тих Урядів, які колись матиме людськість, коли позбавиться від усіх засобів насильства й грубого, злочинного примусу. Основою його була добра воля, довір'я й спільна мета тих, хто визнавав його.

Генеральний Секретаріат у тому періоді свого існування не мав ніякої влади, яку має звичайне Правительство. До його розпорядження не було ні одного солдата. Але сотні тисяч українців, які були в армії, готові були на найбільші жертви по одному його слову.

Генеральний Секретаріат не міг ні наставити, ні скинути ні одного урядовця, не міг ні одній адміністративній інституції дати розпорядження чи наказу. Але ті українці, які були в інституціях і на посадах урядовців накази Генерального Секретаріату ставили вище за накази Уряду.

Генеральний Секретаріат не мав ніяких грошей, не накладав ніяких податків, не мав ніяких засобів і органів для збирання грошей з населення для своїх потреб. Але ті невеличкі гроші (кілька десятків тисяч рублів), які Центральна Рада мала в Національному Фонді, були знесені без примусу, без усяких органів збирання, без обману, без насильства й експлуатації.

Це був, здається, перший і єдиний у всій історії людськості Уряд, який постав без насильства, без примусу, без усяких органів і засобів урядування, але який був справжнім Правительством з великою моральною силою, з неписаними, необставленими тюрмами, нагаєм і жандармом законами.

4. Україна присягається на вірність своїй вищій владі

Центральна Рада того часу, та Рада, яка, на думку Російського Уряду, не могла бути представницею української нації, та Рада, справді, була вищим законодавчим органом усієї свідомої української демократії. Вона не мала ніяких засобів примусити маси народні признати її своїм верховним органом. А тим

часом, коли вона оповістила свій Універсал, вибух ентузіазму прокотився могутньою, всезмітаючою хвилею по Україні. Все, що було хоч трошки національно свідомого на українській землі, все від старого до малого в екстазі підвело руки вгору й присяглось на вірність с в о ї й вищій інституції. Вся свідома й напівсвідома Україна за тих днів, як військовий З'їзд, стала на коліна й молитовно, в захваті визволення, в запалі смілості й високій, піднесеній готовності до боротьби, до творчості заспівала «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля».

Газети не мали місця для вміщення всіх телеграм, надісланих Центральній Раді з усіх кінців України. Земства, думи, товариства, сільські сходи, військові части, мітинги.

«Вітаючи Універсал Укр. Ц. Ради й визначаючи його справжнім висловом домагань укр. демократії признаємо Центральну Раду за своє Тимчасове Правительство й заявляємо, що будемо всіма силами боротися й боронити волю українського народу».

(Українці в Головнім Штабі).

«Признаємо Військовий Генеральний Комітет найвищою нашою законною владою й завсігди та скрізь будемо виконувати його розпорядження. Признаємо Укр. Ц. Раду найвищою установою на Україні» (з телеграми Вінницького горнізону).

«Полтавські губернські земські збори на своїм засіданню 5 липня (н. ст.), обміркувавши Універсал Ц. Ради, постановили:

1. У. Ц. Рада се — правосильний орган усього українського народу; 2. губернські земські збори висловлюють повну готовність піддержувати У. Ц. Раду в заведенню основ автономії України. 3. Всі постанови російського Тимчасового Правительства, які торкаються України, виконуватиме земство тоді, коли вони будуть видані по згоді з У. Ц. Радою. 4. Губернське земство підлягає всім постановам У. Ц. Ради й асигнує на її потреби 200.000 карб.»

«Збори робітників українців пічного й штампажного заводів у Катеринославі 7 липня (н.ст.) вітають Ц. Раду, яко єдиного виразника інтересів Українського народу й визнають, що Універсал Ц. Ради се акт величезного значення в історії українського руху й висловлюють У.Ц.Раді своє повне довір'я, заявляючи готовність підтримувати її доти, поки вона буде боронити інтереси українського народу в демократичнім напрямі».

«Волосний сход у Пузиках Бердичівського повіту на Київщині, висловивши радість з приводу оповіщення Універсалу, постановив оподаткувати всі землі по 10 копійок від десятини на користь рідної справи».

Можна б цілий том скласти з одних привітальних телеграм і постанов.

Будинок Педагогічного Музею за тих днів з ранку до пізнього вечора був переповнений делегатами від війська, робітників, селян, організацій. Одні приїжджали за вказівками, розпорядженнями, наказами, другі привезли гроші на Національний фонд, асигновані Ц.Раді, треті з жалями на непорядки, четверті просто з висловом своєї радості й готовності «боротися усіма силами».

От у вестибюлі Музею проштовхується крізь густий натовп старенька-старенька бабуся. Вона приїхала з далеких, глухих хуторів до своєї Центральної Ради й привезла їй у торбинці срібних рублів, знесених з усіх хуторів, довго хованих од царських чиновників.

От група поважних у празникових свитках дядьків. Вони обклали всі землі податком і привезли його Ц.Раді. За пазухою у найстаршого постанова сходу з казенною печаткою й підписами властей.

А там делегати з фронту привезли всі свої медалі й хрести у Фонд Ц.Ради.

А обличчя всім святочні, повні внутрішнього піднесення, гідності, свідомості великого, і х н ь о г о діла.

Так було за тих великих історичних днів.

Розділ XII.

Перемога українства

1. Надаремне вопіющий чорний голос. — 2. І їхня величність також, хоча... — 3. Перемир'я на Дніпрі.

1. Надаремне вопіющий чорний голос

Російський Тимчасовий Уряд і все руське громадянство були ошелешені оголошенням Універсалу. Такого іменно кроку вони ніяк не сподівались. Ну, будуть заворушення; ну, будуть протести; ну, хай навіть десь учинять якийсь бунт. З цим Російський Уряд міг справитись.

Але щоб іменно т а к українці вирішили справу, це було цілком несподівано.

Буржуазна й реакційна преса забила на гвалт, закричала, що Універсал, це — зрада, це — поміч німцям, против фронту, це — сепаратизм. І домагалась від Уряду рішучих, немилосердних заходів проти Центральної Ради.

Але Уряд на цей раз уже не пішов так легко за вказівками реакції.

Адже й він, так само, як і Ц.Рада, одержував усі ті постанови й телеграми, які виносились на Україну з приводу Універсалу. Адже він мав свої очі й вуха на Вкраїні й міг бачити та чути, як поставився народ до Універсалу.

І цілком справедливо й розумно писала інша частина (правда, дуже невеличка) руської преси, говорячи: дайте спокій, панове, де, в чому ви бачите сепаратизм, зраду, «ніж у спину революції» й тому подібні вигадки? Українці звертались до нас не раз; вони домагались своїх прав у порозумінню з нами; ми їх зневажливо відпихали; тепер вони самі беруть ті свої права; й більше нічого. Отже, треба не гвалтувати, не затівати різні, а постаратись мирно й справедливо виправити свої помилки. І той факт, що Уряд не посмів уже піти так сліпо, як раніше, за голосом чорної сотні,— це вже було першою перемогою українства.

2. І їхня величність також, хоча...

Їхня величність, петроградська демократія також схаменулась. Сила українства примусили й її поставитись уважніше до сеї, не такої

вже легкої, як здавалося, справи. Хоча... натура руського демократа-інтелігента «мозговика» й тут не позбулася своєї подвоєності, нецільності, неконсеквентності.

З одного боку — принцип самоозначення націй: хороший собі, чесний, гуманний принцип, цілком відповідаючий «чистому розумові» руського «мозговика». Крім того — принцип цей так виразно вже здійснюється; так голосно, повно й безсумнівно «означає» себе народ; такі комплікації можуть вийти, коли далі опинатись цьому самоозначенню. Отже, ясно, що треба цілком погодитись з цим явищем, признати його й вітати принцип самоозначення. Так говорить і «чистий» — «практичний» розум інтелігента.

А буденна, емоційна істота знов опинається, викручується, шукає бічних виходів, корчиться, не хоче признавати фактів.

А в результаті, така неконсеквентна, поплутана, смішна резолюція «мозговиків» руських есерів, провідників ради російських селянських депутатів;

«1. Всеросійська рада селянських депутатів проголосила яко бажану й необхідну форму політичного ладу в Росії демократичну республіку на федеративних основах. Виконуючи волю ради селянських депутатів, виконавчий комітет заявляє, що він прилучається до бажань, проголошених Центральною Українською Радою, й разом з нею буде добиватися повної автономії як України, так і інших областей і національностей Росії».

Отже, здається, все чудесно: сама Всеросійська Рада проголосила принцип федерації, вона прилучається до бажань Центральної Ради, навіть разом з нею буде добиватись автономії України. Здається, лишається тільки вітати того, з ким маєш намір чогось добиватися, й допомагати йому.

Але... це тільки «чистий розум», тільки одна худосочна, недокровна частина інтелігентської істоти так прекраснодушно промовляє. А друга половина тут же тягне її за поли, одпиха назад і заявляє: А л е.

«2. Проголошуючи ці засади та признаючи необхідним можливо найбільш планове й широке приготовлення до їх здійснення, виконавчий комітет не вважає проте можливим тепер проголосити сих засад законом і тепер у повноті переводити їх у життя, бо найвищою інстанцією для порішення, як сих, так і інших основних справ державного політичного життя є тільки всеросійські Установчі Збори яко одинокий повновласний господар російської держави».

Мало того:

«3. З огляду на це виконавчий комітет думає, що відмова Тимчасового Правительства негайно проголосити автономію України є слушною, бо такого права воно не має, а проголошення сеї автономії означало б присвоєння собі прав Установчих Зборів Тимчасового Правительства і перевищення даної йому народом власті».

Та й ще більше:

«4. З уваги на ту саму обставину виконавчий комітет уважає неправним і небезпечним видання Універсалу Центральною Українською Радою, котрий проголошує негайне здійснення повної автономії України. Видання Універсалу небезпечне тому, що негайне здійснення його основ вносить нові величезні комплікації в державне життя, грозить витворенням національної ворожнечі, помагає національним конфліктам, ослаблює силу спротиву держави, яка необхідна з огляду на небезпеку внішнього ворога, підриває авторитет Тимчасового Правительства, дає понуку для подібних домагань іншим національностям, а в сумі всього того — розриває й ослаблює революцію».

Словом, ціла купа всякого лиха. Отже, рятуючи бідну революцію.

«На основі виложеного виконавчий комітет уважає в інтересі революції, добра народів Росії й добра самого українського народу конче потрібним скасування Українською Центральною Радою виданого нею Універсалу. (Ага, от де собаку закопано! — **Автор**). А рівночасно гаряче співчуваючи відродженню України, як автономної області будучої всеросійської федеративної республіки, виконавчий комітет уважає необхідним:

Негайне заведення на Україні культурної автономії в найширших розмірах, негайне розроблення українцями її будучої політичної автономії та приготування для її здійснення. Виходячи з того, виконавчий комітет звертається з закликом до Тимчасового Правительства піти назустріч усім тим бажанням України, здійснення котрих не грозить загостренням національної ворожнечі, не нарушує моці та зорганізованості сил революції й не ослаблює бойової здатності армії».

Далеко послідовнішу й розумнішу (хоч все ж таки не до кінця) позицію зайняв Загальноросійський З'їзд Рад Робітничих та Солдатських Депутатів, прийнявши 3 липня (н.ст.) таку резолюцію:

«Признаючи згідно з своєю загальною позицією в національній справі за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток, з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів обіцяє революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України з забезпеченням прав національних меншостей».

А маленьке «але» все ж таки й тут є:

«Признаючи далі, що цю автономію можуть остаточно установити тільки всеросійські Установчі Збори, з'їзд уважає конче потрібним згідно з бажанням, висловленим Центральною Українською Радою, негайне утворення тимчасового органу, що представляв би демократію всіх націй, які заселяють Україну, для розроблення основ автономного ладу краю й для проводу усією підготовчою працею, зокрема для скликання з'їзду представників усього населення України».

«З'їзд пропонує Тимчасовому Правительству увійти в порозуміння з органами української революційної демократії для організації загального тимчасового краєвого органу та для установлення й переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу».

«Вітаючи український народ, котрий бореться в спільних революційних рядах і відроджується до національного життя, з'їзд рад роб. і солд. депутатів висловлює своє тверде переконання в тім, що тільки збереження революційної єдності трудових мас усіх народів Росії можна забезпечити перемогу революції й свободу всіх національностей, що заселяють Росію».

Найбільш і до кінця послідовними тоді були большевики, які відмовились голосувати за цю резолюцію, находячи її компромісовою. Вони зачитали свою резолюцію (одхилену з'їздом), в якій пропонувалось з'їздові осудити «яко контрреволюційну й ганебно антидемократичну політику Правительства в відношенню до українців». Тимчасове Правительство, на думку більшовиків, повинно було негайно признати на основі принципу самоозначення націй право українців на повну автономію й утворення самостійної держави*.

3. Перемир'я на Дніпрі

Але найбільше, натурально, захвилювалась київська руська демократія. Вона стояла найближче до подій і вибухливих явищ, вона найчуліше була заінтересована в усьому цьому.

Перше враження в неї було обуреного здивования.

Цікаво коротенько перебігти зміст промов і пропозицій, виголошених за тих днів на кількох засіданнях київських об'єднаних неукраїнських організацій.

Відчит з засідання 28 червня (н.ст.):

«Представник соц.-революціонерів Ф р у м і н указав на те, що Універсал виявляє тенденцію Центральної Ради надати собі характер публічно правової інституції, що виявляється в закликах до заміни неприхильних для українців представників власті, в наложенню окремого податку й т. ін. Універсал змагає до того, щоб здискредитувати Тимчасове Правительство в очах українців. Тому бесідник пропонував прийняти резолюцію з закликом до української демократії йти одним шляхом з російською демократією й з закликом до населення платити законні податки й не заміняти властей. — Голова ради робітничих депутатів Н е з л о б і н говорив, що Центральна Рада проявляє міщансько-буржуазний націоналізм, від якого повинна відвернутися справжня українська демократія. — Представники жидівського «Б у н д у» піддали Універсал різкій критиці. Він уже викликав такі явища, як з'їзд адвокатів, котрі признали, що на Україні можуть бути суддями тільки українці. — Большевик Ф і я л е к дивувався, що українська соц.-демократія не диктує лінії поведінки своєї інтелігенції, а навпаки сама одержує директиви від інтелігенції».

Друге засідання:

«Представник військових депутатів капітан К а р у м указав на те, що тяжко найти спільну мову з Українською Радою, бо демократія Росії й Українська Рада стоять на різних принципіальних засадах. Для Української Ради вся «московська республіка» не ціль, тільки спосіб осягнення своїх національних завдань. Бесідник запропонував звернутися до народу України з відозвою, яка пояснювала б справжній стан справ. — Представник соц.-револ. Ф р у м і н вказав на те, що Універсал творить подвійну власть, яка доведе до анархії, погубної для російської революції й української автономії. — Голова ради солдатських депутатів Т а с вказав на те, що спроби порозумітися з Українською Радою, як і з іншими українськими органами, показалися даремними. Ці органи ухвалили сепаратно вести свою будову. — Представник військових депутатів Р я б ц е в заявив, що під впливом Універсалу деякі горожани питають, чи треба платити податки. А це вже анархія».

Але оскільки вже непевно почувала свою позицію неукраїнська демократія, видно з того, що з цих двох засідань не було винесено ніякої резолюції.

А що далі, то непевність ставала все більшою й більшою. Всі ті організації до сього часу вважали, що вони мають владу в краю, що вони являються представниками нового ладу. А тим часом бачили, що влада ця має дуже обмежене коло, що величезна більшість населення України не визнає їхньої влади, не рахується з нею, ігнорує. Вони, напр., забороняють з'їзди без їхнього дозволу, а з'їзди собі з'їжджаються не тільки без їхнього дозволу, а й без дозволу Центральної Влади.

Вони почували, що хвиля революційного руху набирає інших нових форм і що вона їх залле зовсім або відсуне так, що вони самі собі будуть непомітні. Коли ж мирно не захотять одсунутись, то може прийти до гострої і грізної боротьби.

А наслідком усього цього явилось третє об'єднане засідання всіх київських організацій, але разом з представниками Ц.Ради для порозуміння. На так званій історичній «політичній прогульці по Дніпрі» одбулося те засідання, яке поклало перший камінь порозуміння між українською й неукраїнською демократіями у справі творення державних форм України.

Але на цьому засіданню з українського боку були вже представники не українських о р г а н і з а ц і й, а представники н а ц і о н а л ь н о-державних інституцій,— голова Центральної Ради М. Грушевський і голова Генерального Секретаріату — В. Винниченко. І мова їх була вже від імені цих інститутів.

«Завдання Центральної Ради,— говорив М. Грушевський,— оберегти край від розкладу, анархії та економічної експлуатації. Життя висуває питання переміни Центральної Ради з національного органу в територіальний. Через те треба одкинути підозріння й недовір'я й з гаслом «об'єднання демократії» підійти до організації краєвого органу».

Голова ж Генерального Секретаріату говорив:

«Ми не закликуємо на бунт проти Петроградського Правительства. Але дуже можливо, що ми видамо декрет, у якому скажемо населенню, що всяку постанову Центрального Правительства перед її здійсненням повинна розглянути Центральна Рада... Ми щиро бажаємо спільної організації. Ми признаємо, що в роз'єднанню не можна йти далі, що треба прийти до порозуміння. До часу порозуміння Генеральний Секретаріат не видасть ніякого акту. Але треба поспішити».

Засідання визнало, що порозуміння на грунті скликання територіального з'їзду й краєвого органу можливе. Для остаточного ж вияснення умов порозуміння призначено нове, четверте по черзі, зібрання всіх організацій.

«На грунті територіального з'їзду й краєвого органу»! Себто, на грунті того, що ввесь час рішуче одкидалося.

Це була ще виразніша перемога українства.

* Потім, на жаль, і в большевиків показав себе «мозговик», як побачимо далі.

Після публікації в нашому виданні розвідки про історію національних гімнів України (матеріал «Мир вам, браття», журнал «Наука і суспільство» № 4 за ц. р.) до редакції надходять прохання надрукувати бодай коротеньку біографію стрілецької пісні «Ой у лузі червона калина похилилася», котра переживає нині своє друге народження — звучить на мітингах і маніфестаціях, в передачах радіо й телебачення, зі сцен великих і малих концертних залів.
Виконуємо прохання читачів.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Ой у лузі червона калина похилилася,—
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо.

Марширують стрільці січовії у кривавий тан,
Визволяти братів-українців з ворожих кайдан.
А ми тії ворожі кайдани розірвемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо.

Ой у полі яроі пшениці золотистий лан,
Розпочали стрільці січовії з ворогами тан.
А ми тую золоту пшеницю ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо.

Не журися, червона калино, маєш білий цвіт,
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
Білим цвітом, червона калино, заквітчайся,
Славним родом, наша Україно, гей, гей, величайся.

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо.

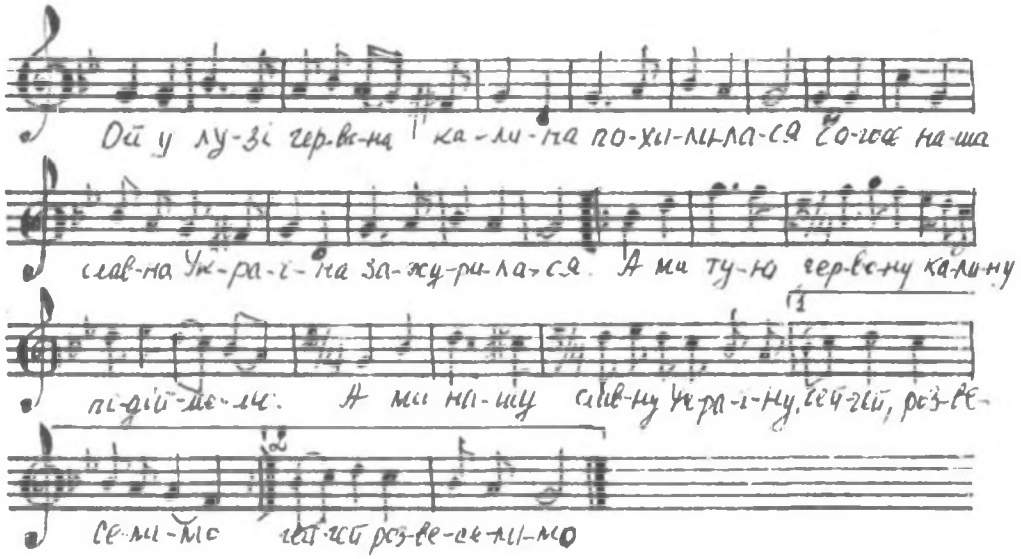

Шедевр стрілецької поезії

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася», котра останніми місяцями набула широкої популярності, належить до циклу стрілецької поезії (розповідь про січових стрільців читач знайде в

№ 3 журналу «Наука і суспільство» за ц. р. — матеріал «Січові стрільці. Що стоїть за легендою»).

Нині, в часи глибокого зацікавлення українського народу власною історією, вже відкрито імена провідних авторів української стрілецької поезії, хоча зовсім недавно лише згадку про неї, цю поезію, чиновники від культури та політики вважали чи не злочином. Минулося. І сьогодні ми з гордістю називаємо імена творців стрілецької поезії Романа Купчинського, Олеся Бабія, Миколи Голубця, Богдана та Левка Лепких, Петра Карманського, Степана Чарнецького та інших. Це вони подарували і своїм сучасникам, і нам, спадкоємцям, такі прекрасні поетично-музичні твори, як «Чуєш, брате мій», «Гей, видно село», «Питається вітер смерті», «Гей там, на горі, Січ іде», «Кладочка»... До низки названих і багатьох неназваних (за браком місця) стрілецьких творів музикознавці відносять і пісню «Ой у лузі червона калина похилилася». Автор слів Степан Чарнецький, музика — народна.

Степан Чарнецький належить до старшої когорти авторів стрілецької поезії. Народився 21 січня 1881 року в селі Шманьківці Чортківського району Тернопільської області. Вищу освіту Степан здобув у Львівському політехнічному інституті. Ще в студентські літа захопився поезією й драматичним театром. Згодом те юнацьке захоплення стало справою всього життя — літературі і театрові він присвятив усі зрілі роки: очолював драматичний колектив товариства «Руська бесіда» у Львові, був актором і режисером, театральним критиком і літописцем галицького театру, видав збірки лірики «В годині сумерку», «В годині задуму», «Сумні ідем». Помер літератор і театральний діяч у Львові 1944 року.

Одна з поезій Степана Чарнецького «Ой у лузі червона калина похилилася», музику до якої створив народ, стала улюбленою піснею січових стрільців, її вважали навіть гімном УССесів (українських січових стрільців). Закономірно, що безіменні поети-аматори з народу вносили до тексту Степана Чарнецького зміни, пристосовуючи зміст поезії до певних обставин. Тому подаємо найпоширеніший варіант пісні.

«Відомо, що наш народ виробив протягом століть добрі шкільні традиції, зокрема традиції національної школи, забуті нами по революції. Проте знову чути розмови про їх відродження у нових (добре забутих старих) типах навчальних закладів — гімназіях. Розкажіть, будь ласка, що собою являє гімназія!»

Г. ЛИСЮК,
учителька.

с. Погреби на Київщині.

Інтелігентність, мораль, ерудиція

Українська гімназія — це навчальний заклад, у якому здобуватимуть середню освіту гуманітарного спрямування. Гімназія передбачає підняти рівень освіченості і вихованості учнів, з яких формуватиметься національна інтелігенція. Навчання розпочинатиметься з семирічного віку і триватиме 11 років.

Вступ до гімназії — на конкурсній основі у формі співбесід, складених за спеціальними науковими розробками, і творчих завдань (танці, співи, музика, живопис тощо). До навчального курсу в гімназії входитимуть предмети (уроки), робота студій, проведення конференцій по захисту рефератів і творчих завдань, організація екскурсій (екологічних, етнографічних, археологічних, пізнавальних), зустрічей з відомими людьми, поїздки до зарубіжних країн.

Широко використовуватимуться міжпредметні зв'язки. Напрями рефератів випливають із завдань урочних планів, загальних принципів гуманітарної освіти. В рефератах учні, на основі здобутих знань, консультацій, самостійної роботи, розглядатимуть питання: біолого-соціальна суть людини, людина і суспільство, людина і природа, людина та її діяльність, людина і релігія тощо.

В курсі основ філософських знань вивчатимуться праці найвідоміших філософів людства Платона і Сенеки, Ніцше і Шопенгауера, Гегеля і Маркса, Шердена і Вернадського, Сковороди і Бердяєва.

Курс основ правознавства коротко знайомитиме гімназистів з історією права від законів Хамурапі і Римського права до основ сучасного міжнародного права.

Від законів Ярослава Мудрого до правотворчої роботи нашого парламенту.

Історія культури познайомить з широким діапазоном творчої діяльності людини: театр і танці, архітектура і скульптура, графіка і живопис, музика і співи. Як розвивалися всі ці напрями, які були школи? Що за люди творили шедеври? Що ми зберегли, а що втратили? Що можемо і мусимо залишити по собі?

Історія релігій — складова частина курсу історії філософської думки й історії культури більш докладно покаже нам особливості первісних релігій і сучасних вірувань, історії і формування основних релігійних напрямів, домінуючих на нашій землі, їх становлення і своєрідність. Покаже зв'язок між культурними надбаннями та релігією.

Мабуть, найважливішим предметом у гімназії буде людинознавство, що викладатиметься протягом усього терміну навчання. Цей предмет знайомитиме першокласника з будовою тіла, з особливостями психіки, на практиці застосовуватимуться правила поведінки у стосунках людей. Навчатимуть правильної системи дихання, харчування, режиму життя. Діти вивчатимуть і практично застосовуватимуть систему вправ, яка сприятиме розвитку їхнього тіла, інтелекту. Вони повинні опанувати систему знань, які допоможуть контролювати їхній стан. Перед ними пройде історія діяльності людини, розвиток тих чи тих фахів, одяг в його історичному та національному розвитку, основи медичних знань, народна медицина (східна і західна).

У курс гімназії буде також введено предмети, обов'язкові для всіх профілів. Це — англійська мова, психологія і логіка, педагогіка. За бажанням вивчатимуться польська і латинська мови, зарубіжна література і основи економічних знань. Виходячи з традицій класичних гімназій, в курс української введено ряд предметів методичного циклу, які разом з предметами загальношкільної програми і вищезгаданими дадуть змогу випускникам дістати фах учителя молодших класів чи вихователя дитячого садка. Випускників орієнтуватимуть на продовження й удосконалення цього фаху у вищому навчальному закладі.

Розклад уроків буде побудовано так, щоб учні одночасно могли розійтися на спеціальні уроки, за їхніми інтересами.

Зміст усіх загальноосвітніх предметів повинен постійно удосконалюватись. Насамперед — грунтовна, цілісна система міжпредметних зв'язків. База — історія нашого народу, його культура, традиції, діяльність, видатні люди. Потрібно переглянути і докорінно змінити програму з української мови і літератури, з історії та географії України, надавши перевагу правдивому висвітленню національної культури.

Програма з математики має органічно поєднуватися з інформатикою. Зменшення кількості годин на хімію, фізику, біологію не повинно негативно позначатися на формуванні цілісної уяви про систему знань з цих предметів. Більше того, в тематику уроків треба органічно вплітати питання з екології, економіки, давати основні поняття про сучасні технології, види діяльності людини. Зміст програми з трудового навчання потрібно спрямувати на вивчення народних про-

мислів: гончарство, художню вишивку, плетіння, ткацтво тощо.

Одна із складових частин навчально-виховного плану — робота семи студій: літературної, театральної, художньої, танцювальної, співу, музики і фізичного розвитку.

Така програма в загальних рисах. До її повної і найліпшої реалізації довгий шлях, чи швидко ми пройдемо його — залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів. Перший набір учнів до гімназії зроблено на конкурсній основі. Попереду — важка праця. Успішною чи ні буде вона, залежатиме від людей — учителів, батьків і їхніх дітей.

Анатолій ЧЕРНИШ,
директор гімназії.
Адреса гімназії: 252011, Київ-11, вул. Панаса Мирного, 24.

«Коли справді точка весняного рівнодення змістилася за 2000 років, і загальновідома таблиця зодіакальних сузір'їв з наведеними датами вже не відповідає дійсності, то чому ж тоді у відривному календарі на 1989 рік на звороті листка за 5 березня написано: «20 березня о 18 год. 28 хв. астрономічна довгота Сонця 0°... (тобто точка весняного рівнодення)»...! Де істина!..».

З повагою, ваш постійний читач І. МИКИТЕНКО.

**с. Данино
Ніжинського району
Чернігівської області.**

Про знаки зодіаку, сузір'я та астрологію

У далекі часи, задовго до появи таких понять, як небесні координати світил, небо поділили на окремі ділянки-сузір'я, щоб краще орієнтуватися. Яскраві зірки, які потрапляли до сузір'їв, на думку давніх спостерігачів, утворювали на небі певну фігуру — людини, звіра, птаха і т. д. Замість поняття екліптики (коло видимого руху Сонця), існувало інше поняття — пояс зодіаку, або просто зодіак. Йдеться про сузір'я, якими рухалися Сонце, Місяць та планети. Назва кола походить від грецького «зоон» — тварина, оскільки більшість сузір'їв дістала назву тварин. У різних народів кількість сузір'їв, що входили до зодіаку, та їх назви були різними. За допомогою знаків зодіаку і описували шлях Сонця, Місяця та планет.

Звичні для нас назви Овна, Тельця, Близнят, Рака, Лева, Діви, Терез, Скорпіона, Стрільця, Козерога, Водолія та Риб остаточно сформувалися у IV с. до н. е.

Халдейські астрономи винайшли систему небесних координат, яка допомогла перейти від словесних описів розташування світил на небі до чисельних вимірів: вони використали зодіак, поділений на 12 рівних частин (по 30° кожний), або знаків, для вимірювання кутових відстаней світил. На зразок того, як тепер вимірюють екліптичну довготу та широту. Причому відлік вели на схід від початкової точки.

Так, наприклад, позначали: 21 березня довгота Сонця дорівнює 0°, Сонце вступає в знак Овна; 22 квітня довгота Сонця дорівнює 30°, Сонце вступає в знак Тельця; 22 травня довгота Сонця дорівнює 60°, Сонце вступає у знак Близнят і т. д. Такий спосіб відліку довготи Сонця перейшов від халдейських астрономів до грецьких, пізніше він став загальноприйнятим і традиційно зберігся до нашого часу в астрономічних щорічниках, календарях, тощо.

Та виявилося ось що: ще в II ст. до н. е. грецький астроном Гіппарх зробив видатне відкриття. Коли він порівняв координати зірки Спіка (головна у сузір'ї Діви) та ряду інших зірок, що були визначені ще за 150 років до нього александрійськими астрономами Тихомарісом та Аристіллом, то побачив, що довгота їх зросла на 2°, тоді як широта залишилася незмінною. Гіппарх пояснив це тим, що за 150 років точка, від якої відраховувалися знаки зодіаку (так звана точка весняного рівнодення) змістилася по екліптиці. Це відкриття Гіппарха назвали передуванням рівноденню, або прецессії (від латинського «прецессіо» — передувати). Фізичне пояснення цього явища дав лише у XVIII столітті І. Ньютон. Коротко явище прецессії полягає у тому, що наша Земля не є ідеальною кулею, а сплюснута біля полюсів, і притягання Сонця та Місяця на екваторіальне кільце Землі і призводить до того, що вісь обертання нашої планети змінює своє положення у просторі.

Явище прецессії і як наслідок — зміна положення зірок щодо екватора зумовили те, що поступово, протягом тисячоліть вигляд зоряного неба стає невпізнанним для тієї чи іншої місцевості. Так 10 тисяч років тому найяскравішу зірку Сіріус (головна у сузір'ї Великого Пса) не було видно в Європі. Проте жителі України

Таблиця

Знаки зодіаку			Сонце у сузір'ї в наші дні	
Овен	21 березня	— 21 квітня	18 квітня	— 14 травня
Тілець	22 квітня	— 21 травня	14 травня	— 21 червня
Близнята	22 травня	— 21 червня	21 червня	— 20 липня
Рак	22 червня	— 22 липня	20 липня	— 11 серпня
Лев	23 липня	— 23 серпня	11 серпня	— 17 вересня
Діва	24 серпня	— 23 вересня	17 вересня	— 31 жовтня
Терези	24 вересня	— 23 жовтня	31 жовтня	— 22 листопада
Скорпіон	24 жовтня	— 22 листопада	22 листопада	— 30 листопада
Стрілець	23 листопада	— 21 грудня	18 грудня	— 19 січня
Козерог	22 грудня	— 20 січня	19 січня	— 16 лютого
Водолій	21 січня	— 18 лютого	16 лютого	— 12 березня
Риби	19 лютого	— 20 березня	12 березня	— 18 квітня

Примітка: *з 30 листопада по 18 грудня Сонце перебуває у сузір'ї Змієносця, яке до зодіакальних не зараховане.*

могли бачити сузір'я Південного Хреста, яке зараз не видно навіть у найпівденніших районах Радянського Союзу. Отже, розташування сузір'їв змінилося, а коло знаків зодіаку залишилося (як система координат) незмінним. За часів Гіппарха знаки зодіаку відповідали однойменним сузір'ям, хоч цілковитого збігу ніколи не було. Сучасні межі сузір'їв запропонував бельгійський астроном Е. Дельпорт. Їх затвердила 1930 року Міжнародна астрономічна спілка. Виявляється, наприклад, що Сонце долає майже 44° у сузір'ї Діви, і лише 7° — у сузір'ї Скорпіона. Крім того, щороку наше світило проводить приблизно 18 днів у сузір'ї Змієносця, яке взагалі не має відповідного знака зодіаку!

У наші дні зустрілися традиція і сучасність, що нерідко породжує непорозуміння. З допомогою знаків зодіаку астрономам зручніше описувати положення Сонця на екліптиці протягом року, але в сучасну епоху розташування сузір'їв не відповідає однойменним знакам. Нижче ми наводимо таблицю відповідності знаків зодіаку та положення Сонця у сузір'ях у наш час.

Зрозуміло, що підвищений інтерес до знаків зодіаку пов'язується з гороскопами. Астрологи складали їх, враховуючи відношення Сонця до зірок у сузір'ях, тому гороскопи, складені за знаками зодіаку, потребують корективів. А це вже справа астрологів. До речі, у наші дні дещо змінилося ставлення до астрології. Можна навіть сказати, що вона майже реабілітована у брошурі Б. М. Владимирського та Л. Д. Кисловського «Археастрономия и история культуры» (Изд-во «Знание», Москва, № 3, 1989 г.). Ось деякі цікаві висновки авторів.

Оформлення астрологічної доктрини відбулося десь за 17 віків до нашої ери. Перші астрологічні прогнози використовувалися для з'ясування зв'язку життя людини з циклами біосфери, передбачення погоди, епідемій тощо. Надалі акценти змістилися в бік деталізованої регламентації, з поділом днів на «сприятливі» і «несприятливі», і ці дні розписувалися у «місяцесловах». Важливою сторінкою в історії європейської астрології був її розквіт у XVII столітті. Саме в цей час і сягнула своєї вершини астрологічна магія.

З відомої нині тріади взаємин «конфігурація планет — сонячна активність — прояв сонячної активності в атмосфері та біосфері» древні астрологи використовували лише дві крайні: «конфігурація планет — прояв сонячної активності». Вони безпосередньо пов'язували розташування планет з впливом сонячної активності на людину. Свої прогнози, висновки вони робили на основі багаторічних спостережень.

У наш час вплив сонячної активності на тропосферну циркуляцію, біологічні процеси хоч і визнається, але не завжди вважається істотним. Та слід взяти до уваги, що ми живемо в епоху великого магнітного моменту Землі. Потужна магнітосфера зменшує вплив сонячної активності на тропосферу-біосферу. В кінці палеоліту — в неоліті цей захист був менш ефективним. Не виключено, що прогноз змін екологічної ситуації о тій порі був фактором виживання. Можливо, через ослаблення впливу сонячної активності, зумовленого збільшенням магнітного моменту, люди втратили інтерес до практичного застосування астрологічного методу прогнозу. Древні природодослідники помітили зв'язок деяких характеристик організму людини з фазою 11-річної циклічності сонячної активності, в яку людина народилася (за їх термінологією — із взаємним розташуванням планет). Ці характерні особливості людини залежать також від сезону, у який вона народилася (тобто від переміщення Сонця щодо зірок), а також від місячної ритміки, де індикатором можуть бути фази Місяця. Цей емпіричний зв'язок, мабуть, і правив за ідейну основу виникнення астрології.

Алла КОРСУНЬ,
кандидат фізико-математичних наук.

ПОВНЕ ЗАТЕМНЕННЯ ВЕНЕРИ

Знаменною для японських астрономів стала ніч проти 2 грудня 1989 року: з 5 години 16 хвилин до 5 години 52 хвилин за місцевим часом у різних кінцях країни в окуляри потужних телескопів спостерігали повне затемнення Венери Місяцем. За обчисленнями астрономів Японії, це затемнення Вечірньої зірки нічним світилом було останнім у нинішньому столітті. Знову його спостерігатимуть лише у XXI столітті. На знімку, зробленому Токійською обсерваторією і розповсюдженому із значним запізненням через труднощі з розшифровкою і обробкою зображення, зафіксований момент виходу Венери з-за місячного диска.

«ВІТРОВИЙ ВАЛЬС»

Ця дивна споруда — не витвір скульптора-абстракціоніста. Оригінальна вітрова мініелектростанція перетворює енергію повітряного потоку на електричну. Її перевага у тому, що ротор обертається за будь-якого напрямку і швидкості вітру, починаючи від двох метрів на секунду, що означає слабкий подих, і аж до найсильніших поривів. Таким чином, установку не потрібно повертати, як раніше, аби «ловити вітер». Дуже мала інерційність ротора пояснюється дуже точно розрахованою його аеродинамікою. Він складається з гратчастої алюмінієвої оболонки, до якої ізсередини прикріплені такі ж «язики». Їх форма, розміри і взаємне розміщення і становлять суть винаходу, зробленого у Відні. Його назвали «Вінд-вальцер» — «вітровий вальс». За аналогією із словами «віндвальце» — «вітровий ротор» і «Вінер вальцер» — «віденський вальс».

Модель приладу під час випробувань в австрійському дослідницькому центрі в Сайберсдорфі використовували для зарядки 12-вольтових акумуляторів. За швидкості три метри на секунду генератор виробив напругу 18,8 вата. Залежно від місцевих вітрових умов можливі модифікації установки.

НЕВИДИМА КРАСА

Що це? Красива скульптура, що зображує благально стулені руки? Знімок, який ви бачите, зробили за допомогою електронного мікроскопа. На ньому брунька дерева, з якої показуються зовсім ще молоденькі і ніжні листочки. Зображення збільшене у 120 разів.

Автор мікрофотографії — Майкл Вишневський, спеціаліст з фізіології рослин у міністерстві сільського господарства США. За цей знімок він одержав спеціальну премію на міжнародному конкурсі моментальної фотографії, організованому фірмою «Полярроїд».

ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ, І НЕ ТІЛЬКИ ДЛЯ НИХ

Жінки дуже часто кажуть, що чоловіки ніколи не зрозуміють, що означає бути вагітною. І вони мають рацію. Справді, представники сильної статі рідко замислюються над тим, які тяжкі випробування випадають на долю їхніх дружин.

Не так давно у Сполучених Штатах з'явився пристрій, котрий, як сподівається його винахідниця, розширить кругозір чоловіків. Консультант з питань материнства і дитинства Лінда Уер із Редмонда (штат Вашінгтон) розробила конструкцію, яка імітує 20 симптомів вагітності. Цей 16-кілограмовий пристрій призначений передусім для чоловіків і молоді (як для юнаків так і для дівчат), що їх мало хвилюють наслідки сексу. Він складається з надувних грудей, ременя, що сильно стягує грудну клітку, викликаючи задишку і збільшуючи кров'яний тиск, п'ятилітрової, виповненої водою ємкості з механізмом, що імітує внутрішньоутробні рухи плоду; трикілограмового мішка з дробом, котрий тисне на сечовий міхур.

«Чоловіки змінюються на очах,— розповідає Лінда,— тільки-но вдягають штучний живіт й пробують розв'язати шнурки чи підняти з підлоги «дипломат». Вони починають стогнати, скаржитися на задишку й болі в попереку».

Лінда Уер, котра працювала протягом шести років над цією конструкцією, каже, що за останні кілька місяців їй пощастило продати 50 апаратів (ціна кожного 545 доларів) різним медичним закладам, пологовим будинкам, центрам сімейного планування та школам.

В США реєструють щороку більше мільйона випадків дитячої й підліткової вагітності. Уер вважає, що її комплект відіграє позитивну роль в кампанії по боротьбі з цією негативною тенденцією. «Ніж слухати чергову лекцію про наслідки випадкових зв'язків,— гадає вона,— краще самій відчути, що значить бути вагітною. Відчувши всю гаму незручностей, дівчата зрозуміють, що в такому стані їм навряд чи вдасться вийти на прогулянку у модній сукні. Такий дослід фізіологічного впливу швидше, ніж щось інше, навчить підлітків бути обережними».

Доброго вам здоров'я

Якщо хочете солодко спати

Якщо у вас порушений сон, не поспішайте ковтати снотворне чи транквілізатори. Спершу спробуйте налагодити режим дня, уникати в роботі штурмівщини, авралів, які неминуче призводять до перенапруження, стресу. Намагайтесь за будь-якої погоди хоча б з півгодини погуляти перед сном, якщо не в змозі себе примусити — заведіть собаку, тоді вже виходити на прогулянку доведеться. Не їжте на ніч, провітрюйте кімнату, де спите. Нехай ці рекомендації видадуться банальними, але не відкидайте їх, як-то кажуть, з порога. Зважтеся і дотримуйтеся цього хоча б протягом місяця. І ви, я певен, відчуєте полегшення: повернуться спокій, врівноваженість. А це, у свою чергу, нормалізує і сон.

Є ще один чудовий засіб, який без ліків допоможе здолати безсоння, якщо воно не викликане захворюванням. Йдеться про точковий масаж.

Якщо ви дуже втомилися за день, у першу чергу спробуйте зняти втому. Можливо, вже тільки цього буде досить, щоб позбутися безсоння.

При загальній втомі масажують точки, розміщені на кистях,— спочатку на одній руці, потім — на другій.

1-ша ТОЧКА — симетрична, розміщується біля кута нігтьового ложа мізинця кисті. Масажувати, натискуючи великим або вказівним пальцем дві-три хвилини до появи легкого болю. Можна водночас масажувати обидві точки, обхопивши мізинець вказівним і великим пальцями.

2-га ТОЧКА — симетрична, розміщується зовні від кута нігтьового ложа мізинця кисті. Масажувати великим або вказівним пальцем дві-три хвилини до появи легкого болю. Можна водночас масажувати обидві точки, обхопивши мізинець вказівним і великим пальцями.

3-тя ТОЧКА — симетрична, розміщується на середньому пальці кисті на три міліметри нижче від кута нігтьового ложа з боку вказівного пальця. Масажувати великим пальцем дві-три хвилини до появи легкого болю.

4-та ТОЧКА — симетрична, розміщується на тильній поверхні кисті, у складці шкіри між великим і вказівним пальцями на один сантиметр від краю шкіряної перетинки. Масажувати три хвилини великим пальцем, відчутно натискуючи.

Нерідко заснути заважає біль у натружених за день ногах. Не полінуйтеся зробити точковий масаж. Спочатку в положенні сидячи помасажуйте точку на одній нозі, а потім на другій.

5-та ТОЧКА — симетрична, розміщується на підошві стопи. При згинанні пальців утворюється ямка, у центрі якої й визначається ця точка. Масажуйте п'ять хвилин вказівним пальцем, розминаючи, поки не відчуєте тепло.

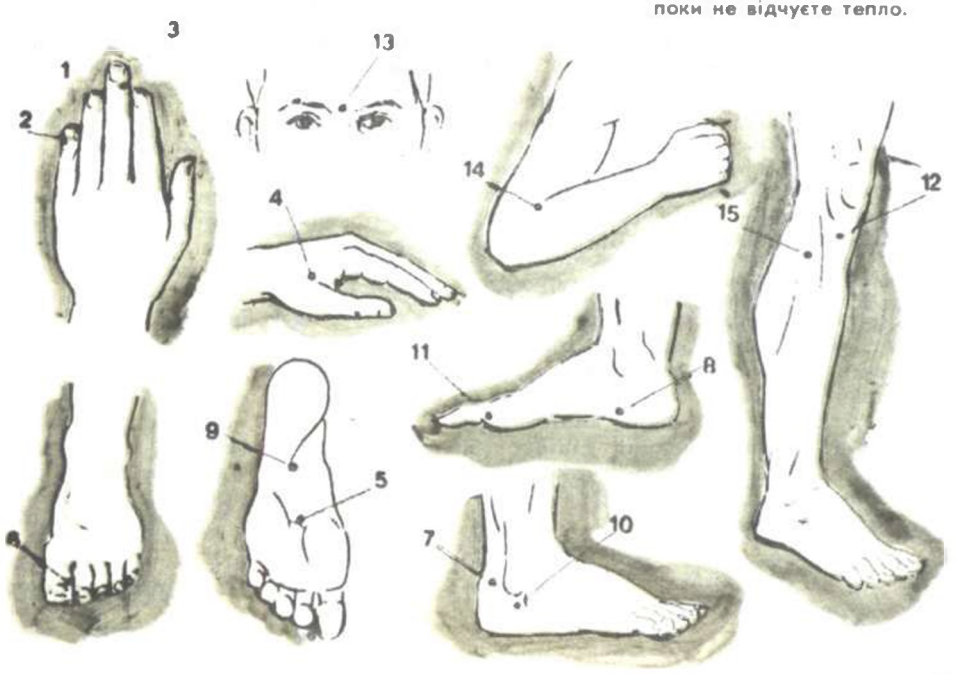

6-та ТОЧКА — симетрична, розміщується на три міліметри всередину від внутрішнього кута нігтьового ложа великого пальця стопи. Масажувати треба великим пальцем дві-три хвилини, натискуючи, до появи легкого болю.

7-ма ТОЧКА — симетрична, розміщується між ахіловим сухожиллям і зовнішньою кісточкою, на рівні її центру. Масажувати три хвилини легким натискуванням великого пальця.

8-ма ТОЧКА — симетрична, знаходиться на стопі під внутрішньою кісточкою, на межі тильної та підошовної поверхонь. Масажувати три хвилини легкими обертальними рухами.

9-та ТОЧКА — симетрична, знаходиться в центрі підошви між другою і третьою плюсновими кістками. Масажувати три хвилини вказівним пальцем, сильно розминаючи.

10-та ТОЧКА — симетрична, розміщена під зовнішньою кісточкою, на рівні виступу п'яткової кістки. Масажувати три хвилини великим пальцем легкими обертальними рухами.

11-то ТОЧКА — симетрична, знаходиться між першою плюсновою кісткою і основною фалангою великого пальця, на межі тильної й підошовної поверхонь. Масажувати п'ять хвилин легким натискуванням вказівного пальця.

12-та ТОЧКА — симетрична. Її розміщення можна визначити таким чином: покладіть долоню правої руки на коліно напівзігнутої правої ноги, розмістивши середній палець на виступаючому гребені великої гомілкової кістки. Подушечка підмізинного пальця, притиснутого до середнього, вкаже на шукану точку. Масажувати вказівним пальцем п'ять хвилин обертальними рухами за годинниковою стрілкою.

Після точкового масажу проведіть загальний легкий масаж стоп до появи відчуття тепла.

Якщо цей комплекс точкового масажу не допоможе нормалізувати сон, спробуйте виконувати масаж, спеціально призначений проти безсоння. Йдеться знову-таки про порушення сну, спричинене функціональним розладом, а не захворюванням!

Ефект більший, якщо масажує хтось із родичів, але і самомасаж досить результативний.

13-та ТОЧКА — несиметрична, знаходиться на обличчі між бровами. Масажувати вказівним пальцем три хвилини легким натискуванням: рухи, як при натискуванні на кнопку дзвінка.

14-та ТОЧКА — симетрична, знаходиться на руці; якщо максимально зігнути руку в лікті, то в кінці складки. Масажувати великим пальцем п'ять хвилин, відчутно натискуючи.

Після 14-ї промасажуйте 4-ту точку. Масажувати п'ять хвилин вказівним пальцем легкими обертальними рухами.

15-та ТОЧКА — симетрична, розміщена на гомілці, вниз і всередину від головки малої гомілкової кістки, відразу в заглибленні під нею. Масажувати п'ять хвилин вказівним пальцем, середній палець при цьому лежить на нігтьовому ложі вказівного. Натискувати відчутно.

Масажуйте точки у вказаній тут послідовності. Спочатку спробуйте впливати тільки на першу точку, можливо, цього буде досить для відновлення сну. Якщо ні, масажуйте другу, а потім виконуйте весь комплекс.

Ви звикли читати перед сном? Але спочатку, сидячи в постелі, зробіть точковий масаж, а потім читайте. І солодкий сон прийде до вас!

Народна фармацевтика

ДОПОМОЖЕ СУРІПКА

Російська назва — сурепка обыкновенная. Дворічна рослина заввишки до 60 см. Нижнє листя ліроподібне, верхнє — у формі еліпса і зубчасте по краях. Китиця під час квітування стиснена. Пелюстки яскраво-жовті, пахучі, майже вдвоє довші за чашечку. Плоди — стручки зігнуті або прямі. Росте в європейській частині СРСР, а у Криму є інші види суріпки: весняна та дугоподібна. Остання, як і суріпка звичайна, є рослиною харчовою, медоносною і лікарською у народній медицині. Зустрічається суріпка на луках, біля доріг як бур'ян.

Для лікарських препаратів застосовують стебла, листя, молоді стручки. У насінні є жирна олія. Молоде листя вживають як салат, містить вітамін С,— чудовий засіб від скорбута. Препарати справляють сечогінний і збуджувальний ефекти. Відомості народної медицини вказують на те, що рослина стимулює статеву діяльність, сприяє виробленню сперми.

Ф. І. Мамчур у книзі «Фітотерапія в урології» (К., «Здоров'я», 1983) рекомендує для підвищення статевої діяльності такий рецепт: столову ложку свіжої або сухої трави суріпки настоювати дві-три години в одній склянці окропу, потім процідити. Вживати по $^1/_4$ склянки чотири рази на день протягом двох-трьох тижнів.

Олександр ЗУБКОВ,
природознавець.

ДОБОВІ ЕНЕРГОВИТРАТИ ЛЮДИНИ

(у кілокалоріях, 1 ккал—4186,8 дж)

Працівник розумової праці	2200—2400
14—15-річний школяр	2400—2500
Швачка, лікар	2600—2800
Студент	2800—3000
Тракторист	2900—3000
Слюсар	3300
Ливарник	3200—3400
Робітник на сіножатці	3600
Штукатур	3900
Муляр	4000
Сільськогосподарський робітник, спортсмен	4000—4500
Косар	7200

Запах і смак... радіації

Радіація у повітрі викликає складні фізико-хімічні зміни — сотні реакцій за участю збуджених молекул, іонів, електронів, вільних атомів, різних речовин. Внаслідок цього утворюються озон, окис азоту, двоокис азоту, закис азоту, перекис водню, формальдегід, аміак, синильна кислота, диціан, різні іони та радикали. Тому опромінене повітря має специфічний запах. При взаємодії його з слизовими оболонками носа, рота спочатку утворюються іони нітрату, нітриту, амонію, водню, а з них — азотиста й азотна кислоти, які дають кисло-металевий присмак. Тобто дозиметрію радіаційного випромінювання можна здійснювати і за органолептичними реакціями організму — нюховими, смаковими, зоровими.

У той же час досвід чорнобильської аварії показав абсолютну непідготовленість персоналу АЕС і населення до органолептичної дозиметрії. На самій ЧАЕС у момент аварії справно працюючих дозиметрів узагалі не було. Співробітники станції відчували найрізноманітніші реакції організму на опромінене повітря, але ніхто не здогадався оцінити дозу. Цікаво: радіацію відчули не тільки у Прип'яті та Чорнобилі, а й у населених пунктах, розміщених за десятки кілометрів від ЧАЕС. Проте навіть спеціалісти не здогадалися, що ці органолептичні реакції пов'язані з аварією на атомній станції. У таблиці показано, які відчуття викликають різні дози радіації.

Органолептична дозиметрія радіації

Органолептична реакція людини	Мінімальна потужність випромінювання (Р/год)	
	У приміщеннях	На відкритому повітрі
Поява запаху	2	25
Відчуття свіжості повітря	6	95
Почастішання пульсу	35	530
Металевий присмак	40	670
Ейфорія, «веселість»	50	820
Сухість у роті	70	1100
Подразнення у носі й горлі	90	1400
Подразнення очей	110	1800
Поява кольорових струменів у повітрі	210	3400
Згущення повітря	270	4300

Так, на самій ЧАЕС у момент аварії гостро відчувався запах опроміненого повітря. У багатьох дерло у горлі. Біля сходово-ліфтового блока різко «пахло озоном». Стажисти В. Проскуряков і А. Кудрявцев від різкого запаху сильно розічхались: «Легені немов обпікало вогнем. Страшно пекло груди при диханні, горіли повіки, немовби в очі потрапила соляна кислота». «Повітря було загусле, незвичне» (начальник зміни реакторного цеху В. І. Перевозченко). «Відчувався гострий запах, пекло в горлі й легенях, надсадний кашель, різь в очах. Із зовнішньої сторони реактора повітря було густе, пульсуюче, сильно сохло у горлі» (зам. головного інженера А. С. Дятлов). За свідченням командира пожежної частини Л. П. Телятникова, пожежників душив кашель, тиснуло груди, відчувалася різь в очах. Ніхто з них не здогадався, що ці ефекти пов'язані з дією радіації.

На відстані двох кілометрів від ЧАЕС у момент аварії рибалки раптом відчули незвичайні запахи, різку сухість у роті, пекло в очах. У Прип'яті 26 квітня 1986 року в повітрі з'явився сильний металевий запах, жителі відчули такий самий присмак у роті, «небезпека виходила нібито з повітря». Інженер Г. Н. Петров, під'їжджаючи до ЧАЕС, відкрив вікна автомобіля: «Пахло так само, як після сильного розряду блискавки, уже через хвилину стало сушити горло, пекли очі, душив кашель». І знову ніхто не здогадався, що це — радіація, що треба терміново попередити інших людей.

І це — не дивно. У всіх довідниках, брошурах, науково-популярних статтях безапеляційно і абсолютно помилково наголошується: радіація не має ні запаху, ні смаку, ні кольору. Це абсолютно неправильно! Саме через такі хибні уявлення жодна людина під час чорнобильської аварії не скористалася органолептичною дозиметрією.

Михайло ДМИТРІЄВ,
доктор хімічних наук,
професор.

Під знаком зодіаку

Діва

(24.VIII—23.IX)

Назва сузір'я з давніх часів у багатьох народів пов'язувалася з богинею землеробства і родючості. В Єгипті сузір'я Діви називали іменем Ісіди, матері бога Сонця. У Греції — Деметри, сестри Зевса. Для давніх римлян вона — Церера, сестра Юпітера. За легендою Деметра навчила людей землеробства, подарувавши їм колосок пшениці. Найяскравіша зірка цього сузір'я так і зветься — Спіка, себто «колос». За розповідями давніх греків у Деметри була дочка Персефона, яку викрав бог підземного царства Аїд. Розгнівана Деметра полишила Олімп і під виглядом жебрачки блукала серед людей. У цей час земля перестала родити, людей спіткав голод, лунали плач і стогін, люди не мали чим приносити жертву богам. Тоді Зевс погодився, щоб Персефона дві третини року перебувала з матір'ю на Олімпі, решту часу — в підземному царстві Аїда. Велика Деметра повернула землі родючість, заколосилися ниви, зацвіли сади. Коли Деметра розлучається з дочкою і починає в сум, жовкне на деревах листя, відцвітають квіти, спустошуються лани. Настає осінь...

У сузір'ї Діви перебуває точка осіннього рівнодення. Коли Сонце проходить через неї, вважається, що настає астрономічна осінь.

Найбільш цікавим об'єктом сузір'я Діви є велике скупчення галактик, які віддаляються від нас внаслідок розширення Всесвіту із швидкістю 1200 км/сек.

Зодіакальний знак Діви — це знак Землі, він перебуває під покровительством Меркурія. Цьому знаку сприяє камінь яшма, темно-зелений колір, день неділі — середа. Знак Діви — знак реальності, логіки. Народжені під цим знаком мають практичний розум. Діють чітко й акуратно і цього ж вимагають від інших. Вони рідко піддаються пристрастям. Їхні дії майже завжди — плід роздумів, вони не терплять перебільшень, ексцентричності, зневажають невизначеність. Любов до порядку перетворюється в них на манію. Народжені під цим знаком завжди хороші працівники, обдаровані люди з ясним аналітичним розумом, мають здібності до політики,

економіки, до всіх наук. Серед них трапляються чудові педагоги, колекціонери, бібліотекарі. Це люди, одержимі пристрастю до знань, вчаться до сивого волосся. Живуть, як правило, довго, але часто сваряться з людьми через педантичність та дріб'язковість.

Жінки, що народилися під цим знаком, часто чарівні, але їм не вистачає темпераменту. Майже завжди потерпають від сором'язливості. Часто ставлять під загрозу свої стосунки з близькими людьми, через те, що над усе полюбляють критикувати, аналізувати, зауважувати. Разом з тим їхній практичний, здоровий глузд допомагає їм уживатися з іншими.

Листи і відповіді

«Хотілося б прочитати про нинішній рік коня, а також про майбутній рік вівці. Звідки це пішло? Що воно означає!»

Сім'ї Іванових та Петренків з м. Роздільна Одеської області.

Про рік коня ми писали у № 3 журналу. Сьогодні ж — про наступний рік.

Кілька читачів звернулися до редакції з проханням розповісти про сузір'я Змієносця.

Сузір'я Змієносця

Це одне з найстародавніших сузір'їв, яке вирізнили на небі, мабуть, ще за кілька тисячоліть до нашої ери. Греки ототожнювали його з Ескулапом — богом медицини, котрий брав участь у поході аргонавтів як судновий лікар. Ескулап тримав у руках Змію, яка пізніше стала частиною емблеми медицини.

Сузір'я Змієносця не входить до «офіційних» зодіакальних (так званих знаків зодіаку). Проте у наш час Сонце перебуває в ньому з 30 листопада до 18 грудня. Чому так сталося, що знаки зодіаку і однойменні сузір'я, в яких в наші часи перебуває Сонце, не збігаються, ви можете прочитати в цьому ж номері журналу в замітці «Про знаки зодіаку, сузір'я та астрологію». Колись у далекі часи видимий річний шлях Сонця поділили на 12 однакових частин по 30° у кожній — 12 зодіакальних знаків, які в той час збігалися з однойменними сузір'ями. Та виявилося, що точка, від якої їх відлічували, зміщується по екліптиці назустріч Сонцю. Нині знаки зодіаку та однойменні сузір'я не збігаються. Крім того, на початку XX століття за угодою Міжнародної астрономічної спілки границі деяких сузір'їв були змінені.

Від редакції. На прохання наших читачів уточнюємо характеристики «Овна». Цьому знаку сприяють: метал — залізо, коштовний камінь — рубін, колір — червоний, день неділі — вівторок.

Рік вівці

За 60-річним циклічним календарем, традиційно поширеним у Східній Азії, Японії, Кореї, наступний рік має назву вівці. Він настане 15 лютого 1991 року за григоріанським календарем. Крім назви зодіакального сузір'я, кожний рік у цьому циклічному календарі має назву однієї з п'яти стихій (дерево, вогонь, земля, залізо і вода). 1991 — рік заліза. Йому сприяє планета Венера, колір — білий.

Серед багатьох легенд, що пояснюють історію походження назв зодіакальних знаків у календарях східних народів, одна розповідає таке. Колись, у далекі часи, Будда покликав до себе всіх тварин, але прибігло лише 12. Першою з'явилася миша, яка була така хитра, що подолала більшу частину шляху на спині бика, а під кінець зіскочила і постала перед Буддою раніше за всіх. Решта тварин поприходили у такій послідовності: бик, тигр, заєць, дракон, змія, кінь, вівця, мавпа, курка, собака, свиня. І Будда кожній з них подарував по одному року.

Олесь ДАНКО.

«Цікаво знати, що роблять для того, щоб заборонити вивезення деревини з Народичів на меблеві комбінати України. Це ж отруєння людей. Покласти б спати на такому ліжку того, хто це дозволив».

О. ОЛЕКСИН.

м. Івано-Франківськ.

Поставки не заплановано

Як повідомив редакції начальник управління кооперованих поставок і реалізації Міністерства лісної і деревообробної промисловості УРСР М. С. ЛУПІН, у першому кварталі цього року міністерство востаннє одержало з Народицького лісгоспзагу 220 кубометрів пиловочника дубового та 700 кубометрів дрібнотоварної деревини для виготовлення деревно-стружкових плит. Надалі поставок не буде.

Від себе зауважимо: ступінь шкідливості меблів, виготовлених з народицької деревини, наукою ще не досліджений. А от те, що вітчизняні меблі разів у десять більше виділяють хімікатів, якими просочують деревно-стружкові плити,— це факт.

Відділ біології та медицини.

Аматор робить відкриття

Виявляється, на відкриття щастить не тільки професіоналам. 63-річний Брайан Меннінг, перший за останні 80 років британець, зробив астрономічне відкриття за допомогою саморобного 10-дюймового телескопа. Сталося це одної чудової жовтневої ночі. Пильнуючи зоряне небо, заповзятливий аматор угледів аж три невідомі досі астероїди між орбітами Марса і Юпітера. Відкриття підтвердив комп'ютер Міжнародної астрономічної спілки. Меннінг, колишній технік департаменту метрології при Бірмінгемському університеті, не приховує, що спостереження за нічним небом — його давня пристрасть. А от яку оцінку відкриттю дав редактор поважного астрономічного журналу Гай Херст: «Хоча Меннінг — аматор, його робота зробила б честь професіоналові. Його відкриття багато важить для науки».

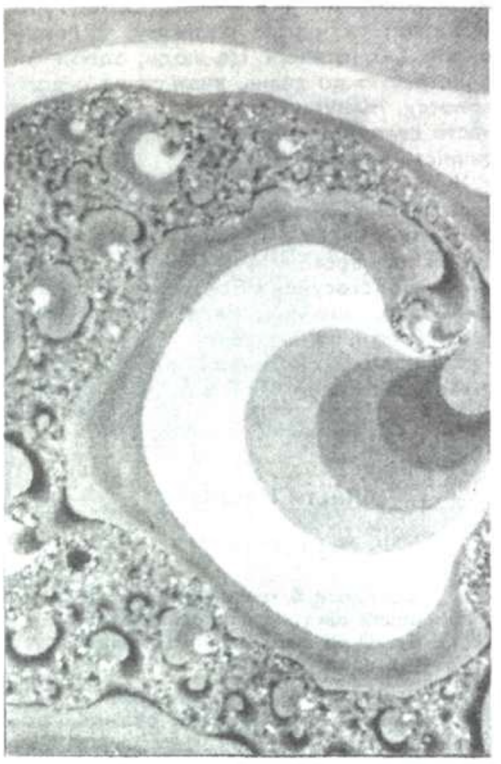

На нашій обкладинці

Побачити невидиме

Сучасна обчислювальна техніка проклала своєрідний місток між абстрактними поняттями сучасної математики і їх унаочненням, сказати б, матеріалізацією в рисунку складних теоретичних положень. Розумні машини, спеціально створені людиною для обробки зображень, зробили видимими абстрактні об'єкти, які існували донедавна хіба що в уяві математиків. Взяти хоча б одне з фундаментальних математичних понять — множину. Математики інтуїтивно розуміють її як певну сукупність деяких об'єктів, а тепер завдяки електронній обчислювальній машині дістали змогу побачити цю «певну сукупність», її зримі форми і кольори. На знімку ви бачите фрагмент математичної множини.

Творчі можливості ЕОМ дали поштовх до появи принципово нового виду мистецтва — комп'ютерної графіки. Останнім часом мистецькі витвори комп'ютерів дедалі частіше з'являються на сторінках книжок і журналів, їх залюбки використовують як художній ілюстративний матеріал.

Фото В. БИСОВА.

Кросворд

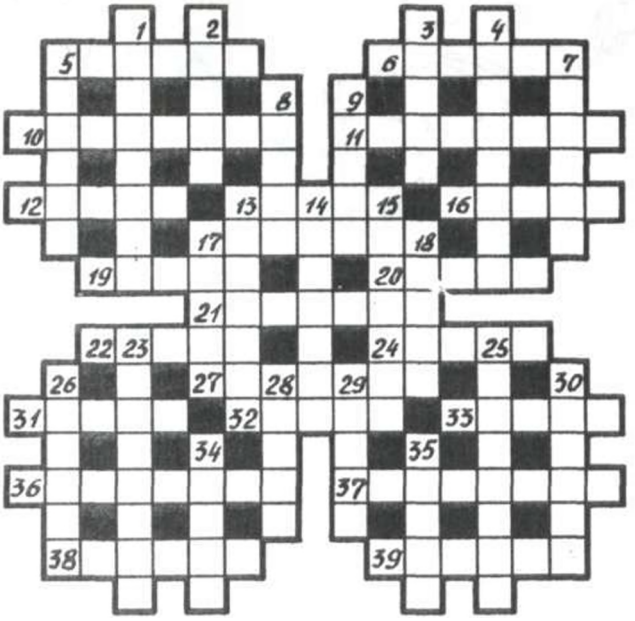

По горизонталі:

5. Зниження ціни товару у капіталістичних країнах за дострокову оплату його. 6. Органічна сполука, насичений вуглеводень. 10. Складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження. 11. Особа, яка робить передатний напис на звороті чеків, векселів. 12. В античному театрі — заключна частина трагедії, урочистий відхід акторів зі сцени. 13. Переміщення птаха, предмета в повітрі. 16. Кошик, плетений з лози. 17. Значна сума грошей. 19. Організована торгівля спеціальними товарами у певні періоди найбільшого попиту на них. 20. Коробочка для зберігання учнівського приладдя. 21. Мінерал класу силікатів, переважно жовтого, коричневого, зеленого кольорів. 22. Постійний вітер у тропічних широтах земної кулі. 24. Електронна лампа з вісьмома електродами. 27. Овочева культура. 31. Найяскравіша мала планета. 32. Сестра матері або батька. 33. Червона вовняна шапочка з китицею. 36. Звуковий обсяг голосу, музичного інструмента. 37. Природний малюнок на поверхні перерізу деревини. 38. Несподівана неприємність, невдача. 39. Держава в Центральній Америці.

По вертикалі:

1. Декоративна рослина з родини черсакових. 2. Хімічний елемент. 3. Основи світогляду, переконань. 4. Лист, послання. 5. В боксі — прямий удар. 7. Прилад для точного підстроювання апаратури. 8. Один з алюрів коня. 9. Норма, у межах якої дозволяється витрачати щось. 13. Рівність сторін у їхніх стосунках. 14. Магматична гірська порода. 15. Крупи з крохмалю бульб маніоку. 17. Запалення слизової оболонки. 18. Фінський груповий танок. 23. Спеціально обладнане місце зберігання, технічного обслуговування і ремонту автомобільної техніки. 25. Рибальська сіть, яку буксують за судном на довгому сталевому тросі. 26. У давньогрецькій міфології богиня правосуддя. 28. У давньоримській міфології богиня Місяця й полювання. 29. Ескіз, начерк малюнка. 30. Ввізне мито на користь феодала або міста у середньовічній Франції. 34. Торговельний звичай, який доповнює умови угоди. 35. Металева сировина, яку переплавляють на метал.

Відповіді на кросворд, вміщений у № 7 ц. р.

ПО ГОРИЗОНТАЛІ: 1. Устав. 4. Інвар. 11. Стаханов 12. Фарватер. 14. Агат. 15. Золотухін. 16. Ікра. 19. Ідеал. 22. Сінаж. 23. Кольцов. 24. Женева. 25. Діалог. 28. «Одіссея». 30. «Квант». 31. Балет. 36. Анод. 37. Папіровка. 38. Луна. 41. Петрушка. 42. Характер. 43. Спорт. 44. Шторм.

ПО ВЕРТИКАЛІ: 2. Скафандр. 3. Арат. 5. Нева. 6. Автоклав. 7. Остап. 8. Молот. 9. Лавіс. 10. Аркан. 13. Ательє. 17. Маркетинг. 18. Гіппократ. 20. «Воєвода». 21. Комітет. 26. Ескорт. 27. Автостоп. 29. Редуктор. 32. Рампа. 33. «Чайка». 34. Екран. 35. «Татра». 39. Лувр. 40. Пакт.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 42—45).

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?»

1. Непер. 2. Маніла. 3. Телур. 4. Бонітет. 5. Манефон. 6. Пастер. 7. Туба. 8. Мельпомена. 9. Пуньї.

«ЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ»

1. 1 квадрат, 1 ромб, 3 прямокутники, 4 паралелограми, 6 рівнобічних трапецій, 22 трикутники.

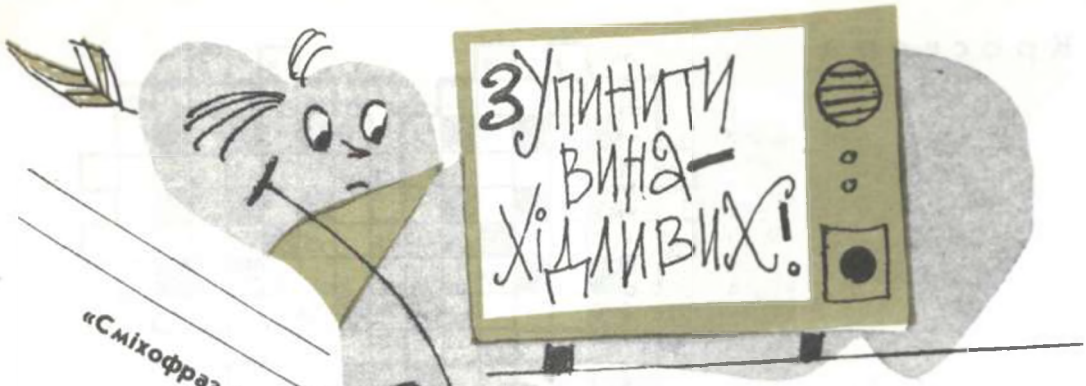

«Сміхофразотрон»

ДЕФІНІЦІЇ

Душа — прапрапра... бабка серця.

Нескромність — це коли навіть свою душу перетворюють в дисидента.

Царство душі краще за будь-яку республіку!

Олександр ПАСТУХ.

Ставимо вам нескромне запитання: звідки у нас дефіцити? Як гадаєте? Раніше запевняли, що це — пережиток капіталізму. Підхід правильний, та ж капіталісти його у себе пережили, а ми ще й досі мучимося.

Інші переконують: через те, що підвищився добробут народу. Теж слушний підхід. Хоч, як на мене, не настільки вже ми його підвищили, щоб породити отаку безліч дефіцитів.

Треті докинуть,— у всьому винен бюрократичний апарат. І теж матимуть рацію. Бюрократичний апарат винен у всьому. Та до дефіцитів він стосунку не має, бо не знає, що це таке...

Гаразд, не тягнімо сильніше Сірка за хвіст. Знайте: в усьому винні винахідники та їхні прислужники — раціоналізатори!

Судіть самі: чи був би в нас нині дефіцит із шампунем, якби його свого часу не винайшли? Звичайно, ні! Милися тисячу років без нього, і раптом маєш — вигадали на нашу голову.

Чи візьміть розчинну каву. Мало їм було того, що у нас надміру розчинну каву подавали у буфетах ще до її винаходу. Так ні, закортіло їм розчинної у банках. І от маємо: кава взагалі розчинилася з продажу. А з нею — і цукор.

Спостереження

Кількість не завжди переходить у якість. Інколи вона просто змінює штатний розклад.

Коли пропадає велика віра, з'являється безліч маленьких.

А вони все винаходять. Ледве чорно-білих телевізорів на всіх наклепали, вони вже кольорові підсовують, не встигли кольоровими забезпечити,— відеомагнітофони вигадали. Що нам, нема за чим ганятися? Нащо нам це відео, як ми його сто років на прилавках не «увідео»...

А тепер он за посудомийну машину взялися. Ну скажіть, якій нашій господині могла бодай приснитися посудомийна машина, крім як у вигляді поступливого чоловіка? Та варто такій машині з'явитися, дружина вам усі кісточки перемиє і мозок прополощe, поки ви їй цю машину не дістанете.

Гадаю, ми вас переконали? Треба з винахідників серйозно питати. Якщо їхній винахід потрібен усім, його треба терміново класти під сукно. Бо нічого з нього путнього не вийде, крім дефіциту...

Ганнадій КОСТОВЕЦЬКИЙ,
Олег ПОПОВ.

Картина

Поміж лісів, полів і луків дзюрчав собі Струмочок. Водичка у ньому — блакитна, прозора, холодненька. Добра слава про Струмочок линула по всій окрузі.

Прийшов якось до Струмочка придворний Художник. Натягнув полотно, приготував фарби і каже:

— Любий друже! Ти такий дзвінкий, чистий, гарний,— зроби добре діло — зупинись, перепочинь, а я тебе намалюю. Картина прикрашатиме кращий зал Королівського палацу. Увесь світ дізнається про тебе, люди милуватимуться твоєю кришталевою водою...

«А чом би й ні? — поміркував Струмочок. — Якщо тебе просять, та й що ж тут поганого, коли про мене знатиме весь світ?»

І зупинив свій біг Струмочок.

Художник заходився малювати. День малює, місяць, рік... Нарешті, закінчив. Збіглося народу видимо-невидимо. Не картина, а диво! Очей не можна відвести — такий гарний Струмочок на полотні. Навіть Король не витримав — сам прийшов помилуватися роботою Художника.

А Струмочок, уявивши, як ця картина у золотій рамі висітиме у кращому залі Палацу, зашарівся, пихато всміхнувся і побіг. Вірніше, захотів побігти... і не зміг. Поки він позував Художнику, заросло його русло. Як не силувався Струмочок пробитися, ніяк не виходило. І перетворився Струмок на болото.

Олександр ПЕРЛЮК.

Інколи падіння сприймається як політ.
У грі світла і тіні ролі, буває, часто змінюються.
Скільки людей себе закопує, щоб про них говорили добре або нічого.

Микола ЛЕВИЦЬКИЙ.
м. Київ.

Читайте у наступному номері:

Україна і українці. Гагаузи

Учитель — про новий підручник з історії УРСР

Журналіст — кандидат у космонавти

Сюрпризи Чорного моря. Наслідки експедиції

В. Винниченко. Відродження нації

Психологія натовпу. Роздуми вченого

Музей Олекси Довбуша

Національна символіка України. Продовження публікацій

Соціоніка. Міжтипні стосунки

Глави з «Нового завіту»

Мистецький словничок

Гриби-ліки

Що таке душа? Круглий стіл редакції

Голковколювання. Від кам'яної доби до наших днів

Коли краще збирати цілющі рослини? Народний досвід

Гороскоп Сталіна

Інформація звідусіль

На 1-ій стор. обкладинки: автор малюнка — комп'ютер.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
(редактор відділу)
Ю. М. ПАХОМОВ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
В. С. БАНЦЕР
І. Д. ЛЕПША
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 28.05.90.
Підписано до друку 10.07.90.
БФ 38081.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 54100 прим.
044.
Ціна 55 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Комбінат друку
видавництва «Радянська Україна»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати
издательства «Радянська Україна»,
252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 8 1990 г.

Издательство «Радянська Україна»

Подумаймо про рік наступний!

Всесоюзні заочні підготовчі курси запрошують

учнів 10-х і 11-х класів загальноосвітніх шкіл та СПТУ, а також працюючу молодь, що готується до вступу у вузи.

Всесоюзні заочні підготовчі курси (ВЗПК) при Академії Наук СРСР проводять цілеспрямовану індивідуальну підготовку до вступу у вищі навчальні заклади. Основу занять становить самостійна підготовка слухачів за методичним посібником. У посібниках ви знайдете: короткий виклад теоретичного матеріалу, приклади виконання типових завдань з необхідними рекомендаціями висококваліфікованих спеціалістів та індивідуально орієнтовані контрольні роботи.

Слухачі ВЗПК дістають інформацію про обраний ними навчальний заклад і особливості вступних іспитів.

Їх навчають: математики, фізики, хімії, біології, російської мови і літератури, української мови і літератури, англійської мови, історії, суспільствознавства, географії.

Філіал у Києві навчає російською та українською мовами.

На курси приймаються особи з будь-яким рівнем початкової підготовки. Навчання — платне. Інваліди з дитинства, вихованці дитячих будинків, воїни-інтернаціоналісти мають пільги. Про форми оплати й умови зарахування можна дізнатися, написавши лист на адресу найближчого до вас відділення ВЗПК. Рекомендуємо обирати відділення або за місцем проживання, або за місцем знаходження обраного вами вузу. В усіх інших випадках звертайтеся до Центрального відділення ВЗПК.

Адреса відділень ВЗПК: 129110, Москва, ВЗПК.
252001, Київ, УРО ВЗПК.
190000, Ленінград, ЛТО, ВЗПК.
480100, Алма-Ата, САКО, ВЗПК.

Квітка кактуса

Ну хто сказав, що кактусам квіти ні до чого, мовляв, гарні і так, самі по собі? Мабуть, невдаха-кактусист, який так і не діждався цієї великої милості природи...

Не вірте розповідям, буцім кактус зацвітає раз у житті і неодмінно після цього гине. Доглянуті кімнатні кактуси квітують щороку і без будь-яких сумних для себе наслідків. Цвітіння ж-бо — усього лиш гармонійне завершення розвитку здорової рослини. Зрештою, дивує не сам факт цвітіння, а розмаїття форм квітів, їх будови, відтінків, досягти якого вдається далеко не кожному. Знайте — кактус ніколи не подарує радості квітування, якщо погано росте, хворіє. А коли ж вибухне гарною квіткою, то, справді, ціною життя, бо витратить на це геть усі життєві сили.

Як же вирощувати кактуси, щоб квітували?

Найперше, потрібен індивідуальний підхід до рослин. І це не просто слова, бо в кожного кактуса — своя батьківщина, свій родовід.

Нагадаємо, що не всі кактуси — сукуленти, діти посушливого клімату, які полюбляють сонце і гинуть від перезволоження грунту. Вихідці з тропічних лісів, скажімо, ріпсаліси кущуваті, потребують затінення і зволоження протягом року. У лісових цереусів свої вимоги. Кактуси родом із савани, де дощі випадають тільки влітку, бояться застою води і надміру угноєного грунту. Тим часом кактуси кам'янистих пустель узагалі не визнають гумусу і вдовольняються мінімумом вологи. На їхній батьківщині єдине джерело вологи — щедрі нічні роси: дорогоцінні краплини стікають ребристим стеблом прямісінько до коренів рослини, і, уявіть, цього вистачає, щоб кактуси росли і квітували! Зверніть увагу: щоб зменшити площу стебла, вони прибрали кулясту форму (як відомо, найменшу поверхню за найбільшого об'єму має куля), виставили проти пекельного сонця щит — опушення з волосків і колючок. А високими гострими ребрами кактус сам собі створює затінок. Кактуси гір — стовпчасті ореоцереуси і кулясті лобівії взагалі не виносять затінення і в погано освітленій кімнаті швидко лисіють і втрачають коріння.

Як бачимо, не просто поєднати на одному підвіконні такі несхожі умови. Чи не в цьому й причина обманутого очікування чарівної квітки?

Візьміть до уваги, що кактуси однаково потерпають як від голодування, так і від перенасичення. Підживлюйте їх дуже обережно. Зимувати кактус повинен у сухому, прохолодному приміщенні. У період зимового спокою визріває літній приріст і бутони. Улітку ж постійно тримайте рослини на свіжому повітрі (скажімо, на балконі), під прямим сонцем і не кваптеся заносити їх у приміщення прохолодними осінніми ночами. А ще — кактус не любить зміни положення і місця. Уникайте цього і стежте, щоб рослини завжди були повернуті до сонця одним і тим же боком.

Докладніші відомості про вирощування кактусів ви знайдете у спеціальній літературі.

А тепер подумайте, чи вистачить у вас терпіння дочекатися чарівної квітки?

Фото Георгія НЕСТЕРЕНКА.

Ціна 55 коп.

Індекс 74330

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1990, № 8, 1—88